

ÜZENET

irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik havonta

Kiadói tanács:

Biacsi Antal, Brindza Károly, Fejes Szilveszter, Grósz György,
Geza Gulka, dr. Horváth Mátyás (elnök), Mihajlo Jančikin,
Kerekes Sándor, Josip Klarski, Mészáros Anna, Nagy József,
Petkovics Kálmán, Pozsár László, dr. Sátai Pál, Marija Šimoković,
Szalma László, Szám Attila, Szekeres László, Szilágyi Gábor,
Szirovicza Antal, Vladimir Stevanov, Urbán János, Petar Vukov

Szerkesztő bizottság:

Barácius Zoltán, Biacsi Antal (fő- és felelős szerkesztő),
dr. Bodrogvári Ferenc, Dér Zoltán, Gajdos Tibor, Gyurkovics Hunor,
Kopeczky Csaba, Mészáros Miklós, Molnár Cs. Attila,
Szekeres László, Zákány Antal

Alapító és kiadó: Szabadkai Községi Művelődési Közösség.
Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62.

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórák: 11—13

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:
ÜZENET — SIZ KULTURE SUBOTICA 66600-603-747

Előfizetési díj belföldön egy évre 40, fél évre 20, egyes szám ára 4,
kettős szám ára 8 dinár; külföldre az összeg kétszerese.

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól.

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben.

TARTALOM

V. ÉVFOLYAM, 5—6. SZÁM — 1975. MÁJUS—JÚNIUS

- 323 HORVÁTH MÁTYÁS: A közösségi gondolat jegyében
(kritikai értékelés kiadói tanácsunk és szerkesztő bizottságunk munkájáról és főadatairól)
- 328 HOLTÍ MÁRIA: Monológ a tükörbe (regényrészlet)
- 334 MOLCER MÁTYÁS: Harminc haiku (versek)
- 336 VIRÁG ÁGNES: Erdők lehelete; Veszendő kékség (versek)
- 339 LACZKÓ ANTAL: Vaskenyér; Vasrózsá; Kék láng (versek)
- 341 VASS ÉVA: Hallgatásod kagyló körülöttem; Magamban; Meditáció;
Még egy nap a nyár (versek)
- 344 DÖMÖTÖR GÁBOR: A Hold színei; Az én versem; A fronton (versek)
- 346 SÁGI ZOLTÁN: Sógor; Testközelben (versek)
- 347 KASZIBA ISTVÁN: Mementó; Hovatovább (versek)
- 348 VESNA PETROVIĆ: Kottáim (vers)
- 349 TÓTH TIBOR: Utca az éjszakában; Anyám aludni látszik; Én; Analízis
(versek)
- 351 PÁRDU CZ LÁSZLÓ: Decubitusok; Fagyott arcára réz (versek)
- 352 B. FOKY ISTVÁN: Törés (novella)
- 356 MEDRES JÁNOS: Leltár (vers)
- 360 GAJDOS TIBOR: Emlékvár (regény II.)

KÉZFOGÁSOK

- 377 VLADIMIR STEVANO V: A ház (versfűzér)
- 379 OLGA JANKOVIĆ: Beszélgetés a tanítóval (vers)
- 380 MARIJA CINDORI: Korai árnyék (vers)
- 381 DUŠAN BURSAĆ: Sorsjegyárus; Hordár; Koldus (versek)
- 382 VLADIMIR PAVIĆ: Előérzetek; Ciprus (versek)
- 383 DRAGOLJUB JEKNIĆ: A csavargó (vers)
Kovács Márta fordításai

SZEMPONT

- 384 SZÁM ATTILA: Dogmatikus irányzatok az öngazgatású társadalomban
- 390 SZEKERES LÁSZLÓ: Névyanyagunk gyökerei
(hozzászólás a Szabadka helynév körüli vitához)
- 392 DÉSI ÁBEL: A forradalom realizmusa
(Irodalom és forradalom II., véleménycsere)

ALKOTÓMŰHELY

- 402 FEKETE ELVIRA: A Szindbád varázsa (tanulmány)
- 412 TÖRÖK ISTVÁN: A rajz szuggesztivitása
(Bíró Miklós és Dudás Antal műveiről)

OLVASÓNAPLÓ

Két kritika egy könyvről

(Csáth Géza: Írások az élet jó és rossz dolgairól)

- 414 HERCEG JÁNOS: Egylényegű magatartás
- 418 RÉZ PÁL: A szellemi szabadságharc adalékai
- 421 DÉR ZOLTÁN: Kritikus a porondon
(Utasi Csaba: Tíz év után)
- 425 VARGA ISTVÁN: Az érzelmek válsága mint regénytéma
(Holti Mária: Sodortatva)
- 427 FRANYÓ ZSUZSANNA: Érthető célzások
(Domonkos István: Redőny)
- 429 VIRÁG ÁGNES: E táj nem ismeri a súlytalan díszeket
(Böndör Pál: Karszt)
- 430 LÉVAY ENDRE: Szobrokban élő maradandóság
(Baranyi Károly élete és művei)
- 432 MOLNÁR CS. LÁSZLÓ: Legszükebb szavaink gyűjteménye
(Sárosi Károly: A magyar nyelv alapszótára)
- 434 CSUKA ZOLTÁN: Egy élet és egy korszak összegezése
(Miloš Crnjanski: London regénye)

A rajzok SZALMA LÁSZLÓ munkái.

A KÖZÖSSÉGI GONDOLAT JEGYÉBEN

Kritikai értékelés az Üzenet kiadói tanácsának és szerkesztő bizottságának munkájáról és feladatairól

A szabadkai irodalmi-társadalomtudományi folyóirat alapítása abban az időszakban kezdett beérni, melyet ma már higgadtan, adatok és elemzések leltisztult fényében liberalista korszaknak nevezünk. A JKSZ Elnöksége Végrehajtó Irodájának levele előtti időszak legteljesebben tükrözte azt az ideológiai bizonytalanságot, mely eluralkodott a társadalmi élet minden területén, lehetővé téve az öngazgatású szocializmus marxista-leninista ideológiájától idegen eszmei áramlatok szinte szabad beáramlását, képviselőik romboló tevékenységét.

A művelődési élet sem volt mentes ezektől az ideológiai hatásoktól. Ékes bizonyítéka ennek a folyóirat megindulását bevezető vitasorozat. Egyéni nézetek és csoportok csaptak össze a leendő folyóirat arculatának meghatározása körüli megbeszéléseken. Ha szintetizáljuk a vita anyagát — mellőzve a különböző csoportok nézeteinek külön-külön elemzését —, lényegében két, egymással szöges ellentétben álló ideológiai nézet ütközött meg egymással.

Az egyik csoport, zavaros, eklektikus polgári nézetek hatása alatt, vitahatatlanul csoportérdek szem előtt tartásával, a társadalmi ellenőrzés és a társadalmi érdekek mellőzésével szeretett volna a nyilvánosság elé lépni, hogy „parttalan” ideológiáját érvényesíthesse az irodalmi alkotásban.

A másik csoport egységes volt az irodalom társadalmi, marxista ideológiai elkötelezettségét illetően, de nem volt teljesen mentes bizonyos egyéni, szubjektív és lokális jelleg érvényesítésének gondolatától.

Végül is a participációs elv érvényesítésével alakult meg a szerkesztő bizottság, s jelent meg az Üzenet első száma 1971. szeptember 1-én.

Gazdag helyi irodalmi hagyományok nehéz örökségével s a gyanakvás, bizalmatlanság, az eleve negatív előjelű elkötelezettségű kritika meg-megújuló hullámaival kellett számolnia. Mindezt szinte minden folyóiratszámmal meg kellett cáfolnia, mégpedig a minőség, időszerűség biztosításával vagy fokozatos emelésével.

Meg kellett törni a lokális jelleget, biztosítani kellett, hogy a folyóirat tartományi és országos érdekeket képviseljen az irodalmi alkotás és társadalomtudományok területén.

Részben ezzel magyarázható, hogy a társadalmi öngazgatás a folyóirat körül nem fejlődött a kívánt ütemben. A folyóirat kiadói tanácsa csak mintegy másfél éves késéssel alakult meg. Első ülését 1972. december 22-én tartotta. Alakuló ülésén a szerkesztő bizottsággal közösen elemezte a folyóirat első két évfolyamának tartalmát és meghozta alapszabályát.

Öngazgatási alapokmánya az Üzenet céljait és feladatait illetően lezögezi:

— Az Üzenet serkenti a jugoszláviai magyar irodalmi alkotótevékenységet, és népszerűsíti a jugoszláv népek és nemzetiségek irodalmát.

— Üdvözlí mindazoknak a polgároknak a közreműködését, akik a folyóirat hasábjain időszerű irodalmi, művészeti, társadalmi, közoktatási és művelődésügyi problémákat fejtegetnek.

Értékelésünkhöz tartozik annak megállapítása is, hogy az alapszabályokat az új alkotmányok és a JKSZ X. kongresszusának határozatai szellemében ki kell egészíteni. Javaslátunk kiterjed a célok és feladatok pontosabb és részletesebb megfogalmazására is. Az elmúlt fél évtized tapasztalatai, valamint a társadalmi és eszmei mozgások és fejlődés megköveteli ezt. Másrészt a folyóirat szerkesztése határozottabban törekedhet a pontosított feladatok megvalósítására, a hiányosságok felmérésére és felszámolására.

Az irodalmi jellegű rovatok szerkesztésében a folyóirat a leghatározottabban igyekezett megvalósítani a marxista világnézetben alapuló elkötelezettség elvét. Elkerülte annak veszélyét, hogy adott összetételű alkotócsoport monopolizálja a lap hasábjait, vagy álbalooldali jelleg leple alatt kiszorítsa az önigazgatású szocializmus eszméihez hű alkotókat.

A következetes ideológiai elv megvalósításához azonban nem minden esetben állt rendelkezésére megfelelő esztétikai rangú alkotóanyag. Ebből az a feladat hárulna a folyóirat irányító szerveire, hogy nagyobb gondal serkenték az irodalmi alkotást, vonják be az összes írónemzedéket a folyóirat vonzáskörébe.

Nevelőpolitikája eszközei közé tartozik az is, hogy évente a májusi számot az ifjú alkotóknak szenteli. Bizonyos sikerek születtek ezen a téren, azonban következetesen kell tevékenykedni azon, hogy a folyóirat kikerüljön a viszonylag szűk alkotókörökön.

Ennek egyik lehetőségét az irodalmi és művészeti kritika teljesebbé tételében látjuk. Az Üzenet minden száma foglalkozik az irodalmi alkotások népszerűsítésével. Szerintünk a népszerűsítési politika határain túl kell lépniünk. Meg kell teremteniünk a szintetizáló jellegű, iránymutató, feltáró irodalom- és művészeti kritikát, az sztfeszítené a recenziók korlátait. Ha eddig kádergondok akadályozták is ebben a folyóiratot, a jövőben tudatosan kell serkenteni az irodalomkritika mellett a színház-, film- és képzőművészeti kritikát. Városunk és Vajdaság művészeti élete, fejlődési irányvétele igényli ezt az alkotómunkát, s ehhez meg kell teremteni a személyi feltételeket.

A lényegbe hatoló marxista elemzés szándékával a szerkesztő bizottság és a kiadó tanács 1974 második felére kerekasztal-értekezletet tervezett, melyre meghívta az összes vajdasági magyar folyóiratok szerkesztőit, a kiadóház és az írószövetség képviselőit, az egyes alkotócsoportok, irodalmi műhelyek tagjait. Az értekezlettel vitát szeretünk volna kezdeményezni irodalmi életünk égető ideológiai kérdéseiről. A vélemények kereszttüzében szándékoztunk rámutatni hiányosságainkra, illetve az irodalmi alkotás területére érvényesíteni a kongresszusi határozatok szellemét.

Kezdeményezésünk részleges sikerrel járt. Annak ellenére, hogy időben és körültekintően előkészítettük az értekezletet, igen kevesen voltak hajlandók a nyilvánosság fóruma előtt véleményt nyilvánítani azokról az irodalmi problémákról, melyek nyíltan vagy lappangva, de érzékelhetően jelen vannak életünkben. Kevesen mentették ki magukat, többen indokolatlan hallgatással vonták ki magukat a nyílt véleménynyilvánítás esetleges kényes lehetősége alól.

Nézetünk szerint a JKSZ Tartományi Vezetősége Művelődésügyi, Tudományos és Közköztartási Bizottságának határozatai után a problémákkal való nyílt szembenézés és vita elől való kibúvás mindenképpen elmarasztalendő. Ez a magatartás konzerválhatja a lappangó góccokat, melyek latens veszéllyel nehezednek az irodalmi alkotómunkára és a kiadói tevékenységre.

A jugoszláv népek és nemzetiségek irodalmának és művelődési hagyományainak terjesztése terén jelentős eredményekkel dicsekedhetünk. Különösen a vajdasági nemzetiségek irodalmi hagyományainak ápolásán fáradozott sikerrel a szerkesztő bizottság. Számos szintézis jelent meg ebből a tárgykörből a szinté állandóan jelentkező irodalmi fordítások mellett.

Ugyanakkor azt is le kell szögeznünk, hogy sokkal kevesebb összegező tanulmány és fordítás jelent meg a szerbhorvát nyelvterület irodalmi életéből, mint ahogy az terjedelménél és jelentőségénél fogva kívánatos lenne. Közismert, hogy általában a magyar műfordítói tevékenység évtizedek óta éberen figyel a délszláv irodalmak eseményeit és igen érzékenyen, gyorsan reagál a minőségi alkotásokra. Tehát a hagyomány is megkövetelné, hogy lapunk többet tegyen ezen a téren az eddigieknél.

Nem az Olvasónapló rovat tájékoztató jellegű és nagy érzékenységgel végzett tevékenységére gondolunk, hanem az értékelő, összegező vagy vitázó hozzáállásra és az irodalmi értékek azonnali gyors átültetésére.

Örvendetesen szaporodik a közéleti kiadványok hivatásos fordítóinak száma. A fordítások minősége iránti igény egyre érezhetőbb. Ezzel szemben a műfordítók köre nem hogy szaporodna, sőt egyre korlátozottabbá válik. A folyóiratnak a jövőben szerkesztési politikájával serkentenie kell a fiatal, magas elméleti felkészültséggel rendelkező műfordítók tevékenységét, hogy az olvasói és társadalmi igényt kielégítse, kiadási politikánkat maradéktalanul megvalósíthassa.

Ha saját környezetünkben nem tudjuk biztosítani a megfelelő médiumokat ehhez a munkához, a többi folyóirattal való kapcsolatteremtés valószínűleg eredményre vezetne. Példa erre testvérlapunkkal, a Rukovetel kialakított gyűmölcsöző kapcsolat. A többi tartományi irodalmi-társadalomtudományi folyóirattal azonban csak a személyes kapcsolatok szintjén folyik érintkezés.

Javasoljuk, hogy a jövőben a magyar, nemzetiségi és szerbhorvát folyóiratokkal szerkesztő bizottsági és kiadó tanácsi szinten vegyük fel a kapcsolatot. Időről időre jól előkészített tanácskozásokon egyeztessük problémáinkat és terveinket, mérjük fel fogyatékosságainkat. A VKSZ Tartományi Vezetőségének határozatai rámutattak ennek szükségességére, mi pedig érezzük elmaradásának hiányát.

Javaslatunkkal lényegében már az öngazgatás kérdését érintettük. Már a kiadói tanács első ülésén elhangzott, majd később megismétlődött az az észrevétel, hogy a folyóirat körüli öngazgatási tevékenységet szélesíteni és szilárdítani kell. A kapcsolatteremtés, nézetegyeztetés a többi alkotóműhellyel természetes velejárója lenne egy ilyen tevékenységnek. Ugyanakkor azonban ki kell építeni kapcsolatainkat azok felé, akiknek a folyóirat készül: az olvasók, a dolgozó tömegek felé.

Egyetlen alkalmunk volt részt venni folyóiratunkról folytatott vitában, amelyet az Újvidéki Ifjúsági Tribün szervezett. Az azonban irányzatos volt, inkább a provokáció szándéka jellemezte. Ugyanakkor mi nem kezdeményeztük

Szabadkán a dolgozók különböző rétegei között népszerűsíteni folyóiratunkat és annak céljait. Terveztük, hogy a középiskolai tanárok körében, megbeszéléseken ismertetjük terveinket, kedvet ébresztünk egyesekben a munkatársi viszony teremtésére, az alkotómunkához. Szervezett formában terveink nem valósultak meg, csupán egyes esetek bizonyítják; hogy számos pedagógusunk, társadalomtudományi szakemberünk publikálhatná munkáját, ha megfelelő serkentésben részesülne.

Másrészt a Szabadka vonzáskörébe tartozó községekben nem teremtettünk góccokat, amelyek szinte a szerkesztőség kihelyezett csoportjait képviselhetnék saját környezetükben, serkentve általa a marxista gondolat ápolását és kibontakoztatását.

Napjainkban, amikor a dolgozó dönthet értéktöbblete felhasználásáról, elengedhetetlenné vált, hogy legalább a nagy dolgozói közösségekkel közvetlen viszonyt teremtsünk. Ki kell menni a termelőkhez, akik olvasóink, vagy olvasóinkká kellene hogy váljanak. Nem ismerjük olvasóink, előfizetőink pontos összetételét. Ha az olyan, hogy abból a munkásosztály lényegében kireked, csak a fentiek megvalósításával változtathatunk.

Élesszük fel a Hid hagyományát, a munkásosztályért, a munkásosztállyal vállvetve küzdő mozgalmi hagyományt. Ennek érdekében tegyünk erőfeszítéseket, hogy a társadalomtudományok különböző területein tevékenykedők figyelmüket a munkásosztály problémáira irányítsák. Jó néhány jelentős és tartós értékű műtfeltáró tanulmány jelent meg hasábjainkon. De a jelen legalább olyan érdekes, mint gazdag munkásmozgalmi hagyományú múltunk. A bonyolult viszonyok megértését a jövőnk tervezését segítenénk ezzel elő.

A feladatok megoldásához elégtelen volt és elégtelen lesz a kiadói tanács eddigi munkamódszere, tanácskozásainak gyakorisága. Lényegében mások nyomdokain haladtunk, amikor évente egyszer ültünk össze, hogy elemezzük a folyóirat tartalmát, a megjelentetés problémáit. Nézetünk szerint nem az ellenőrzés, hanem az együttműködés, a társadalmi segítség elvét kell a jövőben előtérbe helyezni.

Elveink megvalósításához mind a kiadói tanácson, mind a lap munkatársai körén belül megfelelő felkészültségű, érdeklődésű és ideológiai beállítottságú káderekre van szükségünk. Elsősorban több, kevesebb társadalmi megbízatással bíró munkatársra. Jó lenne, ha a községi káderbizottság a művelődési ügyekhez értő, a művelődéspolitiká hordozására alkalmas elvtársakat mentesítené egyéb megbízatásoktól, hogy teljes erejükkel a felépítmény ideológiai és minőségi problémáin fáradozhassanak.

Leszögezhetjük, hogy a VKSZ Tartományi Vezetőségének értékelése szerint is az Üzenet mentes maradt az ideológiai elhajlásoktól, nem került marxizmusellenes eszmei áramlatok hatása alá. De őszinte önbírálattal azt is le kell szögeznünk, hogy nem tudott elég időszerűen és harcos elszántsággal rámutatni vagy szembeszállni szellemi életünk minden visszásságával még közvetlen környezetünkben sem. Nem a kedv és az ideológiai felkészültség és beállítottság hiányzott a szerkesztő bizottságból és a munkatársakból, hanem a munkatársak összetétele nem tette minden esetben lehetővé, hogy a kérdéses esetekben reagáljunk a jelenségekre.

Előremutató szándékkal, a négyéves tapasztalat birtokában javasoljuk a következőket:

1. Egészítsük ki az alapszabályzatokat az elmúlt évek társadalmi-jogi változásaival összhangban.

2. Öngazgatási struktúráink képviseljék fokozottabban társadalmi elveinket és a folyóirat céljait.

3. Öngazgatási szerveink éberebben igazodjanak a társadalmi igényekhez. A kiadói tanács munkájával dinamikusabban vegyen részt a folyóirat fejlesztésében.

4. Az Üzenet folytassa eddigi feladatainak teljesítését. A jugoszláviai magyar irodalom és társadalomtudomány serkentése érdekében 2000—2000 dináros pályadíjjal jutalmazza a *folyóiratban megjelent* legjobb mai tárgyú novellát vagy költeményt, a jugoszláv népek és nemzetiségek irodalma tárgykörére vonatkozó irodalmi tanulmányt és munkásosztályunk problémáival foglalkozó szakdolgozatot.

5. Az öngazgatási érdekek egyeztetése és megvalósítása céljából mindkét öngazgatási szerv szintjén teremtsünk kapcsolatot Vajdaság népei és nemzetiségei folyóiratainak hasonló öngazgatási struktúráival.

6. Mivel folyóiratunk régen nem közséji publikáció, a tartomány is vegyen részt működési feltételeinek megteremtésében.

7. Tekintettel arra, hogy a folyóirat továbbfejlesztése és az előirányzott feladatok megvalósítása elképzelhetetlen fizetett szerkesztő nélkül, az alapító és a kiadó tegye lehetővé a folyóiratnál főállásban levő, fizetett szerkesztő alkalmazását.

Dr. HORVÁTH MATYÁS,
a kiadói tanács elnöke

A fenti értékelés az Üzenet kiadói tanácsának és szerkesztő bizottságának együttes ülésén hangzott el 1975. április 10-én. Az egybegyűltek egyhangúlag elfogadták a jelentést és magukévá tették a javaslatokat. Ugyanakkor javaslatot tettek a kiadói tanács fele tagjainak felmentésére és új tagok kinevezésére. A javaslat alapján a Szabadkai Művelődési Öngazgatói Érdeklőközség Végrehajtó Bizottsága kinevezte 1975. május 29-én az Üzenet új tanácsát. Az új tanács: Biacsi Antal, Brindza Károly, Fejes Szilveszter, Grósz György, Geza Gulka, dr. Horváth Mátyás (elnök), Mihajlo Jančikin, Kerekes Sándor, Josip Klarski, Mészáros Anna, Nagy József, Petkovics Kálmán, Pozsár László, dr. Sátai Pár, Marija Šimoković, Szalma László, Szám Attila, Szekeres László, Szilágyi Gábor, Szirovicza Antal, Vladimir Stevanov, Urbán János, Petar Vukov.

MONOLÓG A TÜKÖRBE

FÉLREÉRTÉSEK TISZTÁZÁSA

A varázslat tart, néha úgy tűnik, nem is szakad soha vége. Amikor azt hisszük, hogy a legunalmasabb, leglátomástalanabb, leglaposabb perceknek éljük, tévedünk.

Nézz bele a tükörbe (foltos réztálca is lehet), nikkelfelület, tótükör vagy barátod szeme. Fésüld egészen oldalra a hajad, de az ellentétes irányba, mint ahogy szoktad. Te vagy az? Valaki, aki hasonlít rád, de nem pont ugyanaz.

Varázsoltál. Nehéz volt? Á dehogy. Csak meg kell találni a különféle változatokat arra, hogy műszerpontosan megfejtsük, miért olyan valakinek az orra, mintha éppen felhúzná, miért olyan a nyaka, mintha benőtt volna, miért olyan a nézése, mintha fél szemére nem látna, vagy miért tud űrhajó nélkül is ugyanúgy repülni, mintha űrhajó vinné, holott űrhajó helyett csak térdzoknijában, bokafixben, rakottszoknyában vagy térdnadrágban van. Erre kell csak rájönni, a többi megy magától is. Csupáncsak árgus szemre van szükségünk. Árgus óriásnak állítólag száz darab volt, megszámozták, ezért elhihetjük. A százaz szám körül csak az tisztázatlan, hogy a kortárs számlálók hogyan értelmezték a százat. Száz párnak, vagy összesen száz darabnak, vagyis ötven pár szemnek. Ez is a nyelvtani slendriánság eredménye: a számoló rá se rántott a pár, a többes szám vagy a darab megkülönböztetésére, és lám, a rendtelenségből ilyen bonyodalmak származnak. Nekem ilyen fél pár sincs, de azért megvagyok, tele látomásokkal — gondoltam —, és tudom: egy pár átlagos szokványszemmel legjobban csak befelé látni. De befelé látni nem nagy kunszt, ezt mindenki tudja. Például Létra tanár úr is mindig pontosan tudta, miben sántikál Enyediné, hogy megnehezítse számára az éjszakai közvilágítást egy tizenötös égő formájában. Pontosan, Árgus szeme nélkül is, hiszen szokványszeme elég volt arra, hogy belelásson Enyediné eléggé maszatos lelkébe, sőt, lelki világába; ha csak úgy kívülről szemlélte volna a dolgokat, fogalma sincs az égeszről.

Ez hát a varázslás és a látomás fogalma, szakirodalom nélkül megvilágított példák segítségével. Jó a fogalmakat tisztázni.

Tisztázási munkáimban tőle telhetően Létra tanár úr is segített. Osztályfőnöki órán harsány kedvvel és hangon kivezényelte Libucit a táblához, és ezt kérdezte:

— Meg tudná-e a tanuló mondani, mit jelent a szeretet szó?

Többoldali megkönnyebbülés. Ez egy olyan kérdés, ami ilyen határozott alakban egyetlen tantárgyban sem fordult elő, készülni sem

lehetett belőle. Szent Pálnak a szeretetről írt leveleiről mi ugyan nem hallottunk, de talán jobb is: ki magyarázta volna el türelmesen azokban a harcos időkben, hogy aki a szeretetről ír, annak nem kell pont egyházi szentnek lennie, sőt, jobb is, ha nem az. Pál esetében csak a véletlen játékaról lehet szó: megírta volna ő azokat a leveleket akkor is, ha csak pusztai halpikkelypucoló, mivelhogy olyan szépen rátapintott a dolog lényegére. Libuci nem ennyire a közepébe, mert:

— A szeretet... tanár úr... a szeretet... A szeretet, ha a szomszéd néni, aki nem ment férjhez, és nem is fog, mert nem veszi senki, ugyanúgy bánik a máltai pincsikutyájával, mintha az a gyereke volna.

Létra tanár úr szaporán bólogat, ami nála ilyen hangtalan formában az ultima furor jele. De Libuci elérte a hallgatást, biztatásnak veszi, ezért megtáltosodva folytatja:

— A szeretet... Ismerek valakit, aki szintén egyedül él, és külön állatszakácskönyvből főz a macskáinak. Vagy például egy barátom mamája azt mondta a filodendronjáról, hogy a gyereket se szerethetné jobban. Borús időben kvarcolja, és nyaralni is magával viszi. A gyereket is. Ezt jelenti a szeretet.

És most jön a látomás. Létra tanár úr megfontoltan diktál, mintha táviratot mondana telefonba, amit ezúttal betűzni sem kell, I mint ló, f mint fülemüle, nem süket a távirás, nyugodtan, tagoltan diktál a táblára, ahonnan másolni kell:

A szeretet szó nincs témához kötve, pont. Kutya, macska vagy filodendron nem tartozik a tárgykörbe, pont. Édesanyám szeretettel vágta le reggelenként a kovászszagú kenyeret, pont. Amit szakácskönyv nélkül sütött, pont. És amit azután teába mártogattunk, pont. Ez volt a szeretet, pont. Volt azért kutyánk is, pont. A kutya őrizte a házat, pont. Volt macskánk is, fogta az egeret, meg idegesítette az említett kutyát, pont. Filodendronunk nem volt, pont. Ha sütött a nap, hát rá is sütött volna, pont. Nyaralni mi magunk se jártunk, pont. Ha járhattunk volna, akkor se tesszük, mert olyan sokan voltunk, hogy megbámulták volna a körmenetet, pont. Hát még filodendronnal, pont.

A látomásnak vége, alkalmazott látomás, a fogalmak alaposabb tisztázása végett.

MONOLÓG A TÜKÖRBE

És akkor azt mondja apa, hogy egy fabatkát se adna értem, se a jövőmért, és hogy úgy érzi, minden hiábavaló volt velem kapcsolatban. Hogy ez az érzés gyakran jön rá, és ha nem volna az a barom-erős hite, már rég lemondott volna rólam. Kérdezem, hogy hogy érti, mármint a lemondást. Ilyenkor — mert ez a dialógus egy állandóan forgó és ismétlődő lemez —, ilyenkor hátrasimítja a haját, és tömpe ujjú kezét legyintésben engedi vissza. Ez fáj. Ez a legyintés fáj a legjobban, nem az, amit mond, hanem a legyintés. Olyan meggyőzően csinálja, és amíg nézem, egészen elfelejtem, kiről is van szó, és magam is legyintek, tévedésből de vele együtt.

Apa a világon legjobban párhuzamokat vonni szeret. Szeret, de nem tud. Ilyenkor hiába próbálok szóhoz jutni, egyszerűen lehetetlen. Csak mondja, mondja, és mélységesen szomorú, csak úgy dőlnék belőle az adatok meg a dátumok, égbekiáltó igazságtalanságok, legszívesebben ezeket is vele mondanám, együtt, kórusban, az esetleges segédpéldákat is, mondanám inkább vele duettben, csak ne kellene hallgatnom, ha már engem nem hagy szóhoz jutni. Sajnos, ezt nem tehetem, valami belső erő nem engedi, hogy ezt tegyem, csak nézem a padlót merőn, az asztal alját, szőnyeggyűrődéseket meg efféléket, és várom, történjen meg a csoda. A csoda, hogy engem is emberszámba vesz.

Tehetek én arról, hogy most nincs háború, hanem viszonylag béke van, és nem vihetek végbe nevezetes háditetteket? Ha már szerinte békében semmiféle értelmes és nevezetes dolgot nem lehet művelni?

Tehetek én például arról, hogy rajtam kívül nincs még nyolc testvérem, pedig az lenne csak az igazi, istenem, kilencen otthon, egy falkában, nem így, folyton egyedül, mint a kivert macska, mit is csinálhatnék a nyafogós húgommal, tehetek én arról, hogy nem vagyunk kilencen? És arról tehetek-e, hogy nem vagyok árva, lelencben, mint ő volt, mert a mamájuk, azaz nagymama egyedül éjben, viharban, egyszer csak egyedül vészelté át az életet? Ezek szerint engem hibáztat még azért is, amiért ő életben van?

És akkor azt mondja, hogy reméli, nem lesz ez mindig így, egyszer majd benő a fejem lágya, vagy nekem is lesz gyereke, és akkor fenekestül mindent másként fogok látni, de akkor már persze késő lesz, késő bánat pedig, tudjuk, mit ér.

És akkor azt mondja apa, hogy szégyell bárhová elvinni, mert mindenütt csak lebögök, leégetem, így mondja: LEÉGETEM, és neki ebből már elege volt, az égésből, tűzvészből. Mondanám, hogy legjobb tudomásom szerint csak egyszer vitt el a cirkuszba — a két HOLLY-DAY! —, egyszer meg egy mezőgazdasági kiállításra, hát mondaná meg, hol is égetem le tulajdonképpen, a bohócok vagy a fejőgépek előtt. De ezt is csak mondanám, mert nem hagyja, mert mellette másnak szava nem lehet, másnak az ő közelében fű nem terem. Már arra is gondoltam, hogy írok apának egy levelet, abban a levélben minden benne lesz. Rendesen, postán jön majd a levél, és kénytelen lesz elolvasni, mert amikor a postás kihordja a leveleket, én már rég nem vagyok itt, hanem az iskolában. Ez volna a legokosabb: másként hogyan is mondanám meg, hogy szerintem semmi, de semmi vész, ami kis vész meg van, az majd simán elmúlik, olyan simán, mint a pinty, mert az embernek hétről hétre, hónapról hónapra több az elfoglaltsága. Egyszer meg is fogom írni azt a levelet.

És akkor jön az általánosításaival. Hogy miket olvas a sajtóban, mert az újságját következetesen sajtónak hívja. Szerintem a sajtójában a sporton kívül csak a fekete krónikát bogarássza át, különös tekintettel a kiskorú bűnözésre. Mert bennem már, egy szép napon arra ébredek, mert már bennem is bűnözőt fog látni, akkora a fantáziája. Ezek alapján célozgat azután nekem, hogy így meg úgy, az ilyen fiatalok kicsiben kezdik, aztán egyre inkább belemelegszenek, belemélyednek, vérszemet kapnak a dulce vitára, és kész.

Kérdezném, miért meséli ezt pont nekem? De nem hagyja, mert mellette másnak szava nem lehet, körülötte fű nem terem. Megkérném, ne általánosítson már, mert az nem vezet sehová, az általánosíthatóság hiába.

És akkor azt mondja apa, hogy észrevette, mintha valami törvényszerűség volna ebben az egészben. Míg a hosszabb lélegzetűnek ígérkező témákhoz lélegzetet vesz, sikerül elcsípnem az alkalmat, és megkérdeznem: mit ért az „ebben az egészben” alatt? Azt mondja, azt érti, amiről szó van. Hogy kiváló, dolgos, rendes szülőknek ilyen csapnivaló, szóra se érdemes gyerekük van. Kérdezném, célzás-e ez, ránk nézve. De ezt se lehet. Hogy úgy érti-e: egy generáció rendes, egy rendetlen, aztán megint a rendes és így tovább, mert a rendesektől a rendetlen készen kapja a befejezett forradalmat, a normális életközlényeket, neki már az égvilágon semmi nem marad, amiért strápalhatná magát, minden elboronálva, nyugodtan éldegélhet: ezen aztán, ezen a léhaságon megint a következők dolga a megbotránkozás, felháborodás, és az ő dolguk lesz ismét mindent rendbe tenni, előre is, visszamenőleg is, már amit lehet, és ami még menthető. Mert abból, amit mondott, csak az sül ki, hogy ők a rendes generáció, én pedig a rendetlen, aki ha tehetném, még visszamenőleg is elkótyavetyélnék mindent, ami nekik fontos és szent volt. Sajnos, ezt sem lehet ilyen részletesen megtudakolni, mint ahogy semmit, se megmondani, hogy ilyen tévhitekben álmában se ringassa magát, az én esetemben ilyesmiről szó sincs, se azok esetében, akiket ismerek. Hogy lássuk be végre: az ő spanyolviaszuk gyártási módját kutyakötelességünk leegyszerűsíteni, ennyi az egész, ehhez még nem kell feltétlenül rémképeket látnia, fantáziálni.

És akkor azt mondja apa, hogy ők illegális plakátokat ragasztottak. Mondanám, hogy ragasztanánk mi is, de fényes nappal, nyilvánosan; véradásra meg koncertlátogatásra serkentő plakátokat, de a plakátragasztó nem szereti, ha ott ácsingózunk a közelében, miközben ragaszt, de ha ne adja isten úgy fordulna, hát ragasztanánk mi illegálisat is, éjjel is, sőt ügyesebben is; közülünk senkit nem kapnának el, ezt garantálom, és ezért nem muszáj az ördögöt a falra festeni. De nem lehet megmondani neki ezt se, elemi és egyéb akadályok miatt.

És még azt is mondja, hogy ők önképzőkörben többet tudtak, mint mi a középiskolában. Hogy annyi verset én még olvasni se olvastam, amennyit ők kívülről, könyv nélkül tudtak. Rögtön, csak úgy szűrőpróbaképpen, elszavaltatja velem a Huszti dalt. Persze, hogy elakadok a vége felé, pedig ott jön a csattanója, tudom jól, de ilyen légkörben aztán végképp nem lehet verset mondani, nyilván Kölcsey se gondolt ilyen alkalmakra, amikor megírta. Miért nem kérdezi ugyanilyen alapon például Beniczky Pétert, azt, amelyiknek az a címe, hogy „Hogy az Isten egyedül maga veri a hadakat”, vagy azt a szerelmi éneket a XVII. század második feléből, miszerint „Vagyon-e, szívem, szándékosban”. Szóval, ott ácsorgok annál a sornál huzamosan, hogy „Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?”, és eszembe jut, szerencsétlenségemre, hogy ugyanezt én is megkérdézhetném, de nem lehet, mert nem hagyja, neki a vers verklíje a fontos, és amikor a verklí megáll, diadallal

olyat csavar a fülemen, hogy az majdnem leszakad, és akkor apatikusan ezt mondja még: Látod, ez a ti tudományotok. Konyítani tücsökhöz, bogárhoz, de semmit nem tudni. Ehhez már semmi kedvem nem volt bármit is hozzáfűzni. Legfeljebb József Attilával védhettem volna meg előtte pallérozottságom látszatát.

És akkor azt mondja apa — amikor kifárad, akkor már csak úgy általában beszél, nem pont személy szerint rólam —, és akkor azt mondja, hogy még a második világháború is más kimenetelt kap, ha történetesen az én korosztályomra lett volna bízva a horogkereszt kampóinak a letördelése. Ez már azért mégis sok, gondolom, háború is volt elég, és talán a rendetlen generációkra is esett egy-kettő, ha már a perzsa háborúig megy vissza, föltéve persze, hogy a marathóniaknak és nem a perzsáknak drukkolt.

Így megy ez nálunk otthon, napról napra.

És egyszer csak azt mondja apa, csak úgy általában ezt is, hogy mélyen fájlalja, amiért nem láthat bennünket, a bennünket nyomatékkal mondja, úgy ötven-hatvan éves korunkban. Hiába kérdezem, miért szeretne bennünket annyira látni — a bennünket én is nyomatékkal mondom —, mire gyanakszik megint, mert mintha nem is kérdeztem volna, nem hallja, apa mellett mukkani se lehet. De fölösleges, mert már mondja is, mint a gátját döntött folyó (de szép az a vers, gondoltam), hogy úgy veszi észre, eszünk ágában sincs dolgozni. Szellemi foglalkozáson alább az ötmilliárdos emberiség így fog megoszlan: ötven százalék autóméchanikus, tíz bolti eladó, tíz adminisztrátor, tíz fodrász, kozmetikus és pincér, tíz az idegenforgalomban, és a maradék tíz a mindenféle termelőerő. Már ami az előbbiekből kimaradt. Egy és más pedig kimaradt. Hiába, apa közveszélyes pesszimista, fogalma sincs, miért pont az én orromhoz dörgöli mindezt, kedvenc futballcsapatán kívül csak statisztikákon jár az esze. Már arra is gondolok, ha így folytatja, maholnap öt sem kell a termelők kategóriájába sorolni, hanem oda, ahol a statisztikusok vannak szerinte, még akkor is, ha csak pont nekem beszél, mert ebben az esetben én vagyok a száz százalék. Szerinte. És egyelőre.

Mondott már olyat is, hogy mi nem húzzuk soká, erre mérget venne, mi csak rángatózunk meg lótunk-futunk sport és testedzés címén. Ezt már nem is akartam megkérdezni, hogy miből gondolja, mert tudom, megmondja magától is. Meg is mondta. Atlétika nélkül az izmok elsatnyulnak, mondta: minden más, amit mi művelünk; akármí, csak nem atlétika, meg Makó meg az a palesztínai megosztott város. Ehhez aztán végképp nincs mit szólni vagy hozzáfűzni.

Mindez még hagyján, csak ne politizálna, és ne pont velem. Elképesztő véleményei vannak, olyan egyéniék, hogy az ember haja égnek áll tőlük. Vett magának egy különbejáratú rádiót, húsz kilós, méter hosszú, fél magas Szimfóniát, a tranzistorok korában. Antennát is hozott. Lila alapon pókszerű, vörösréz drótok, akár egy kisebb napraforgó, ez ki van tűzve kívül az ablakra. Mindenki, aki csak elmegy az ablak alatt, megkérdezi, mondjuk már meg, ez mire való. Én olyankor lekopok a legközelebb úton, éppen sietnem kell valahová. De tény, hogy röhögés nélkül nem lehet megállni, anya is, ha meglátja, a

tenyerébe hajtja a fejét, alig hisz a szemének. Szóval, amikor éppen nem nevel, akkor ezt a Szimfóniát csavargatja egész a műsorzárásokig, mert országa válogatja, kinél mikor van kapu, azaz műsorzárás, meg a zónaidő is lényeges, gondolom. Újabban már nem is reggelizek, csak ne kelljen hallgatnom a mélypolitika hírárosaiban rejlő ellentmondások boncolgatását. Apának nem lehet megmondani, hogy ha már aludni képtelen, akkor inkább, plem, plem, sakkozzon.

De mennyi mindent mond apa. Nálam mindenesetre betelt a pohár. Neki mondani semmit nem lehet, mert nem ad rá lehetőséget, csak ő beszél; csendesesen lekopni lehetetlen, meg igaz, érdekes is, amit mond, csakhogy neki nem lehet semmit mondani.

Igen, levelet írok apának, postán fogom feladni, szabályosan. És abban a levélben főleg az lesz, hogy én őt nagyon szeretem, és magára vessen, amiért nem enged szóhoz jutnom: egyébként ne aggódjon annyira, velem és velünk körülbelül minden rendben van. Ha itt-ott nincs is rendben valami, az a fő, hogy tudjuk, mi nincs rendjén. Csak ennyit fogok írni. Aláírás: A Te Serifed.

Mikor itt tartott, Serif hitvitázó kedvvel eltette a tükrét.

HARMINC HAIKU

1

*mint feszes dolgok
klórszag a folyosókon
látom igaz lesz*

2

*ismét citrázzák
és a nagyszótár segít
nem kimondani*

3

*mily egyszerű lesz
nekem megáll az idő
s hiába csöngetsz*

4

*most olyan halkan
mint a visszaverődő
messzi röpülés*

5

*tovább kutatni
a százszor látottakban
szakadék szélén*

6

*e mozdulatlan
birtoklás valahányszor
közelembé jössz*

7

*ami megmarad
üres időben süpped
felejtés el te is*

8

*a nincs az gördül
utánad nagyvá törpülsz
már nem talállak*

9

*fákat vágnak a
kertben vénülő madár
gubbaszt ma bennem*

10

*a folyó partján
döbbenet állnak a fák
bűnös vízhiány*

11

*légy olyan mint a
teljesülő ígéret
munkások kezén*

12

*elfogadni a
veletek földet érni
egy fokkal hátrább*

13

*helyetted hol a
micsoda hűvös magány
rétegeződve*

14

*kéklőn vonulnak
dialektikus öröm
ennyi is elég*

15

osztódó jelek
mozdulat etikája
akik mint az

16

ami volt csak úgy
ha nem lelsz önmagadra
széthulló jövő

17

innen az üres
egyenesek sehová
kemény fájdalom

18

az ellenőrzött
szégyen tört üveg alatt
por csönd és alkony

19

a remény előtt
természetes dallamok
hajlandók lennének

20

lovasroham a
délibáb ellen dombhát
vörös cserjékkel

21

kerítés nélkül
fütyös bolyhos nevetés
hahó vadászok

22

csengő nélküli
folyosók visszatérő
változatai

23

a táj szépsége
tigrisként lopakodik
képeink felé

24

az előzmények
többféle állapota
együtt haladunk

25

van aki kiált
van aki mindent kiáll
fogak a földben

26

megpendül a dal
vágya és ettől kezdve
hiteles a táj

27

dal zuhany alatt
fehéren vigyorog a
szöveg nélküli

28

a kettő között mily
csak a részek járnak itt
a réten s hol a

29

sötét-csapású
mit kunkorít a jövő
és mit felesz a

30

hajnalod helyén
ki öltözve vetkőzöl
ne vidd el álmod

ERDŐK LEHELETE

I.

Egetverő nyárták csúcsai fölött,
ahol csak a szél jár,
ködökbe göngyölt fecskék felhői szállnak
dél felé,
míg szitál a levél
az alattuk járók fejére.
Van, amelyiket zölden tépi le,
de legtöbbje sárgára meredve csapódik a kövezetre.
Ha volna erőm
behatolni a növényi lét rejtelmeibe
a sejtek falán át gondolatommal.
Mikor a levél az ágról lehanyatlik.
Mikor a kéz egyet lecsavar
és szétdörzsöli ujjai közt.
Mikor a szírom leválík.
A gyümölcs lehull.
Beajtódik az ág.
Törzsnek tülekedik a fűrész.
Rezdülésük, iszonyataik,
elalélésük
érezem, hogy velem rokon.

II.

Zöldek zenéjétől visszhangzott a lég.
A füvek, a fák, a folyó zöldje
átragyogott az eső fátyolán.
Jaj, ha a remény ilyen egyértelműen
belém költözne, átjárna!
Bizakodva kapaszkodnék
a fenyves állhatatos illatába.
Beléfagyhatnék,
mint borostyánkőbe bogár, ág, levél
a remény pengő, sima
smaragd kristályaiba.

III.

Meredek sziklafalban,
szinte odacsippentve,

egyenes derékkel,
gyertyaként
álltak a fák.
Még csak tériszonyuk sem volt
a mélységes víz fölött.

IV.

Ahogy a fa a sírra
ráborult,
meghalt a fű.
Az árvácskát nem érte eső.
De a fára is ráborult az ég.
Az égre meg a felhők.
Gyötörte egyik a másikat.

V.

Mikor fölragyog a hold
és fehér tányérjáról
a fényes semmi tündököl,
kikönyökölök a fenyvesek zöldjére.
A bagolyhuhogás nem félelmetes, de
szépséges dicstény
a csúcsok fölött.
Köveken koppanó tobozok hangja,
altass el.
Söpörd le pilláimról
a korai sötét
harmatcseppjeit.

VI.

Tudok-e
náladnál valamivel többet
az árnyékról,
amely a falra vetődik?

VII.

Az avar fölött kerengő
forgószél emelt
a tölgyfa csúcsának magasába.
Mókus perdült, mint az álom,
s gyönyörű bolyhos farka utána.
Jaj, csak megkapaszkodjon!
Messze volt az ág.
Megijesztettem.
Ne félj, nem bántalak.
Rám kékséges-kék

*Adonisz-pillék
füzérei szálltak.
Azok sem féltek.
Pedig mozdultam is.
S finom szárnyuk meg se rezdült.
Borúljon ránk
a szentjánosbogarak fényezte
völgy nyugalma.*

VESZENDŐ KÉKSÉG

*Milyen iszonyatosan marad el a kékség mellőlem.
Először a kék ernyőm hagytam el,
mert kiderült és azt hittem, nem fog kelleni.
Röppent utánam,
kiáltott utánam
a tárgyak üveghangján,
de nem hallottam.
Csak mentem előre álmaim után,
melyek a borult egek alól menekültek.
És szállt a kék ernyő.
Nyele beleakadt a lombok zöldjébe,
házak kéményén megállt,
hogyan lássa, merre halad a hajó,
A fekete gyűrű körül kidagadt gyöngynyaka
a kiáltozástól.
De nem hallottam.
Későn vettem észre.
S akkor
a vizek melletti barlangok magányossága
borult rám.*

LACZKÓ ANTAL

VASKENYÉR

*Napról napra izesíti a számat
felszabaduló hevének párája,
olykor a vágóéltől pattogó zománca
korcog a fogam alatt,
melynek párologó olajfüst
az aromája.*

*Ismerkedésünkör még kaparta torkomat,
ma már, hosszú évek múltán,
szabad napjaimon talán hiányzik is
szájamból az íze,
felaprózásának utóhangja;
Ahogy a marótárcsák hangos morzsolásától
vagy az esztergakés vijjogó erejének
cikkánó szakításától
lassan emésztődik
az a szívós, kemény, sűrke-fehér
elfogyhatatlan vaskenyér.*

VASRÓZSA

*Izzás magvából pattanó bimbó,
hősugárzástól nyiló szíromkehely,
tüzes mézének csorgását
emberek gyűjtik különös formákba,
ahol tartós marad a virulása.
Színe változékony:*

*néha lángvörös, káprázatos,
néhol rozsdabarnán kopottas
vagy éppen sápadt szürkésfehér.
Illata nem mámorít,
sőt néha ártalmas, maró füst,
napról napra mégis kezedben tartod
valamilyen tárgy alakjában,
és nem gondolsz arra,
hogy munkád kiegészítéséhez
egyik formáját használod
egy állandó virágzásnak.*

KÉK LÁNG

*Háromezer-négyszáz hőfokú lángnyelv
sistereg, mint a villám,
viharos szélhez hasonló fújása
megtépázza a két egymáshoz simuló anyagot,
felforralja vérüket,
majd közös véredénybe csapolja.
Így köti örök házasságra
e két különböző formájú,
de egy minőségű anyagot.*

VASS ÉVA

HALLGATÁSOD KAGYLÓ KÖRÜLÖTTEM

*átszakítottad a felhők hálóját
most
hogyan meritjük árokba a vasárnapokat
hallgatásod kagyló körülöttem
tüdönkből beteg halakat sodor ki a csend*

*NEM ENGEDJÜK BE A ZENÉT!
mossunk ki magunkból minden futamot
mossuk ki magunkból az ázott napokat
néztem a karmesteri pálca
utolsó suhanását
(te táncolni akartál a víz
sötét zománcán
zöldezüst kékségbe húztál
s becsukódott felettünk a tenger)*

*fejemben izzad minden gondolat
mint félresikerült szindarabplakát
a gőzfürdő falán
két hete szikláról ugrott velem a bánat
most
mozdulatlanságában már nagyra nőtt*

MAGAMBAN

*kikötök magamban —
horgonyom a csend
kezemben csónakok hallgatnak
árnyékot hozó sziklákon érzem a
napok meleg koppanását
hangodban szárad a só
túlevelű magánhangzók fénylenek*

*meggyűjtöm magamban
az induló hajót
árbocán szigetre gondolok
álmaimból kagylók pattognak
(gyufásdobozba gyűjtöd őket)*

*kikötök magamban —
partom az éj
s ujjunk hegyén forr a tenger*

MEDITÁCIÓ

*fogsorom közé
szorítom magam
mikor
éjjel kisiklanak
a redőnyök
felvillanyzott játékukban
széttörnek a tánclépések
csak
kerékpárjáról visszaforduló
egyetlen emlékem
ép még
mögötte
patkókként hullnak
belőlem
a szavak*

*mert nehezek
a levelek is
torkomig ér
a hallgatásod
befefeketedik
az idegcsillapítók
dobozába*

*szájüregükben
a frissen pörkölt kávé
illatával
mennek el mellettem
az emberek —
életnagyságú
plakátnak
képzelem őket*

MÉG EGY NAP A NYÁR

1.
*átlyukasztott
kavicsot találtam*

*miközben cipeltem
a gumiágyat
(tűdöm levegője
lapul benne)*

tompán
puhán)
oxigén nélkül
gumiágy lennék
keresném
tüdöm bal szárnyát
tompán
puhán

átlyukasztott
kavicsra találnék

2.

hosszúra nyúlott alvásunk
a hullámok alatt
féltél
hogy éles kajakommal
áttöröm a felszínt

hasítsuk fel a tengert
repedéseiben
mi is csigák lennénk
vagy kagylók
vagy kövek

3.

még egy nap
a nyár
kezemben szorítom
ujjaim közt kisiklik
félek

félek a visszafordulástól
leegyszerűsített zárósorokban
üres emlékezés
karkosárról lemaradt
tulipánok
(talán egyszer
rákerül pirosságuk)

4.

ülök az úton
és nézem
hogyan költözik ki
a konzervdobozból
a játék
leáll a forgalom
csendet gurít
a lépcső

egy konzervdobozból
költözik ki a játék

5.

sós kézzel
lógatjuk a szabad napokat
s otthon
eső után
eldőlnek
nagyanyám kardvirágai
vajszínüket elhosszítják
a felhők

DÖMÖTÖR GÁBOR

A HOLD SZÍNEI

*a szögletesen múltó telek
színeket szögeztek homlokunkra
ébredő fehéret
játékos narancssárgát
érzékeny rózsaszínt
gondolkodó kéket
nyugodt barnát
haldokló szürkét
kegyetlen feketét*

*a szöges színek
lassan csorogtak*

*zsiros hajszálként tapadtak
lapos tekintettel*

arcunkba

szemünkbe

*nézett
altatott*

A HOLD

A HOLD

AZ ÉN VERSEM

*Szép csend feszült a szakadék fölött
lépkedtünk a próza és a vers között.
Ránk hullott a rétről egy csokrocška némaság.
Lépkedtünk a próza és a vers között
amely szívünkre egy kiáltást kötött.*

*Táskákat vittünk tele hegyekkel
tengerekkel
tengerhegyekkel*

*Istennel
utcákkal
emlékekkel
porral*

arcokkal melyeket képeken láttunk
hangokkal melyeket az őszben hallottunk
melyeket ismét vártunk.

Az iskolában is magunkat vártuk
magunkat hordtuk kis piros táskánkban
hogy ha ránk hullik az eső
legyen erő tovább lépkedni a próza és a vers között
egy feszülő dalhúron
kélklő szerelmeken
sárga utakon
utcai arcokon
fekete harcokon
múló teleken
hidegeken
melegeken
át...

A FRONTON

megszüntünk álmodni az életet
anyagtalan testünknek
ki kellett kristályosodnia
agyagarcunkba
vadul belevájt
a szobrász

az udvar lövészárkaiban
csak nyakkendővel komolyan
mászhatunk előre
csakis előre
pedig arcunkon még szakáll sincs és
ó annyira folytogatnak még
a húszéves álmok
annyira fájnak a virágok
annyira szeretnénk ismét
magunkban élni
szeretnénk vágatni az
udvar körül ahol a köd még nem fáj
ó azok az álmok régen lágy kezekkel
fonták át arcomat
akkor még azt hittem
a gyermekkor komolytalan divat
homokba zárva

váratlanul léptem be az egyik kapun és
beleolvadtam az aréna sarába
holttestem becsúszott a sáncok mögé

SÁGI ZOLTÁN

SÓGOR

*azi mondta
vágjuk sarokba a nagy szavakat
együtt próbáltuk meg
sikerült
neki
később mondták hogy a
szemei a végtelent szántották
kereskedő volt
meg zenész
de az utak összekuszálódtak
két gyereke maradt hátra
amikor a száván egy kötélén megtalálták*

TESTKÖZELBEN

*sarokba hajított hangulatok
poros idő
késként szakad
és mégis meg kellett próbálni
a sohasem vártat
meg kellett érinteni
hogy magamat érezzem
testközelben az idő
hangulat-rongyok
a vers nem degenerálódás
hűtlen és hű kísérő — végtelen
most az időt és a testet szeretném
közelbe hozni
áthajolni a lét felett
szeretve a semmit*

KASZIBA ISTVÁN

MEMENTÓ

„A tenger, mondtad haldokolva,
S azóta ez az egy szavad
jelenti számomra a tengert,
s azt is talán, hogy Te ki vagy.”
(Pilinszky János: A tenger)

tekintetükkel megméretett
a tenger
s megméretett a vörösen
aláhulló nap
ahogy lopva mögé ereszkedett
a tengernek

mire elfojtott színekkel
és indulatokkal
sehova sem tartottak
rájuk hullt az este

rájuk
s a tengerre

HOVATOVÁBB

hovatovább
e makacs gondolatok
melyek rendületlenül
felidőznek
megtörnek
s szétszórják sírod felett
mi marad
s mi oly vészesen
megkövülni látszik bennem

e fehér kavicsok
a fakulás veszélye nélkül
ellepik sírodat

visszataszítva a virágokat
a földbe
egyszersmind jelezve

az idealizáltság ily elvont
minden tolvajok számára
hozzáférhető jelképének
itt helye nincs

más révjeimből
magas kőfallá leszek
kicsiny ablakkal
a nap felé

KOTTÁIM

1.

*lány simítással
halk lebbenéssel
felröpültek észrevétlen
madárkáim
s a perc
vajúdás nélkül
megszülte magát*

2.

*tépett idők fonalán
fonáknyi csöpp tó
benne szekér
s a gondolat hogy izzik
a domboldal mélyibe*

3.

*langyos eső a széles
utcán
s elringató karcsúságával
a felhő is csak tovaszáll*

4.

*ott állt kötényét összefogva
a gyermek
kis tenyerében
fénylő szemed
merészen kutatón figyelt
mondd ha szavam elhalkul
s elhagynak gyors lépteim
visszafordulsz-e a szűk
utcán
hogy utánanézz lépteimnek*

5.

*a fák susogva meghajoltak
a hold közöttük ezüstöt szórt
én meglepetten és
boldogan
öleltem a földanyát
nyugodt mozdulatokkal*

6.

*lángoló milliók között
itt Párizs kacag vissza ránk
s nyugtalanságunkban
akár a gyermekek
visszakacagunk*

7.

*kérded hol az idő fodorja
hol a mocskos talajból
kitépett jókedv
magasra állhattunk
mondom
bábúink terhére*

8.

*megismerve magunk rajzszeges
szendvicsét felállunk
minden vízben halak
minden gyöngybuborékba ikra
mi lesz ha a fogaskerekes
darálók utolérnek
ujjaink közül kisiklanak majd
a pikkelyek
kergetve elhagyjuk-e a vizet
ha elhagynánk a vizet ...*

TÓTH TIBOR

UTCA AZ ÉJSZAKÁBAN

*A mélytengeri éjszakát
testem árnyként lengi át,
s a csöpögő lámpafényt
mély repedéseibe
gyűri a téglamagány.*

*A mélytengeri éjszaka
géplakta fényrabló.
A téglák nem féltik magányukat,
izmos lámpafénytől híznak a házak.*

*Buta, termő magányom,
a csöpögő lámpafény,
hordóban jajongó végtelen tenger.*

*A csontos, gépszívű kor
mély repedéseibe oltja
a csöpögő lámpafényt.
Fény híján meghal az árnyam,
árny híján eltűnök én,
s magára marad a kietlen
utca az éjszakában.*

ANYÁM ALUDNI LÁTSZIK

*A szemhéja a derekáig nyúlik,
Mozdulatlansága jeltelen.
Élete halványan lüktet bennem.
Álmát őrzi a szótlán vasárnapi délután.*

ÉN

*az izzó csönd
belém költözött*

*az áhítatos távol
minden könnye
a csend izzásába
fúrta gyökerét*

*lelkem az izzás fészke
a mindenség-hőforrás
szikráit nyelem el*

*mígnem romló anyagom
levegőt könyörül
s lelkeimtől kezdve
ellobbanok messzire*

hagyok-e hamut?

ANALÍZIS

*Hangszer vagyok:
maradék verkli,
hunyor hárfa,
tört furulya,
gyötört vonós,
rekedt-csöndes,
s fals szomorúságát
folyja ki rajtam
a korhadó, éltető szimmetria.*

PÁRDUCZ LÁSZLÓ

DECUBITUSOK

Dg: CIRRHOSIS HEPATICUS

62/1-es ágy
érdekes eset
a csontig hatoló
decubitusok
látják
a pálinkát
szerette legjobban
mondták is neki
balázs ne igyál annyit
még hogy ne igyak
HÁT MIÉRT ÉLEK ÉN?

*

Dg: COR PULMONALE

innét gyűttem
Kevibű
úgy két hete vót

ledűtem a sámlirű
az otthoniak
Kálmánka
Gergő
Mariska
és a
férjem János
már nagyon várnak
FEJNI KELLENE

*

Dg: LUES

nem mondom
én bennem is volt
a royalban
ahogy
egymásra fonódtak
a c o m b j a i
ha kiengednek
KICSAVAROM A NYAKÁT

FAGYOTT ARCÁRA RÉZ

elment
igen
elment
dóró sándor

*

hóna alatt
felejtve verseit
gondolva
hogy még
HASZNÁT VEHETI

* tüstölni azért is

TÖRÉS

Apa kanala megállt a levegőben. Miközben a paradicsomos káposztát kanalazta, hirtelen az eszébe jutott, hogy valahol ők elhibázhatták, megálltak anyával egy ponton, aminek most érzik a bűjtjét.

Apa kanala csak állt a levegőben. Szinte oázisként hatott ez a csillámló pont a szegényes berendezésű konyha sivatagszín egyhangúságában.

— Egész életünkben öregek voltunk — mondta apa.

— Valami baj van, János? — kérdezte anya.

— Baj? Nem mondhatnám. A kendergyári meló kikezdi az idegimet. Tudod, anya, nem való már nekem a tilológép. És az a töméntelen por; minden porcikámat eldugítja, néha úgy érzem, hogy most pedig megfulladok...

Kint hó szállingózott a tar ágak között. Élesen metsző volt a levegő, a madarak tollgallérjukba húzták tövig a nyakukat, a kutyák hónaljuk alá dugták nedves orrukat, nehogy eljegesedjen a szimatjuk.

— Pedig most akartam valamit mondani, János! — mondta anya. Kezével kitartóan kevergette a mosogatólevet, és látszott a tekintetéről, hogy valahol messze jár a gondolata. Mintha ebben a pillanatban fiatalodott volna, úgy mosolygott; a negyvenes nők magabiztossága ült ki az arcára, a dacos akarom, ha már vagyok.

— Hallgatlak, anya — mondta apa.

— Másállapotos vagyok. Már szilveszterkor is mondani akartam, de látva jókedvedet, nem akartalak zaklatni a magam bajával. Én megszűlném ezt a gyereket...

Feszült csend nehezedett a szobára. Apa kínos zavarában kitekintett az ablakon, a szálló hópihéket nézte volna, ha látott volna belőlük egyáltalán valamit is. Tudta, hogy néz, de azt is érezte, hogy semmit sem lát.

A szobában megszólalt a hegedű. A fiú játszott rajta. Lendület volt a játékában, mindent magával sodró nekirugaszkodás ennek a hirtelen beállt csendnek.

— Játszik — mondta anya.

— Játszik — mondta apa is.

Anya is leült az asztalhoz. Kezét a férfi eres kézfejére tette. Simogatta a portól eldurvult bőrt, kitapogatta az ér ütését, és nagy megnyugvás volt részére, hogy apa nem lármázik, nem ordítja bele a konyha minden zugába, hogy ami sok az sok, hogy nem bírja tovább a kínzást, hogy elég volt neki a családdal bejönni a tanyáról!

és a tilológép mellé állni, port nyelni, és mindezt a család érdekében. Mindezt nagy csendben gondolatban megbeszélték, akár a ház építését, amire nagyon sok idegük ráment, hogy tetőt tudjanak a fejük felett, aztán a gyerek iskoláztatása is gonddal járt, hát még akkor volt még vakard, ahol nem viszked, amikor megtudták, hogy érzéke van a zenéhez, és ha zeneiskolába is járatják, talán a karmesterségig is felviheti... Apa fogát szorítva masszírozta túlórában is a gépet, köpdöste a port esténként szorgalmasan, mikor hazaért, és enni sem volt kedve, csak eldőlt az ágyon, mint a krumpliszák.

— Megtartjuk, anya — mondta apa.

Az asszonymak kicsordultak a könnyei. Titokban reménykedett, hogy a férfi csakis ezt mondhatja, hiszen nem túlságosan idősek hozzá, hogy még egy gyereket felneveljenek, és lesz legalább bátorítója a fiúnak az életben, ha már ők elköszöntek. Kimondhatatlan gyöngeség vett erőt anyán; csupán most érezte igazán, hogy annak idején egy nagyon rendes emberrel kötötte össze az életét, aki minden nehézségnek és nélkülözésnek tudatában volt, mikor elhatározta, hogy megházasodik. Az asszony szinte újra átélte családi életük legnehezebb perceit, mikor apáért odahagyta a családjukat, amely nem tudta, mit kezdjen a temérdek pénzzel, és egy szál ruhában követte jövendőbelijét a tanyára, a kutyaugatásos, petróleumlámpásos éjszakák világába, ahol napokig senkinek sem kell mondani jó napot se, mert ritkán jár arra ember.

— Puccinit játszik — suttopta anya.

— Nem értünk mi hozzá! — mondta apa.

— Tőle tudom, apa...

— Meg kell vele beszélni, anya...

— Mit akarsz vele megbeszélni, János? — kérdezte anya. Minden idegszálára szükség volt, nehogy felsikoltson.

— Ebben neki is beleszólása van, anya. Lassan felnőtt ember, a megkérdezése nélkül nem határozhatunk — mondta apa. Megtörölte verejtékező homlokát és újra a kívül pilinkéző havat figyelte. Nem is olyan egyszerű az egész, gondolta. A gyerekekkel is számolni kell, mert ide nőtt közékük, meg kell hallgatni a véleményét, hiszen neki sem mindegy, hogy szaporodnak-e, vagy maradnak továbbra is hármasban az egy fizetésre. Hirtelen a Levélárja akkordjain keresztül egy nehezebb zene szakadt fel a lelkéből; a tilológép kereplő zaja csattogott a halántéka mögött, s körülötte milliónyi porszem szállongott, és ez a gomolyag egyre terjedt, kinyomta az ablakot, elegyült a hópihékkal, és megfojtotta a téli képben a nagyszerűt, a kimondhatatlant, visszahúzta őket a hétköznapi zaklatottságába.

— Hívom, anya — mondta apa.

— Hívd csak... — suttopta anya.

A fiú kezében megállt a vonó. Tudta, hogy apja nem szívesen hallgatja játékát, örök fáradtságára hivatkozik, dörög, ha csak megmukkan a lakásban, mindig tele van gondokkal, zsörtölődik, néha káromkodik, szidja a zenét, a tilolót, a hegedűt, és ezt az egész életet, amely tulajdonképpen nagyon szép, csak ne kellene velük lenni benne...

— Ül le, fiam. Beszélgetünk — mondta apa.

A fiú felcsapta a táskarádiót. Ütemes zene töltötte be a konyhát.

— Mondd, te nem tudsz megenni zaklatás nélkül? — kérdezte apa.

— A zene az élete, apa — mondta anya.

— De éppen most, anya?

— Belefojthatom! — kiáltotta a fiú. Ingerülten felugrott, az ablakpárkányról felcsippentette a fülhallgatót, benyomta a táskarádióba a vezetékét, és fülébe illesztette a minihallgatót.

— Így mindjárt jobb, ugye apa?

Apa nézte a fiút. Árulásnak érezte a fiú magatartását velük szemben; amikor ő komoly beszélgetésre hívja, akkor a gyerek sértődötten magába vonul, bedugja a fülét, és valamilyen bolond muzsika világában jár, pedig itt volna a helye, hiszen az ő bőréről és jövőjéről van szó, miatta ülnek itt hármásban, és nézik egymást kényszeredetten. Hol és mikor lett közöttük ez a szakadék, ez a törés? Igen, törés állt be az életükben, úgy látszik, nincs tovább, és vagy visszanez eddigi valóságára, vagy elmenekül ebből a cudar világból, ahol nem képes már az emberekkel rendes szót váltani, mert a fejére nőttek, a maguk ura akarnak lenni, és semmi szükség itt az örökösen robotoló tiloló fogalmazására, akarásaira.

— Anyád áldott állapotban van, fiam — mondta apa.

— Hogyan mondod? Nem értem! — mondta a fiú.

— Másállapotos! — ordította apa.

A fiú kitépte a fülhallgatót a füléből.

— De anya, hiszen ez óriási! — kiáltotta. Átnyalábolta anyát, ölelgette, csókolgatta. — Óriási vagy, anya!

Az asszony szerényen legyintett, lefejtette magáról fia karját.

— Tőled függ, hogy marad vagy sem, fiam! — mondta csendesen. Érezte, hogy a második ütközet nehezebb lesz az elsőnél, mert az első olyannal vívta, akit jól ismer, akit minden porcikájában volt ideje kitudni, de a fiú most, ebben a pillanatban annyira ismeretlen a részére, hogy ki sem tudná mondani. Vajon ha megismeri a helyzetet, milyenné változik; marad-e a régi, az ő kedves fiacskája, vagy önmaga sorsát irányítani akaró valaki áll majd vele szemben, és a szeme közé ordítja, hogy márpedig ő ilyen játékba nem megy bele, mert neki jövője van, és ő a jövőjét nem adja semmiféle...

— Fiam, tudnod kell, hogy ha meghagyjuk, akkor ez sok lemondással jár. A részéről is. Mert egy ember az csak egy ember... Gimnázium után akadémiára akarsz menni, tudom. Anya megsúgta, és én büszke vagyok rád. No, ne idegenkedj tőlem; hogy nem ugrándoztam boldogságomban, az csak azért van, mert én az érzéseimet nem tudom kimutatni, én azt a szót, hogy szeretet, nem koptatni akarom, érted-e?

A fiú az apjára nézett. Hosszan fürkészte arcvonásait. Mintha egy új apát fedezett volna fel hirtelenében a régiiben. Azt is érezte, hogy lemondást követelnek tőle; a kis jövevény majd megfosztja bizonyos dolgoktól, melyeket eddig élvezett.

— Több száj, több kenyér — mondta anya. — Több láb, több cipő.

— Lehet, hogy szakmára kell menned, fiam! A hegedűt azért nem muszáj szegre akasztanod, ugye... — mondta apa.

Anya szorongása most érte el tetőfokát. A fiú arcát leste, vajon hogyan bírja el annak gondolatát, hogy esetleg le kell mondania élete vágyáról, és esetleg oda kell majd állnia olajosan az esztergapad mellé, vagy apját váltja fel a tilológépnél.

A fiú lehajtotta a fejét. Apa és anya látta róla, hogy minden igyekezettel odafigyel a hallottakra, hogy hirtelenében összead és kivon, szoroz meg oszt; tudták, hogy nem mindegy neki a lemondásokkal megbékélni, mert kiskora óta abban a hitben élt, hogy egyszer majd ott áll a dobogón, igazi, hatalmas zenekarnak vezényel, és mindenki neki tapsol, a lelkesedés neki szól...

Felállt. Kemény volt a tekintete. A pilinkéző hópihéket nézte az ablakon át.

— Nem akarok magamra maradni, anya. Én megmondtam, csináljátok belátástok szerint — mondta, befutott a szobájába, és pár pillanattal múlva újra felhangzott hegedűjéről Puccini muzsikája

MEDRES JÁNOS

LELTÁR

*(Az ablakon sötét szemüveg az est.
Égre dobott, fehér görbe bot a hold.
Vakok gyertyacsonkja.
Alszik a ház.
Csak EGY földbe gyökerezett szoba
NÉGY fala van ébren;
mind a NÉGYEN
lassan
kopik már a festék,
s kékbe mártott fecskék
szürkülnek halálba.)*

EGY

ajtó
(nem üveg, csak — fa);

EGY

ablak
(redőny — mellőzve);

EGY

függöny
(nem csipke, csak — cérna);

EGY

„N ő i akt”
olajfestékbe mártva
(azt, akit ábrázol —
nem P i c a s s o szeme vetkőztette,
sajnos);

EGY

mestergerenda,
NYOLC segéddel
(ó, J ó z s e f, ácsok ácsa);

EGY

HÁROM ágú csillár
(KÉT égője beadta a kulcsot);

EGY

kakukkos óra
(*nem kakukkol*);

EGY

szőnyeg
(*nem perzsa, — rongy*);

EGY

álló ruhafogas
(*ruhátlan — mégse szégyelli magát*);

EGY

karosszék
(*EGY-ik karja fel van kötve*);

HÁROM

szék — kar nélkül
(*antialkoholisták, mégis dűledeznek*);

EGY

asztal
(*ha ránézek — mindig hagymaszagot érzek*);

EGY

kötetnyi vers — az asztaliókban
(*vegyes felvágott:*
EGY-esek számára nem megemészthető);

EGY

töltőtoll
(*ajándék marhának ne nézd a szarvát*);

EGY

táskairógép
(*felette:*
EGY hajszálon lebeg a „h a v i r é s z l e t”
Damoklész kardja);

KILENCVENKILENC

ív írógéppapír,
EGY a gépben,
összesen: SZÁZ
(*nem famentes, sőt: s z á l k á s*);

EGY

papírkosár
(*már sok furcsa gondolatot nyelt el,*
s még sohase volt gyomorrontása);

EGY

kávészsésze
(porcelán, de — nem meissenai);

EGY

cigarettszipka
(a nikotin már régen lerágta róla a meggyet);

TIZENKILENC

darab cigaretta,
EGY a számban,
összesen: HÚSZ
(nem külföldi, de — jó);

EGY

öngyújtó
(nem jó, de — külföldi);

EGY

virágváza
(nem kristály, se üveg: cserép —
s csak a külseje virágozik);

EGY

fényképalbum
(emlékeim fakult, hiú temetője);

EGY

pénztárca
(tartalma: se pénz, se posztó);

EGY

lavór
(bele álmodom a tavat, a folyót, s ha éppen úgy tetszik:
a tengert);

EGY

tepsi
(gazdájának kevés a sütnivalója);

EGY

rekamié
(madame R e c a m i é r, ne forogj sírodban);

EGY

díszpárna
(mivé lett, anyám, szoknyád selyem fodra);

EGY

könyvállvány
(valamikor polcán, üvegszarkofágban,
megnyúzott barackok múmiája sárgult,
most, azon a helyen — Mefisztó kacag
Goethe Faust-jában);

EGY

zongora
(nem saját: bérelt,
s nem fekete: barna);

EGY

„Danse macabre”.
hangjegyekbe öntve
(nem Saint-Saëns: saját);

EGY

tranzistoros rádió
(mily kicsi a világ, s mily hatalmas vagy te,
aki a földgömböt egy táskába gyömöszölted:
ember.)

Leltárkiegészítés:

EGY

költő anyakönyvi kivonata
(agyamba,
bőrömbé,
húsomba,
csontomba
vésve);
adatai:

SZÜLETETT: (másodszor): 1945. április 29-én
(egy néger
katona, géppisztolyát
vállára vetve, feléje
nyújtott egy tábla
csokoládét);

SZÁMA: 137550

(1918-tól 44-ig neve is volt);

SZÜLETÉSI HELYE: Dachau

(1933-tól 45-ig: a POKOL —

Dante INFERNÓ-ja

kismiska hozzá képest;

ma:

turisztikai ingyencfalat,

SZÁZEZREK kérődznek rajta,

sőt: híznak is.)

EMLÉKVÁR (II.)

VÁLTOZÁSOK ÉS VERÉSEK

A mi házunkban, az első számú Csatáry-házban időközben változások álltak be. Alig észrevehetően, szinte titokban hagyott el bennünket a hercegnő és a férje. Azokra a napokra már világosabban emlékszem, még most is fülembe cseng az asszony madárcsicsergésre emlékeztető hangja, feltűzött, sötét barna haja, mely földöntúli kifejezést adott amúgy is sápadt arcának. Még látom a férj nyúlánk alakját, amint mélyen meghajlik az udvaron álló édesanyám felé és megindul a nagykapu irányába. Kezében különféle holmikkal megtömött cekkert tartott, ugyanazt, amelyekkel a piacra járt. Utánasompolyogtam, és néztem a két valószínűtlen figura távozását. Úgy bukkantak fel a házban és úgy is tűntek el, mintha nem is földünk szülöttei lettek volna. Alakjuk különös titkok hordozói maradtak, egy idegen világ jelképeként hordozom őket emlékeim tárházában.

A másik változás egészen más természetű volt. Liza néninek el kellett hagynia a kocsmát. Ezt az eseményt szívből sajnáltam. Tudtam, hogy soha többé nem ad nekem senki annyi szabadságot azokban a rendkívül érdekes helyiségekben, mint amennyit ő megengedett. Eltúrta, hogy hallgassam az ízes kocsmai tereferéket, nem zavarta, ha jelenlétemben hátsó felét csipkedték a nekihevíült vendégek, és láthatam pedrett bajszú csendőröket, megismerhettem nagy kardjukkal csörömpölő rendőröket. Megtanultam azokat a nótákat, amelyeket a háborúból hoztak a volt katonák, és azokat is, amelyeket a zöldkáderez szökevények szerkesztettek. Persze ezeket a dalokat mind szerbül énekelték, értelmüket nem ismertem, ezért hibásan is maradtak meg emlékezetemben.

Talán közvetlen távozása előtt volt az a vihar is, amely végigszáguldozott a városon és nagy károkat okozott. Fákat tekert ki, háztetőket rongált meg, és elsodorta az egyik templom tornyát. A környék asszonyjai azt mesélték, hogy a hétfejű sárkány vonult át a városon. Ugyanaz, amelyikről a repedt vaskályha mellett hallottam titokzatos meséket. De az a vihar számomra mégis más okból emlékezetes. Amikor elkezdődött a nagy égiháború, a Kőhid utca piszkos vizű árkában papírhajókkal játszadoztunk. Fejemen újságpapír csákó, oldalamon saját készítésű fakard díszelgett. Éppen nagy tengeri csatát vívtunk a japánok meg az oroszok között. Amikor egy nagy mennydörgés észhez térített, az volt az érzésem, hogy eljött a világ vége. Az égen pohas hasú, koromfekete, ijesztő külsejű és féktelenül gomolygó felhőször-

nyek száguldoztak. Esti sötétség borult az utcákra, melyeket csak az egymás után cikázó villámok világítottak meg. A mennydörgések sorozata félelmetes morajlásra egyesült. Amint első ijedtségemből felocsúdtam, futni kezdtem, de már a Lovas utca végénél utolért a víz-özön. Futottam elázott ingben, sárban és hirtelen keletkezett pocsolyákon át, és hogy minél előbb fedél alá kerüljek, a kocsmaján keresztül a megilletődött vendégek közé zuhantam.

Liza néni levetette átázott ingemet és egy törlőruhával ledörzsölte vizes hajam és reszkető felsőtestemet. Aztán lekuporogtam egy asztal mögé és behúzott nyakkal vártam a további fejleményeket. A vihar egyre csak erősödött, és az ablakon keresztül láttam, amikor egy öreg akácfa nagyot reccsenve a földre zuhan. Utána kopogást hallottam az ablakon, de nem láttam semmit. Amikor a koppanás többször megismétlődött, észrevettem, hogy egy kis madár hasztalanul igyekszik menedékhez jutni a csukott ablakon keresztül. Fölugrottam helyemről, kirántottam az egyik ablakszárnyat, és a bezúduló esővel együtt a madár is besodródott a kocsmába. Megtépázott, elázott fecske volt. Egy vendég rám rivallt és bevágta a nyitva hagyott ablakszárnyat, én meg a helyemre ültem és figyeltem a kis jövevényt, amelyet sorstársamnak éreztem. A fecske lepihent egy fölfelé kunkorodó fémfogason. Felborzolta vizes tollazatát, szárnyáról igyekezett lecsapkodni a lera-kódott nedvességet. De néhány pillanat múlva, amikor kissé magához tért, céltalan repdesésbe kezdett. Hol egyik, hol meg a másik ablakba, aztán a csukott ajtószárnyba ütközött. Akkor megint néhány pillanatot pihent, hogy ismét előlről kezdje. A vendégek jól szórakoztak meddő küzdelmeim, de én felismertem szándékát, fölugrottam a fal mellett álló székre, és kitértam az egyik felső ablakot.

A madár még néhányszor a csukott ablaküvegekbe ütközött, de végül mégis megtalálta a szabadba vezető utat. A vihar kissé már alábbhagyott, a mennydörgések ritkultak, de a fák még keservesen hajladoztak a szélvihar meg-megújuló támadásaitól. A kis fecske nagy lendülettel a viharfelhők felé repült. Pillanatok alatt eltűnt. A vendégek talán meg is vertek volna, ha Liza néni nem rántott volna széles szoknyája mögé.

Amiatt, hogy akaratom mellett makacsul kitartottam, többszörösen meggyűlt a bajom. Így volt ez a liferálás körüli huzavonákkal is. Már nagyocska voltam, ismertem a környék utcáit, és jól megismer-tem apám rendelőit is. Nevezetesen azokat, akik főleg javításokkal és csak ritkább esetben új munkák rendelésével fordultak hozzá. És ha már nem akartam óvodába járni, az iskolához pedig még nem nőttem fel, valami hasznomat akarták látni odahaza. Az első feladatomban a megjavított cipők hazaszállítása volt. Mentem volna én a cipőkkel szívesen, mert apám munkájára sohasem volt panasz, —a baj ott kezdődött, hogy a munkáért járó összeget is nekem kellett felvennem. Az pedig a munkadíj közlésével járt együtt. Apám nem járt olcsó mesterember hírében, én pedig az első számú alkudozó voltam. Mindig drágálltam az összeget.

Igaz, az alku sohasem a földes szobában, hanem óvatosságból mindig az udvaron, a műhely ablaka alatt kezdődött.

- Ötven dinárt mondott, apám? — kezdtem a prézsmitát.
- Süket vagy? Persze, hogy ötvenet.
- Ez sok!
- Miii?
- Mondom, hogy sok. Elég negyven!
- Te, én kimegyek . . .
- Akkor is drága — pityeregtem.
- Utánad szaladok, te csibész!

Hátráltam néhány lépést, de nem tágitottam. Erre apám felkapta a lábszíjat és kifelé indult. Én a kapuig futottam, de még visszaneéztem, hogy csakugyan jön-e. Ha jött, elszaladtam és elcsukló hangon, szégyenkezve közöltem a kuncafttal a javítás árát . . . Megesett, hogy ilyen alkudozás közben Ambrus bátyám segédletével elkaptak . . . Kaptam is a lábszíjjal a fenekemre, miközben torkomszakadtából bömböltem. De amikor vége lett a püfölésnek és láttam, hogy a cipőt apám Matyira, vagy valamelyik testvéremre bízta, azonnal visszatért jókedvem és — ez már olyan családi attrakciónak számított — letoltam a nadrágom és mindenkinek megmutattam pirosurkás fenekem. Még föl sem száradtak könnyeim, máris együtt mulattam a családdal. Egyáltalán nem sajnáltak, mert úgy látták, hogy a verésnek semmi következménye nem marad zömök testemen, de gyorsan helyére billenő lelkiállapotom sem.

Legalább ennyit szorultam a bevásárlások körüli bonyodalmak miatt is. Négy házzal feljebb állt a Reissburger fűszeres boltja. Oda küldött el anyám sóért, fél kiló lisztért, élesztőért. Később tíz kiló felaprított fát meg egy kanna petróleumot is haza kellett vinni. Ha volt pénz a házban, szívesen mentem, de ha pénztelenek voltunk, nem fűlött rá a fogam. Márpedig sokszor megtörtént, hogy „felírásra” kellett vásárolni. Azt meg a nagyobbak éppenséggel röstellték, engemet küldtek hát a boltba.

— Ha van pénz, megyek, ha nincs nem megyek — mondtam hátraozottan.

— Nem a te gondod — válaszolta anyám —, majd felírja a Reissburger.

- Akkor menjen maga, anyám.
- Te mész.
- Akkor menjen a Béci.
- Te mész.
- Akkor menjen a Matyi.
- Ő dolgozik, te mész.

Ez a diskurzus többnyire a konyhában zajlott le — ha meghalotta apám a műhelyben, gyorsan végére járt az ügynek. Néha elég volt, ha elkiabálta magát a pangli mellől, máris szaladtam — igaz, sírva és megszégyenítve — a fűszereshez. Este viszont akkor még nem engedtek az utcára. Még testvéremmel sem. Fájó emlék fűz egy délutánhoz. Tulajdonképpen már esteledett, de a félhomályban iapuló

szobát szokás szerint csak a repedt vaskályhából kiható fény világította meg. Anyám kenyérért küldte Bécit, én meg vele akartam menni.

— Itt maradsz — mondta anyám —, hideg van és lyukas a cipőd.

De én menni akartam és nem tágitottam. Anyám az ajtó mellett állt agyonmosott parkettruhájában, bátyám már vette kabátját és induit. Én is az ajtóhoz léptem, de anyám megfogta a kezem. Féktelen dűhre gerjedtem, kirántottam magam gyenge szorításából és mindkét öklömmel gyomrába ütöttem. Béci már kint volt, egyedül álltam szemben anyámmal, akinek arcára a kályhaláng imbolygó fénye esett. Halott-sápádttá vált, két eres kezét gyomrának szorította és tekintetét a gerendák felé emelve felnagyította.

— Anyám! — kiáltottam. — Anyám, én nem akartam, én nem megyek, soha nem megyek...

És két kezemmel magamhoz szorítottam a lábát. Csókoltam a ruháját, kezét és mindenütt, ahová értem. Arca, a sápadt, fájdalomtól vonagló, arca majd öt évtized múlva is visszatér... és a lelkifurdalás életem végéig kísért. Nem voltam tudatában, mit is tettem, de gyerekösztönömmel éreztem, hogy ilyet többé nem szabad tenni.

Igen ám, a liferálásoknak voltak azért fényes pillanatai is. Mert ha új cipőt kellett szállítani, azt apám személyesen és kellő ünneplésséggel végezte el. Különösen a távoli Zimonyi úton lakó Hevéréket becsülte nagyra, mert a jó módú asszonynak minden évben egy pár új ebelsztin cipőt, férjének pedig cúgos cipőt készített.

Az ilyen alkalomra apám kipederte bajszát, felvette legjobb ruháját, és megengedte, hogy én is elkísérjem. Természetesen ki kellett fényesítenem a cipőmet, és egy örökölt bársonyruhát adott rám anyám. Hosszú hajamat jól kifésülte, térdemet lemosta, és akkor megfoghattam apám bal kezét. Jobbjában tudniillik a gondosan becsomagolt cipőcsodát vitte. Aki ismerte, az a kabátujjából kilógó fényes mandzsettákról és büszke, egyenes tartásáról is leolvashatta, hogy „liferál”.

Hevérékhez nemcsak a hosszú séta miatt mentem szívesen. Ott nem volt alku, az ár megszabott és mindig egyforma volt. És szépen fogadtak bennünket, egy tiszta szobában, melynek almáriumán illatos almák sorakoztak. Apámat borral kínálták, engem meg süteménnyel. Az áldomás elfogyasztása után szépen fizettek, nekem egy finom almát nyújtott át az örökösen fekete ruhát viselő, magas asszony. Aztán elbúcsúztunk, és megindultunk gyalogosan. Apám sohasem ült villamosra, büszke volt jó lábára, egyenes tartására, és egészségesnek tartotta a gyaloglást.

Mint mondotta, megszokta hosszú katonáskodása és vándorlegénykedése alatt. Mert ő még a múlt században szolgálta a császárt, zugsführeri rangig jutott és utána — az akkori szokásoknak megfelelően — városról városra vándorolt, hogy egy ideig Pesten, majd a századforduló idején véglegesen Szabadkán telepedjen le.

A kora esti órákon, amelyekről többször is megemlékeztem, apám nagyon ritkán volt jelen. Szigorúan betartott életrendjén a nyári esti hat, illetve a téli öt óra jelentette a munka befejezését, a fájrontot. Addig az ideig nem hagyta el pangliját, tekintet nélkül, hogy volt-e

munkája vagy nem. De mint ahogy reggeli ötkor felkelt az ágyból, ugyanúgy pontos időben mosta meg a kezét, vette a kabátját és görbe botját, hogy elinduljon a Kákonyi-kocsmá felé. A Kákonyi-kocsmának jelentős szerepe volt apám és családjunk életében. A Magyar utca végén álló lokál túlélte háborúkat és forradalmakat, békés és viharos éveket, megpróbáltak belőle társadalmi helyiséget, ifjúsági otthont csinálni, de még ma is a borívó vendégek részére van nyitva magas ajtaja.

Hogy jó bora volt-e, azt nem tudom, de annyi bizonyos, hogy az apám ott itta meg és nem a házban levő kocsmában kötelező kétszer két decijét. Sohasem ivott egyedül, ha nem lett volna társasága, talán nem is lépte volna át a kocsmá küszöbét. De ott volt a barátok serege, a népes asztaltársaság. A nyomdászok közül a távoli országokból idevetődött Mortensohn fivérek, az akkor fiatalabbnak számító Csőri Pista, egy lókupec, egy sánta kőfaragó, végül Turbik bácsi, a harcsabajszú, örökösen keménykalapot hordó szobafestő egészítették ki az összetartó társaságot. Sohasem tivornyáztak, de néha azért — valószínűleg különleges alkalmakkor — kissé túllépték a megszokott kétszer két deci határát.

Ezt kénytelen voltam észrevenni, mert ha elmúlt a megszokott idő és apám nem tért haza, akkor anyám utánament, hogy hazacsalogassa. Csakhogy, ő nem merte átlépni a Kákonyi-kocsmá küszöbét. Ennél nagyobb sértést apám el sem tudott volna képzelni, és éktelen haragra gerjedt, ha kivételesen megtörtént. Ezért anyám az egyik gyereket magával vitte, hogy legyen kivel beüzenni. Így került énrám is néha sor. Ekkor volt alkalmam látni a borozó társaságot, amely dudorászva, dalolva iszogatta a sillert és néha jókedvében ráveregetett a szemrevaló csaposnő fenekére. De megtörtént, hogy akkor léptem át a füstös helyiség küszöbét, amikor apám mély basszus hangjával kedvenc nótáját énekelte: „Nincs cserepes tanyám, sem szűröm sem subám nékem...” Ezt a betyárdalt oly szívből és megítélésem szerint olyan szépen énekelte, hogy egészen meghatódtam, meg is feledkeztem jövetelem céljáról.

Az ilyen kivételes alkalmak nem mindig fejeződtek be csendes és megható nótaszóval. Megtörtént, hogy már maga a nótátás ingerelte apámat és nem volt hajlandó hazamenni. Jobbik esetben engem ott fogott, simogatta hosszú, szőke fűrtjeimet, és révedező tekintettel mondogatta, hogy belőlem, a vakarcsból embert fog nevelni...

Ha minden rendben volt, hazajött idejében és jó hangulatban velünk együtt ült le a vacsorához, amely számára — mert korán elveszítette fogait — főleg kis szeletekre vágott sajtból és tejből állt. Ha viszont átlépte a megszokott időt és mennyiséget, lapultunk mindannyian és igyekeztünk minél előbb ágyba kerülni. Anyám azonban várta. És nem állta meg szó nélkül egyetlen esetben sem. Halkan, de határozottan adta tudtára apámnak, hogy elítéli kimaradását és a mértéken felüli ivást. Apám sohasem itta le magát. Egyetlenegyszer sem láttam tántorogni. De a legkisebb megjegyzést sem tűrte el és nagy hangon utasította vissza anyám vádaskodását. Ilyenkor nagyon félttem, mégis én voltam az, aki kiugrottam az ágyból, átöleltem haragos apám lábát és megpróbáltam kiengesztelni. Ezért sohasem ütött meg, de ellökött

magától, visszazavart az ágyba, ahonnan hasztalanul próbáltam ekkor már sírástól elcsukló hangon csitítani. A viharnek megvolt a maga dühöngési ideje, és amíg az el nem múlt, semmit sem lehetett tenni... Később, amikor már nagyobbak lettünk, jobban hatottak ránk az ilyen jelenetek. De addig még meg kellett nőni, addig családukbán és a Csatóry-házak környékén még sok minden történt.

Az orosz hercegnő és férje csendes távozása után egy sándori rőfössegéd került a vakközre néző, saroklakásba. Szürke emberek voltak kisbabával, aki sokat sírt, és ezért nem szerettem. Aztán az asszony is nagyon mogorva volt, magyarul nem tudott, és nem sok vizet zavart az udvar életében. Néhány éves tartózkodásuk nem vitt semmi színt a Csatóry-ház életébe, nem is foglalnak el különösebb helyet emlékeim között.

De az udvar másik oldalán az illemhely melletti kis lakásban már érdekesebb változás történt. Liza néninek ki kellett költözködnie, és a söntés mögé is új asszony került. Mégpedig azért, mert Jani bácsit, a pincért megnősítették. A városban olyan híre volt a cingár embernek, hogy épeszű asszonyt nem keríthettek melléje. Ezért úgy döntött a Csatóry házaspár, hogy a határon túlról szereznek neki megfelelő feleséget.

Egy napon meg is jelent egy derék, egészségesnek látszó asszony, akinek szava és öitözete nem árult el semmilyen hibát vagy elesettséget. Csodálkozott is az udvar, hogy ilyen jelöltet hajtottak fel a szent életű Csatóryék, és senki sem hitte, hogy már első látás után faképnél ne hagyja a borvirágos orrú, visszatásító Janit. Hát a szegedi asszonyon nem is látszott lelkesedés. Komoran járkált az udvaron a legénynézés néhány napján, aztán visszautazott. Már azt gondoltuk, hogy a házasságból nem lesz semmi, de két hét múlva visszajött és — kopott útitáskáján kívül — egy hozzám hasonló korú, szeplős, de mégis szép gyereket hozott magával. Jencit.

Mai napig is titok maradt előttem, hogyan vállalhatta a jobb sorsra érdemes asszony Jani pincér feleségének szerepét. Talán a zabigyerek miatt nem talált magához való embert, vagy oly nagy nyomorban élt, hogy ebben a házasságban látta a menekvést. Lehet, hogy olyan tulajdonságai voltak, melyeket én gyerekésszel föl nem érhettem. De hát a névtelen asszony mégis a kis lakásba Jani mellé, a söntés mögé és a harmadrendű Csatóry családba került.

Az udvar megélnékült, mert a szeplős Jenci féktelenül rossz gyerek volt. Égett a ház minden sarka az ő csínytevéseitől. A macska farkára bádogdobozt kötött és élvezte annak rémült száguldását, a Sári kecskét egy piszkavassal szurkálta, mire a szerencsétlen állat eszeveszetten bégetett, a disznók közé meggyújtott újságpapirost dobott, amelytől azok rémületükben irtózatosan visítottak. Madarakra gumipuskával lövöldözött, de helyettük a kocsma ablakait találta el. Mindehhez szívből nevetett.

A sápadt arcú háziasszony összekulcsolt kézzel és merev tekintettel figyelte az új asszony gyermekének különös szórakozásait, de nyelt és túrt, mert Janiból az asszony segítségével akart embert faragni.

A kocsmában azonban éppen ellenkezőleg fejlődtek a dolgok. Az új csaposné csendesen kiszolgálta vendégeit, nem vizezte a bort, tisztán tartotta a söntést, és a poharak között settenkedő macskát elűzte. De arca mindig komoly maradt, csak ritkán váltott szót a borívó férfiakkal. A farát meg éppenséggel nem hagyta tapogatni, nem is beszélt arról, hogy szoknyája alá senki sem nyúlhatott, és a kis hátsó lakásba sem tért be senkivel néhány röpke percre. Márpedig a vendégek mindezt megszokták Liza néni idején.

Ezért néhány vendég, a fiákeresek és a trombitások elmaradtak. A kocsmá egyre csendesebb lett.

De Jani, a korhely Jani az éppen semmit sem változott. Hacsak annyiban nem, hogy ezután az ivást odahaza, saját söntésénél kezdte és egy másik távoli kocsmában folytatta. A felesége meg mintha ott sem lett volna, őt aztán igazán nem túlságosan érdekelte. Ha megesett, hogy még napközben hazatévedt, meghúzta Jenci fülét, szokása szerint nyolccasokat vizelt az udvar köveire meg a keskeny kertre, aztán megetette Sárít és aludni ment. De nem az új lakásba és az új asszony mellé, hanem a másik házba, ahol megtartotta szobáját, melyben nyugodtan kialudhatta magát a következő részegségig.

Morgott magában az öreg Csatáry, vetette a keresztet a háziasszony, de ez mit sem segített. Az élet ment tovább a maga útján.

TŰZ ÉS VAS

Az idő fölöttem is múlt. A kínos boltba menés mellett más feladatokat is kaptam. Igaz, nem szüleimtől, hanem a kerítésen túli szomszédoktól. A nagyon öreg Copf néni, aki mindig nagy pirosbabos kendővel kötötte be a fejét, és akinek férjéről, Copf bácsiról azt mesélték, hogy majd százesztendő, szétfeszítette a kerítés deszkáját és átkiabált a kerítésen, hogy: „Tuskó... gyere nekem egy csirkét megfogni!” És én szívesen bújtam át a lécek között, mert a csirkefogást nagyon szórakoztatónak tartottam. Szaladtam a bozótos udvaron, és üldöztem a sok fölriasztott baromfit. Aztán valamelyiket nagy nehezen elcsíptem és odavittem a nénihez. Ő feltette drótkeretes szemüvegét, megtapogatta az áldozatot, aztán vagy jónak tartotta, vagy elengedte, mert nem ilyenre gondolt. Ez esetben tovább folytattam a nagy hajkurászást, míg meg nem találtam az igazit. Jutalmul a néni csaknem minden alkalommal egy almát nyomott a kezembe, de én magáért a feladatért voltam hálás, mert nagyon jól szórakoztatott és tetejébe meg voltam győződve, hogy igazi csirkefogó vagyok.

Ez a vonzó feladat azonban nem volt mindennapos és nekem egyéb dolgokra is kezdett kiterjedni a figyelmem. A másik házban például a Krisztó néni fia galambdúcot tákolt magának össze és valahonnan galambokat is szerzett. A vak Péter úgy mondta, hogy lopta az igazi galambászoktól, viszont Pista tagadta ezt, hallottam, amint a kisírt szemű édesanyjának mondta, hogy ha egyszer igazán megnő — habár az én szememben ő akkor is nagy gyerek volt —, kiveri a rosszmájú Péter ép szemét is. Amit én ugyan nem hittem el neki, mert az örökké kócos, bolond Éva úgy védte bikaerős fiát, mint kutya a kölykét.

Viszont Péter egy alkalommal megfenyegette a galambjait dédelgető Pistát, hogy elárulja az öreg Lápnak, mert biztosan tőle csalogatja el a még eléggé nem odaszoktatott meg a fiatal galambokat.

A Láp Vencel bácsit meg már látásból ismertem. A nagy, Csatáry-ház mögötti vakközben állt a viskója, mélyen a feketére festett kerítés és a nagykapu mögött. Sehogy sem fogtam fel, hogyan lehet egy kerítést és egy nagykaput annyira feketére mázolni, mert ilyen a mi utcánkban meg a környékén nem volt. Talán ezzel a gyászos kerítéssel akarta távol tartani a gyerekeket, mert való igaz, hogy én mindig félénken néztem a falábú ember csukott kapuja felé. Ha az örökké csínytevésre kész Jencivel vagy a nagyra nőtt Pistával mégis közelébe merészkedtünk, akkor sem mentünk sokra. A sűrű palánkon nem találtunk rést, sem lyukat, amilyen keresztül bekandikálhattunk volna a titokzatos udvar belsejébe.

Az öreg Vencel bácsi gondosan elzárkózott a ház mélyén és sem felnőttek, sem gyerekek nem kötötte az orrára, hogy mi történik odabenn. Az utcán csak elvéve mutatkozott, amikor misére ment, meg pénteken, ha a galambpiacra vonszolta ormótlan falábát, melyről azt mesélték, hogy saját kezűleg faragta ki a zsugori. Ha netalán távolabb űztük is játékainkat, koppant ez a láb, hogy mégis tudomásunkra jutott: a kajlabajszú pecér kibújt odújából.

Nem is szerette az öreget a környék. Mert mindig mogorva volt, nem nézett senki szemébe, és alig köszönt vissza az embereknek, akármilyen hangosan mondták is, hogy: „Dicsértessék!”

Mi gyerekek meg éppen nem voltunk vele kibékülve. Annyiszor könyörögtünk neki, hogy engedjen be bennünket, szeretnénk látni a galambházakat, a csapdákat meg sok minden egyebet, amiről az irigy Pista és a vak Péter mesélt, de az öreg mindig csak kikiabált, hogy: „Arrább, szaros kölykök, ott van nektek az utca pora, pisáljatok bele, ha unatkoztok!” Máskor meg, ha kicsit jobb kedvében volt, azt ajánlotta, hogy nézzünk föl a magas ég felé, ahova hosszú, hajlékony rúdjaival fölzavarta a szépen repülő, majdhogy a felhőkig föl szálló galambokat. De ezt mi megtehettük az ő engedelme nélkül is, minket csak az előlünk elzárt, titokzatos udvar világa vonzott.

Viszont a féllábú Láp Vencelnek az ő röptük nemcsak afféle szórakozás volt. Tudtuk, hogy éber szemekkel figyeli a rajt, nem csap-e le rá egy vécse, nem keverednek-e közéje idegen galambok, amelyek esetleg magukkal csalják valamelyik szép búbosát, gatyását, vagy pávafarkúját.

Viszont ha ő pillantott meg sajátjai között idegent — így mondta a nyurga Pista —, akkor máris készítette a kölest meg a csapdát, és fűtyörészve csalogatta le sajátjaival együtt. Mert azt meg kell hagyni, hogy Vencel bácsi csudamód tudott fűtyülni. Sok galamb került ilyen módon az udvarra és a háztetőn felállított csapdába; gazdáik hiába kutattak utánuk, a sánta galambász az ő orruk előtt is becsapta a fekete kaput. De nem tartotta meg hosszabb ideig az értékesebb zsákmányt, igyekezett mielőbb túladni rajta.

A félszemű Péter mondta el, ki az orgazda. Kicsit távolabb a Csatáry-házaktól, a tulsó soron pöffeszkedett a kövér Kanóc Gyuri háza.

Annak a Kanócnak még több volt a galambja, pénze is lehetett elég, mert mindig szépen kivasalt vadászruhában járkált. Ő volt Láp Vencel egyik ritka látogatója. Mindig hátizsákkal meg kétszövű puskával tért be a vakközbe, mintha vadászatra készülne, de mi tudtuk, mi mozog a hátán, amikor nagy bakancsbal a lábán hazafelé tartott.

Már bele is nyugodtunk, hogy soha nem tehetjük be lábunkat abba a házba, amikor váratlan dolog történt. Egy délután már két ablakot is bevertünk keményre gyömösölt rongylabdánkkal és olyan jól elszórakoztunk, hogy eszünkbe sem jutottak az öreg Láp galambjai. A nap lemenőben volt, néhány szomszédasszony már kitette sámliját a ház előtti járdarészre, hogy megkezdje a szokásos estelőtti beszélgetést. Egyszerre csak Krisztó néni, aki már úgy látszik arra a napra befejezte a mosást, elkiáltotta magát:

— Füstöl a Láp Vencel házának a teteje!

A játék megállt, a terefere elnémult.

— Füstöl bizony, ég is már! — kiáltották a gyerekek, asszonyok, és az utcán tartózkodó férfiak a vakköz sötétlő mélye felé iramodtak. Persze mi, gyerekek értünk oda elsők, de a kapunál megtorpanunk, mert — mint máskor — most is be volt zárva. Csak a mi dörömbölésünkre vehették észre a tüzet, mert a falábú ember feleségének jajveszékélése csak most hangzott fel az udvarban. De már szaladt is és nyitotta a kaput, mi meg egyszerre tódultunk be az udvarba a felnőttekkel együtt.

Az öreg Láp akkor vánszorgott ki a szobájából. Már nyilván lepihent, mert a falába nem volt felcsatolva, egy lábon ugrálva, mint döglött malacot, húzta maga után. A falhoz támaszkodva igyekezett felcsatolni, de ez sehogyan sem sikerült, ezért eldobta magától, és kezét égnek emelve kiáltozni kezdett!

— A galambjaim... a drága tubicák! Gyerekek, ne hagyjátok őket!

Nem vártunk könyörgő szavára, hanem szétszaladtunk, ki merre látott. Én Pistával a padlásra kúsztam fel egy odatámasztott létrán, a többiek meg a fészerekbe mentek vagy a ketrecekhez rohantak, és egymás után csapódtak ki a gondosan elrekeszelt ajtók. A galambok rajokban szálltak fel a tűztől megvilágított udvar fölé. Szárnycsapkodásuk és riadt vijjogásuk még a tűzoltó emberek zűrzavaros kiáltozását is túlharsogta.

Az öreg Láp meg a kút peremének támaszkodott és egyre csak az eget nézte és eszelősen kiáltozott:

— Úrjézusom, csak a galambokat! Csak a galambokat, ha istent ísmertek!

Meg is mentettük őket egy szálíg. Csak kevésnek pörköldött meg a tolla, de a háztető leégett. Öreg este lett, mikor magára hagytuk a kétségbeesett galambpicért, magába roskadt feleségével. Csak egy későn érkezett tűzoltó maradt a háznál, aki vigyázott a szunnyadó parazsakra.

— Az öreg Láp aligha zárja be többé kapuját — mondta apám, ahogy kézenfogva hazavezetett. — Mert ha ti, gyerekek nem vagytok kéznél, nyilván mindene elpusztul.

Akkor döbbsentem rá, hogy órákat töltöttem a titokzatos udvarban, körülugráltam minden zegét-zugát, mégsem láttam belőle mást, mint a megriadt galambokat.

Másnap csak távolról néztük a leégett házat, nem akartuk háborgatni a szerencsétlen embert, harmadnap azonban összeverődünk, és megindultunk a fekete kapu felé. De bemenni akkor sem sikerült. A kapu, csakúgy, mint máskor, zárva volt.

Vezérünk, a Nagy Pista, káromkodni kezdett és belerúgott az ártatlan lécekbe. A vak Péter, aki a másik ház kiskapuja mellől figyelt bennünket, csipiszt mutogatott felénk és kárörvendve röhögött.

A vakköz legvégén, Láp Vendeléken is túl állt az a ház, melyben Pösze, első kislány pajtásom lakott. A közelében nem talált magának barátnőt a szőke, sápadt kislány és kénytelen volt a mi társaságunkba keveredni. Igaz, nem játszott velünk, mert játékaink túl durvák voltak törékeny testének, de a fal mellé húzódva végigülte klikker- és pajacsatánkat, és néha sikerült bennünket rávennie, hogy a „lánc, lánc, eszterlánc”-ot vagy a „nyisd ki, rózsám, kapudat” eljátsszuk a kedvéért.

Ő aztán meg is tanított bennünket sok szép, idősebb nővérétől hallott gyerekdalra. De amikor belefáradtunk a játékba, és a gyerekek szerteszedtek, mi ketten együtt maradtunk és egy senkitől nem látott játékkal szórakoztunk: először doktort és beteget, majd papát és mámat. Az előbbit természetesen igyekeztünk a többi gyerek előtt titokban tartani.

Nemsokára életem első nagy drámáját is megértem. Hatéves lettem, és ahogy vége felé közeledett a nyár, édesanyám egyre gyakrabban hangoztatta, hogy iskolába kell mennem. De ettől egy cseppet sem féltem, sőt nagyon is vártam azt a napot, hogy táskával hátamon, úgy, ahogy két fiútestvéremet és más gyerekeket láttam, elindulhassak az iskolába. Már nem tartottam a magamra hagyottságtól, mint az óvodába küldés kísérlete idején, és néhány betűt már fel tudtam írni Berci bátyám elárvult palatáblájára.

A dráma szüleim elhatározásával született, hogy iskolába hosszú hajjal nem mehetek, tehát rövidre kell nyírni aranyszőke fürtjeimet. Ennek még a gondolata is rettenetesnek tűnt számomra.

De az ítélet visszavonhatatlan volt, és hiába tiltakoztam kézzel-lábbal, végre kellett hajtani. Az ítéletvégrehajtó pedig Ambrus volt. Mert anyám nem jött számításba lány szíve miatt, illát egykettőre összerugdostam volna, Berci még nem egészen nőtte ki gyerekkori betegségeit, apám ilyen pszichicsár ügyekkel — szerencsére — nem pszicholta kezét. Matyit, az én Matyimat meg sem kísérelték rávennie, hogy bármit tegyen, amivel elszomoríthat.

Ambrus, a család legegészségesebb és minden tetre kész ifjú tagja nem sokat teketóriázott. Amint elhangzott a parancs, megragadta a csuklómat és vonszolt a kapu felé. Addig, ha sírva is, valahogy mentem, de az utcára már nem akartam kilépni. Leültem a kapuszárny

mögé és rúgtam, haraptam. Ambrusnak meg nem kellett több, nem hiába volt Pulyka a csúfneve. Elkezdett vonszolni az utca közepére, aztán a kemény göröngyökön át a Magyar utca felé. Amúgy is viseltes nadrágom ülepe beszakadt, rögebe kapaszkodó markom felhorzsolódott és iszonyatosan fájt. Ordítottam, de talpra nem akartam állni. Bátyám meg húzott tovább a Magyar utca kiálló macskakövein, a borbélyműhelyig, amely szerencsére mégsem volt túlságosan messze. Végül felvonszolt a három lépcsőn és átadott a hóhérnak. Vagyis a borbélynak, akivel azelőtt jó barátságban éltem, akkor viszont gyűlöltem. De úgy látszik, megszokta az ilyen vendéget, mert egyből a nagy székre penderített és már csattogott is a nagy olló. Hullott a hajam a fekete, olajos padlóra, és hullottak a könnyeim a nyakamba csavart fehér kendőre.

Legyőztek a nagyok — csukladoztam fájdalmasan, miközben a mester végzett velem és könnyeim apadni kezdtek. Csak akkor néztem a tükörbe, mikor lekerült rólam a fojtó fehér vászondarab. Egyszerre megváltozott a hangulatom. Tükörképem nem is volt annyira visszataszító. Sőt. Nagyot ugrottam a székből és rohantam hazafelé. Ambrus meg nagyokat nevetve követett. Micsoda fogadtatás volt odahaza. Anyám összecsapta a kezét, testvéreim barackokat nyomtak a fejemre, ritkán ellágyuló apám pedig többször végigsimogatta rövidre nyírt hajam.

— Jé, Tuskó egész nagy gyerek lett— mondta a pangli mellől Matyi.

És akkor mindannyian elismételgették, hogy most nagy fiú lettem, aminek végtelenül örültem. Halálosan fájdalmas ügyem ilyenformán számomra is kedélyesen végződött.

Ezek után az iskolába indulás már simán ment. Anyám megvette a palatáblát a palavesszővel, egy pár új zoknit is kaptam, s a számos unokatestvéreim egyikétől öröklött bársonyblúzban és rövidnadrágban mehettem a világba. De az áhított táska, amelyet sok gyerek oly büszkén hordott a hátához szíjazva, elmaradt. Ehelyett édesanyám durva vászonból nyakba akasztható zsákot varrt, abban léptem be a zsidó iskola első osztályába. Az oldalzsák ellen nem is lett volna kifogásom, csak azt furcsállottam, hogy az ősz hajú, imádkozó koldusok, majdhogynem szakasztott olyan tarisznyákba gyűjtötték az alamizsnát. De mikor láttam, hogy az iskolában nem vagyok egyedül az ilyen házi készítésű fölszereléssel, egészen megvigasztalódtam. Ültem türelmesen a padban, és nem volt panaszom. Ha csak meg nem említem, hogy a hidegebb napok beálltával, amikor kicsit benáthásodtam, a bársonykabát ujja nem volt éppen legalkalmasabb, hogy beledörzsöljem csöpögő orrom. A fekete bársonyon nagyon meglátszottak a nyomok, azon a bizonyos helyen lekopott a szőre és kifényesedett. Meg is útáltam a szokatlan anyagból készült ruhát, de viselnem kellett, míg nem kaptam egy másikat, ugyancsak öröklött darabot.

Ezekben az időkben a gyermekélet gondtalanságával és derűjével össze nem férhető álmok következtek. Most sem értem, milyen rettegések és félelmek tárolódtak tudatomtól elzárt lelkvilágomba, hogy a legszörnyűbb visszatérő álomban keljenek életre. Nagyon sok éjsza-

kán zöld holttesteket láttam, amint a levegőben, de néha valamilyen áttetsző folyadékban úszkáltak. Az úszó testek mind lyukacsosak voltak, mint a táblát törő szivacs, és mindig vízszintesen haladtak egymás mellett, mint a halak az akváriumban.

Nyögtem és izzadtam a szörnyűsége álom terhe alatt és reggel sápadtan, karikás szemmel ébredtem. Anyám ilyenkor aggódva figyelte elgyötört arcomat és nem tudott magyarázatot adni az ilyen kínos álom eredetéről, meg sem tudott védeni ellene. De mint minden egyéb rosszon, ezen is gyorsan túltettem magam és éltem rendes gyerek-életet a következő rossz álomig.

ROKONOK ÉS JÁTÉKOK

Unokatestvéreimről meg a rokonokról — Emőd és Aladár kivételével — azért nem esett eddig szó, mert ők távol laktak a Csatáryházaktól és olyan sokan voltak, hogy bele sem férnének egy könyvbe. Mert ha apámnak a mi tájunkon nem élt egyetlen rokona sem, azt bőven pótolta anyám családja, melyről már megemlékeztem. Persze, hogy a lányok sorban férjhez mentek, a fiúk közül akkor még csak kettő alapított családot, de így is sokan voltak és mindenütt akadt egy-két gyerek. Nem tudom, hogyan és miért, de a rokonok mind a város központjához közelebb álló utcákban és sokkal szebb lakásokban laktak. Minden vasárnap délután összejött a nagy család, testvérek, sógorok meg a gyerekek. Sorjában, minden vasárnap másikon. Csak mi maradtunk ki ebből a rendből, nálunk nem volt összejövetel, nálunk nem kártyáztak a férfiak, nem ültek külön szobában a nagynénik, hogy megbeszéljék, mit főztek azon a héten, a gyerekek nem játszottak udvarunkban, és nem volt tele az asztal finom ételekkel — úgy, mint a többieknél. De azért mi, apám, anyám és én minden vasárnap délután fölkerelkedtünk és elmentünk a soros rokonhoz. Illa, meg a két bátyám csak ritkán jelent meg ezeken a zsúrokon, hogy miért azt a mai napig sem tudom. De engem vittek, engem nem kérdeztek, van-e kedvem menni. De volt, mert csábított a sok játék, ami számomra csak elérhetetlen álmod jelentett. A terített asztalok, az ismeretlen ételek nem túlságosan izgattak, mert ízeikhez nem voltam hozzászokva, azt sem tudtam, mi fán teremnek. Meg apám csaknem minden alkalommal figyelmeztetett: ne merészelve sokat enni, mert még azt találják hinni, éhes vagyok és azért megyünk hozzájuk, hogy jóllakjunk. Be is tört apám olyan alaposan, hogy alig nyúltam hozzá a szépen tálalt falatokhoz, a finom süteményekhez. És apám büszke volt, hogy mi eszünk a rokonoknál a legkevesebbet.

A felnőttek egyébként minden vasárnap szóváltásba keveredtek a kártya miatt. Mindig akadt, aki ultimáriásban partnere kárára tévedt, és emiatt annyi sértést vágtak egymás fejéhez, hogy egy életrevaló haragra is jutott volna belőlük. A következő alkalommal mégis mindannyian megjelentek a soros rokon asztalánál, hogy az egészet előlről kezdjék.

A kártyacsaták zaja és a zsúrok tekintetében mindegy volt, melyik volt a soros rokon, mert ezek az események mindenütt egyformán

zajlottak le. De a közös vonások mellett, sok tekintetben különbözőt egymástól a rokonok otthonának légköre, különösen a gyerekek szem-szögéből nézve. Míg egyik nénimnél csak az emeleti lakás szűk területére korlátozódhatott mozgásunk, a másiknál nagy árnyas udvar állt rendelkezésünkre, sőt akadt egy egész fatelep is, ahol a rabló-zsándár meg egyéb játékok számára kiváló terep állt rendelkezésünkre.

A fedett fészerek és egymás mellett álló magas deszkarakások támadásra, védelemre, mászásra és bujkálásra egyaránt nagyszerű lehetőséget nyújtottak.

De bent, a lakásokban is különbözött a rend. Míg egyiknél szabad volt a vásár, mindenhová bedughattuk orrunkat, még a jó szagú éléskamrába is, anélkül, hogy a nagynéni ezért megharagudott volna, volt olyan ház is, ahova csak jól kioktatva léphettünk be. Még az étkezési szabályokra is vigyáznunk kellett, ez pedig elég sok gondot okozott nekem. Mert odahaza csak a kezemet kellett megmosnom, de senki sem figyelte, hogyan tartom a kanalat vagy a villát a bádogtányér fölött. Azt nem is sejtették a pedáns rokonok, hogy nekem odahaza jobban esik a sárgakása, mint náluk a peccsenye.

Ezért nem szívesen mentem Lídia nénémhez, amikor nagy ünnepnapon ebédre hívott meg, hogy így gyakoroljon jótétet szüleimmel és velem szemben. A néni magas, szikár, de szép arcú asszony volt, mindig állig csukott ruhát, vagy egyszerű, férfias fehér blúzt viselt, melynek galléjára fekete csokornyakkendőt kötött. Bogárfekete szemé mindig éberen figyelte a belépő vendéget, nem talál-e rajta valami zavaró rendetlenséget. A gyerekeknek még a fülébe is benézett, és ha valami nem volt rendben, fejbólintással vagy tekintettel figyelmeztette az anyát.

Ahogy apám mondta, Lídia néni a padlásra járt nevetni, az arcán megjelentő mosolyt kivételes eseményként emlegették.

Azon a bizonyos napon, mikor meg kellett jelennem színe előtt, különös vizsgálaton estem át odahaza. Bár jól megjegyeztem anyám oktató szavait, szorongó szívvel indultam az ünnepi ebédre. Amikor a lakás küszöbéhez értem, néhányat nyeltem, majd bátortalanul kopogtam. Lídia néném személyesen nyitott ajtót, mert már bizonyára várt rám. Illédelmesen megcsókoltam a kezét, ő meg bólintott. Mentem volna befelé, de elállta az utamat. Fölnéztem rá. Egy pillanatra összetalálkoztunk tekintetünk, majd éreztem, amint tetőtől talpig végigsuhant rajtam feketén villogó szeme, hogy végül a cipőmön állapodjon meg. Elnyűtt lábbelimet gondosan kifényesítette anyám, bárhogy igyekeztem is, nem tudtam rajta a sár legcsekélyebb nyomát sem felfedezni. Hátranéztem. Az udvar száraz és tiszta volt. Mégis jónak láttam sebtiben a vastag lábtörlőbe törölni a cipőmet. Ez hatott — Lídia néni félreállt és betessékelt.

Férje már a terített asztalnál ült, szemmel láthatóan türelmetlenül várta az étkezés kezdetét. Magas keménygallérba szorított nyakát idegesen rángatta jobbra-balra, de egyetlen szót sem szólt. A ház rendjére nagyon érzékeny volt Lídia néném, és a férj sem tartotta ajánlatosnak, hogy beleszóljon a tálalás módjába és idejébe. A hófehér damasztal terített asztalon nemsokára ott párolgott az aranyos

színű leves. Lídia néni egy fényes merőkanállal tányérjainkba mérte a levest és az ebéd kezdetét vette. Két tányér volt előttem egy csomó evőeszközzel körülvéve, egy kisebb tányér is a bal oldalon, szalvétá meg más, részemre szokatlanok kellenek.

Hagytam, hogy vendéglátóim nyúljanak először az ételhez. Én meg ölemben összekulcsolt kézzel és félig lehunyt szemmel figyeltem, hogyan fogják meg a kanalat és emelik szájukhoz, miként nyúlnak a levesben levő csonthoz, mit csinálnak a zöldséggel. Amikor már úgy véltem, hogy mindent jól megfigyeltem, én is hozzáálltam. Lídia néni arcán enyhe mosoly jelent meg és többször is bölintott férje felé. Egész ebédidő alatt törtem a fejem, mivel szolgáltam rá erre a kitüntetésre. Vajon jól fogtam-e meg a kanalat, esetleg nem szürcsöltem, vagy jó étvágygal ettem? Fontos, hogy a vendégeskedés simán lebonyolódott.

Csak néhány nap múlva tudtam meg Lídia néni mosolyának értelmét, mégpedig édesanyámtól. Mert amikor egy alkalommal találkoztak, a néni így vélekedett rólam és a viselkedésemről:

— Ez a te Tuskód igazán jó gyerek, nem kell miatta szégyenkezned. Amikor ebédhez ültünk, nem esett az ételnek, hanem összekulcsolta a kezét és magában imádkozott. Mondom neked, ember lesz belőle.

A nagy rokonsággal tartott kapcsolatok tették előttem egyre világosabbá, hogy nem vagyunk egyformák, hogy léteznek jobb módúak és szegények, de ez a felismerés nem keserítette meg gyerekéveimet. Sőt, egészen természetes állapotnak tartottam a szegénységet, mert a mi utcánkban nem is igen akadt jobb sorban élő gyerek.

A Maller fiúk szülei ugyan jobb módban éltek, de azok nem engedték közénk a két gyereket, el voltak zárva tágas udvarukba. Csak az iskolába mehettünk együtt, és ha jókedvében volt a Maller mama, nekem is tarisznyámba csúsztatott egy pár összeborított vajás kenyeret. De az én életemnek a Tuba utca környéke adta meg az értelmet. Mi egyformának és egyenrangúaknak éreztük magunkat szakadt nadrágunkban, viseltes pendeleinkben, és jól éreztük magunkat az utca porában. Ha meguntuk a megszokott játékokat, belevizejtünk a porba és sárágyúkkal szórakoztunk. A rongylabdán, paján és a rozsdás vasabrincson kívül, melyekkel felvertük az utca nyugalalmát, egyikünknek sem akadt nemesebb, boltban vásárolt játékszere.

Történt egyszer valami, ami mégis megbolygatta nyugalمامat. Egy nyári napon, ebéd után fölfigyeltem, amint jóanyám odaszólt apámhoz:

— A Paulina Andrisának holnap van a születésnapja. Adj néhány dinárt, illene valamilyen ajándékot venni neki.

— Micsoda? — emelte föl a fejét apám. — Most akarsz pénzt kivásálni tőlem? Hiszen két decire való sincs a zsebemben, nemhogy más kölkének vásároljak ajándékot. Különben is füttyölök arra, ami illik meg nem illik, maradj a fenekeden.

De édesanyám csak nem tágitott. Hosszasan sugdosott apámnak, aki úgy tett, mintha nem is hozzá beszélnének. Végül mégis ledobta

a kalapácsot és nadrágja zsebéből kikotorászott néhány pénzdarabot. Csakhogy akkor már szokás szerint kivörösödött a nyaka a dühtől és én jobbnak láttam ellillanni, nehogy nekem gyűljön meg a bajom a kikunyerált dinárok miatt.

Andris egyébként egyike volt azoknak az unokaterstvéreimnek, akiknek az udvarán jól el lehetett játszani, ha soron voltak. Meg építőkockái is voltak, sőt néha a jétákvasutat is előszedhette. A születésnapján pedig mindent elővehetett, ezért nem bántam, hogy anyám ajándékot vesz neki.

Kora este volt, mire anyám hazakerült. Engemet a kapuban már kezdett legyűrni az álom, de kíváncsiságból kitartóan vártam, mert látni akartam az ajándékot. Hát meg is nézhettem a selyempapírral bevont, szép, nagy fakarikát. Ehhez hasonlót sem láttam még a környékünkön. Két formás ütő is mellé volt kötve.

Ez aztán karika, gondoltam magamban, a nagy parkig is elütögetnék vele. És mit szólna a többi gyerek, ha ilyet látna a kezemben? És miért ne láthatnának? Nekem csak horpadt abroncsot szabad zavarnom? Anyámhoz sompolyogtam és szoknyájához bújva kértem:

— Anyám, add nekem ezt a szép karikát, úgy szeretnék vele játszani.

— Miket beszélsz?! — utasított el fejemet simogatva. — Andris születésnapjára vettük.

Én persze nem hagytam annyiba.

— Nekem, anyám, sohasem lehet ilyen karikám? És különben is Andriséktól én mindig csak harisnyát kapok születésnapomra.

— Neked arra van szükséged — zárta le anyám a beszélgetést és bement a konyhába, hogy vacsorát készítsen. Apám a kocszába készült, én meg az ajtóban pityeregtem. És akkor apám, ahelyett, hogy szokása szerint elnadrágolt volna, magához szorított és megveregette könnyes arcom.

— Vegyél neki is, fiam — fordult anyámhoz. — Ha lehet Andrisnak, legyen a vakarcsnak is...

Ugrálni kezdtem örömben és gyorsan lefeküdtem, hogy minél előbb eljőjön a következő nap, mert anyám aznap este már nem mehetett el a boltba.

Amikor fölébredtem, már sütött a nap, és anyám nem volt oda-haza. Elment a karikáért, és én türelmetlenül vártam hazajövetelét. Megjött nemsokára és kezében valóba az új karikát hozta. Ez is szakasztott olyan volt, mint az Andrisé. Két kezembe vettem, karjaimat előre löktem és úgy forgattam, hogy gyönyörködjek benne. Kézbe kaptam az egyik ütőt és kiszaladtam az utcára. De nem a miénkbe, mert az hepehupás volt, hanem a Magyar utca aszfaltjára futottam vele. Egykettőre kint voltam, és a nagy karika nyílsebesen gurult előttem. Nem is láttam semmi mást körülöttem, csak az ütéseimtől száguldó karikát. A bámészkodó gyerekekről is megfeledkeztem.

A baj váratlanul csapott le.

A karika hirtelen megállt. Egy kéz ragadta meg. Fölemeltem a fejemet. A szutykos kéz tulajdonosa, egy nagy jaszibarai suhanc fenye-

gető képe vigyorgott rám. A nagy fiú hirtelen nekilendült és futni kezdett a karikámmal az utca ellenkező irányába. Elállt a lélegzetem. Az ütőt elejtettem.

A karikám! — villant át agyamon, de szó nem jött ki torkomon. A karikám... a karikám... — szorongatta torkomat a sírás, és szemem könnyes fátyolán át néztem, hogy távolodik és hogy tűnik el a távolban a nagy gyerek a karikámmal.

Ez volt életem első és utolsó farkarikája.

A Drucker Lázi Slaviája igen nagyra vitte. Már engedélyt kaptak, hogy a kiserdei futballpályán rúgják a bőrt, és az utca megsza- badult a mezítlábas csapat éktelen zajától. De azért néha ők is meg- kívánták a környék porát, és nem restelltek leállni a hozzám hasonló elemistákkal, hogy velünk együtt rúgják a keményre meggyömöszölt rongylabdát a házigazdák, de különösen az öreg Tolnai néni örömére. Mert a kis termetű Tolnai néni háza volt a leghosszabb az egész területben, nyolc apró ablaka éppen az utca legszélesebb végére nyí- lott, oda, ahol a legszívesebben játszott a gyereksereg. Ezek az abla- kok csőrönpöltek a legtöbbit a célt tévesztett labdák ütése nyomán, és mi be sem merészkedtünk a kis nénihez, hogy visszakerjük a lab- dánkat.

De a Slavijások, nevezetesen a bikaerős Rutkai Feri, akiből nemsokára híres kapus lett, meg a kövér Poldi, aki csak a csapat pénz- ét kezelte és ritkán dolgozott, bemezéskedtek a pöttömnyi sipítózó asszonysághoz és valahogy mindig kikönyörögték a labdát. Tolnai néni néha szitkozódott és fenyegetőzött, máskor meg könyörgött, hogy fizés- sük meg a kárát, de ebből sohasem lett semmi, mert a Slavijásokkal együtt sem tudtunk volna előkeríteni annyi pénzt, amennyibe egy jól eltrafált ablaküveg kerülhetett.

Igaz, Poldi kezelte a tagdíjat, de a pénz másra kellett. Mert a mezmosást ingyen végezte Lázi édesanyja, a gumibelsőket azonban nem adták ingyen. És a szögletes fejű Poldi örökké a fagyaltot nyalta, aminek nem jó vége lett. Addig kérte a csilingelő utcai árusoktól a dináros adagokat, míg a Slavija tagsági díja mind el nem úszott. Nagy baj nem lett azért belőle, csak feloszlott a csapat és emlékét egy gúnydal örökítette meg, melyben a pirosingesek történetéről és Poldi első ballépéséről volt szó. Elsőnek mondom, mert nem volt utolsó. Poldit nagy betyárnak és mindenre kész vagánynak ismerte a környék. De az is igaz, hogy még katonáskodása idején is, amikor szabadságra jött, közénk állt és csikos trikójában velünk együtt rúgta a labdát. Akkor mindenkinek tetszett, mert a tengerészeknél szolgált és a fitye- gövel ellátott matrósapka igen jól állt kopaszra nyírt, szögletes fején.

De nem az erős Rutkai Feri meg Poldi voltak az egyedüli fel- nőttek, akik közénk keveredtek. A Lovas utca jobb oldalán, közvetle- nül a „másik ház” hátulsó frontja mellett állt Dragodának börcserző üzeme. Ebbe a házba nekünk, gyerekeknek nem volt szabad bejárásunk, egyszer mégis sikerült besurranom az udvarba, egészen az emeletes műhely bejáratáig. Akkor láttam, hogy a Dragodán fiúk ha- talmas kádakban úsztatják a nyers bőrt, de az orrfacsaró bűz hamarosan elűzött a műhely közeléből. A két testvér már legénynek

sem volt túl fiatal, mégis, ha teheték, otthagyták a nehéz munkát és kijöttek az utcára, hogy velünk együtt rúgják a rongylabdát Tolnai néni meg a többi háztulajdonos bánatára. Ha eközben bezúrtuk valamelyik ablakot, a tímárlegények azonnal kifizették a kárt, és szótlanul lenyeltek a kárvallottak szidalmait, akik sohasem mulasztották el szemükre hányni, hogy felnőtt emberek létére mezítlábas kölykökkel keverednek össze.

A Dragodán fiúk később igazi hőskökké magasztosultak szememben. Mert az utcánkban nemcsak barátságos felnőttek jártak. Akadtak kötekedő részeg emberek és rosszindulatú verekedők is, akik, ha nem volt alkalmuk magukkal egyenrangúakkal civakodni, rajtunk, gyerekeken élték ki virtuskodó ösztönüket. Különösen egy mindig kemény szárú csizmában járó, kiserdei bicskásként ismert henteslegény szeretett nekünk bosszúságot okozni, ha játékunk színhelyén át vezetett az útja. Pajánkat elhajította a kerítések mögé, abroncsainkat összetaposta csizmájának vasalt sarkával, rongylabdánkat meg maga előtt rugdalta a Magyar utca sarkáig is. Mi meg pisszenni sem mertünk, mert féltünk még véreses szemének tekintetétől is; a vak Péter meg jól is mulatott a rosszindulatú Csiki Pali kártevésein. Mert Péter ezzel akarta magát behízelegni a bicskásnál, aki néhány barátjával rettegésben tartotta a kiserdő látogatóit.

Egy alkalommal valahonnan régi gumilabdát szereztünk és nagy buzgalommal játszottunk vele, amikor közöttünk termett Csiki. Először csak elvette a labdát, és csizmás lábával rugdosta a másik ház döngölt falához oly erővel, hogy féltünk, kettéhasad. De amikor már jól belevadult, elővette a bicskát, hogy beleszúrja. Erre mindannyian nagy kiabálásba kezdtünk, az egyik gyerek kinyitotta a tímárműhely kapuját és segítségért kiáltott. A fiatalabb Dragodán fiú azonnal kint termett az utcán, és amikor látta, mi történik a labdánkkal, egyenesen Csiki Palira vetette magát. A nagy bicskát kiütötte a kezéből, aztán a földre teperte, és jól összeverte a fejét. Mire a másik tímárlegény is megjelent az utcán, már nem volt szükség a segítségére. Öccse félholtra verte a kiserdő rémét, aki kalapját is az utca porában felejtette, amikor eliszkolta a színhelyről.

A Dragodánokra másként nem is gondolok soha, csak mint a gyerekek védelmezőire és barátjaira. És sajnálom, hogy a későbbi idők nehéz világában nyomtalanul eltűntek a környékről. A házuk azonban ma is a régi helyén áll, meg a magas műhely is, csak már régen nem cserzik benne a bőrt.

(Folytatjuk)

KÉZFOGÁSOK

VLADIMIR STEVANOV

A HÁZ

*Otthonunk közelebb van célunkhoz
mint mi magunk.*

JÓ HA VAN HÁZUNK

Jó, ha van házunk.

*Rejtett zugaiban
megőrizhetjük
régii örömlünket,
kedves kalandunkat.*

*Csendes családi fényképeinket,
tönkrement tárgyainkat.*

LASSAN LÉPJÜNK A HÁZBA

Lassan lépünk a házba.

*Ünnepélyesen rendezzük el
a napfényt az asztalon,
a sarkokban, az arcokon.*

*Ha a régi szekrényekben
nincsen már birsalma,
legalább említsük meg
a várakozóknak.*

Köszöntés helyett.

NAPSUGÁRBÓL ÉPÍTÜNK A HÁZAT

*Napsugárból építünk a házat,
a lemenő nap sugaraiból.*

*Fejünket a zsenge fűbe
hajtsuk, kezünkben az alkonyatot
tartsuk,*

hogy kedveseink bejöhessenek.

*A ház mellé hársfát ültessünk.
Hogy virágozzék.*

Akkor ház a ház.

A HÁZ FEHÉR LEGYEN

*A ház fehér legyen.
A fény miatt.*

*Két ablakkal. Hogy
kitékinthessünk, hogy
betekínthessünk.*

Ahogy éppen megkívánjuk.

*Legyen vészkijárata
az udvarról, és díszbejárata
elől, a jó hírek számára,
amelyeket a küszöbön közölnek.*

Ne legyen nagy a ház.

*Néhány darab bútor, és az a
néhány lakos, két-három öröm
naponta, és fehér legyen.*

*A fény miatt.
Az éj miatt.*

A TŰZHELY

Tűzhely van a házban,

*amelynél az esti emlékezések
melegednek*

*és a halk hangon
mesélt*

titkos örömök.

A MEGHITTSÉG SZAVAI

*S a meghittség szavait is
az asztalnál, az ágyban,
talán álmunkban*

suttogva mondjuk.

*Hogy meg ne sértse a hang
a régóta őrzött*

házi csendet.

HA ÚTRA INDULUNK

*Ha útra indulunk,
az indulásnál ejtett
könnyecseppekből*

napocskák nyílnak.

*Ezért melegek a falak
a háziak hazatértekor.*

NE ÁLLJUNK MEG A KÜSZÖBÖN

Ne álljunk meg a küszöbön.

*Nehogy valami gondolat
elállja utunkat.*

*Nehogy valami nem kívánt
árnyat észrevegyünk*

a várakozó tekintetében.

*Vagy valamilyen nem sejtett
jelet.*

A CSEND

*A ház néha csak
egy jövődő cím*

a gondolatok csendjében.

*Elfelejtett, de mégis ismert,
ahol a test kalandozó
csodái várnak.*

Ezért olyan szükséges a csend.

OLGA JANKOVIĆ

BESZÉLGETÉS A TANÍTÓVAL

*Mondod
képekből áll a vers
De ha nincsenek
mert szunnyad a képzelet
s az ész az idegek
ritmusát jegyzi —
Hogyan írunk az álmos hangyáról
ha a költő alszik
vagy pedig a szürke örvény fölé hajlik
Hogyan fékezhetők meg a szótagok —
az összefüggéstelenek
amelyek
nem üresek
nem élesek
nem fényesek —
vers hogyan válhat belőlük
ha gyenge az ösztönzés
(mondanád: ébresztés)
és régi a téma
A költő azt szeretné
hogy szavaival
felébressze a megdermedt gépesített világ
elaludt agyát
de ne tiporja el
az utolsó virág
szirmait
egy üres napért
vagy
szörnyű
álomért*

MARIJA CINDORI

KORAI ÁRNYÉK

*A gesztenye megéri a hajban
az ének is a hattyú torkában
de megérünk-e mi ketten versem
ebben a nagy bizonytalanságban*

*A csavargót a napok megelőzik
maradnak-e számunkra is utak
a hangokban árnyékok fészkelnek
az üres szavak csak kiapadt kutak*

*Valaki majd utánunk is kiált
a sötét erdő sövénye mögül
a tehetetlenség sikolyában
a zsenge zöld mező hamar megőszül*

*A gesztenye megéri a hajban
az ének is a hattyú torkában
de megérünk-e mi ketten versem
ebben a nagy bizonytalanságban*

DUŠAN BURSAC

SORSJEGYÁRUS

*Dalol a por mint a csalogány
A mennybolt karikákat von a szeme köré
de ő csak megy alkonytól alkonyig
és vár*

Térj vissza eladott gondolat

*A kezein dagadnak az erek
kör kör köré
Hét eke szánt*

*Hideg napokon elhervad a hajnal
nő a fűszál
és a szikkadt földön
egymaga jár*

HORDÁR

*És újra egy átvirrasztott éj
S a léptei ki tudja hanyadszor
szántják az aszfaltot*

*A kerítés mögött a hordár
átöleli a talicskát
mint egy rég várt ágyat*

*És az állomás
A kerekek meleg kenyerék
éjszaka élnek*

*És újra
egy átvirrasztott éj*

KOLDUS

*A park sarkában
a világ felé nyújtott kezekkel
meresztli szemét*

*Tenyerére
a nyár ereszéről
hulldogál az idő*

*Egy fehér pénzdarab
csillámlik a porban
szemében kialudt a nap
a homlokán óra
melyen nincsen számlap*

VLADIMIR PAVIĆ

ELŐÉRTETEK

I.

*Azt mondjuk: Halál
S az életre gondolunk
Hervadt virág néz a szemünkbe
Mintha mondani akarna valamit
Pedig halott.
Savanyú tavasz vonul a vérünkbe
Szenvedélyesen mámorosít
Acélos erőre vágyunk
De mámorosak vagyunk és a füvekkel kelünk
Mint az öregek a halál küszöbén.*

II.

*Csak még egy tavaszt ha megérnék
Akár mint madár vagy eperfa
Senki sem irigyelne
Szeret engem a kő és az éhség
Szeret engem a határ s a hold
Ha a tenyeremen kis patak eredne
S kirügyeznének az ujjaim
Hogy meggyökeresedjek és kilombosodjak
Hogy élő ember legyek
Álommal és valósággal a tekintetemben...*

CIPRUS

*Itt vagyunk
mi hárman.*

Te, én és a halál.

*Nézem
és érzem:
Az idő hamuja hull.*

*És mi elszürkülünk
a tenger csodájába
elmerülve.*

*Hullám hullám után
születik
és meghal.*

A CSAVARGÓ

I.

Minél távolabb az úttól
minél messzebb a várostól
ahol a szemét gyűlik
minél mélyebbre
a láthatatlanságba
a maga világába
a rongyokkal
a vállain

II.

Kitágulnak a pupillái
harangok hangját hallja:
gyógyító a keserűség
és boldogít
az úttalanság

Ásító szakadékot szimatol
mely hullaszagú
ott
ahol sokan
gyülekeznek

A villám is eléri
a hajón vagy a hegyen —
békésen énekel
mint az akinek mindenből
csak a hamu
maradt

III.

A legszebb csillaggal
hál
az égi
szalmán

Gyökerekkel betakarózva
megbékítette szívében
a tüzet
és a fagyot

Elszórt fonalat gyűjt
és végül is
meglátja majd
a virrasztót

Kovács Márta fordításai

SZEMPONT

SZÁM ATTILA

DOGMATIKUS IRÁNYZATOK AZ ÖNIGAZGATÁSÚ TÁRSADALOMBAN

Úgy hiszem, érthető, hogy a dogmatizmus fogalmát nem szűkíthetjük le a marxizmus klasszikusainak értelmezésére és magyarázására. Gondolok itt azokra a kísérletekre, amelyeknek az volt a céljuk, hogy szó szerint alkalmazzák Marx eszméit a mai szocialista gyakorlatban. Mindezek a kísérletek előbb vagy utóbb természetesen igazolják Tito szavainak helytállóságát, melyek szerint: „A marxizmus ma már nemcsak annyi, amennyit Marx, Engels és Lenin leírtak a világ forradalmi fejlődéséről. A marxizmust jelentősen gazdagítja a szocialista építés és a szocialista társadalmi viszonyok gyakorlata, valamint az utóbbi ötven év eseményei a világban. Ezt a gyakorlatot és ezeket a változásokat alaposan tanulmányozni kell, nem pedig dogmatikus szempontból, leegyszerűsített idézetekkel magyarázni a mai valóságot.”¹

Ilyen értelemben a marxizmus a munkásosztály forradalmi gyakorlatának elmélete, s ennél fogva teljesen egyetérték azokkal, akik azt állítják, hogy a marxizmus ellentétben áll a dogmatizmussal, vagyis a marxizmus helyes gyakorlati alkalmazása nem tűri el a dogmatikus megoldásokat. Marxtól és a marxizmus klasszikusaitól mindenekelőtt a módszereket kell átvennünk, azt, ahogyan hozzáláttak a társadalmi jelenségek tanulmányozásához. Véggkövetkeztetéseiket illetően azonban tudnunk kell, hogy azok egészen másfajta társadalmi-gazdasági viszonyok közepette, vagy legalábbis a társadalmi-gazdasági viszonyok más szintjén alakultak ki, s ezért nem lehet őket egyszerűen áthozni, átplántálni a mi társadalmi-gazdasági valóságunkba.

Mindennek tudatában, úgy gondolom, nagyobb figyelmet kell fordítanunk a dogmatizmus legújabb megnyilvánulásaira, amelyek a mai társadalmi-gazdasági viszonyok közepette jelentkeznek öngazgatású társadalmunkban, vagyis amelyek a szocializmus építésének jelenlegi szakaszá-

1. Josip Broz Tito: *Beszédek és cikkek*. 14. kötet. Forum, Újvidék, 1970. 216.

ban észlelhetők. Meggyőződésem, hogy a dogmatizációs törekvések leleplezésének különleges jelentősége van a munkásosztály és a többi szubjektív erő forradalmi akciójára nézve, társadalmunk mai fejlődési szakaszában. Úgy vélem ugyanis, hogy a marxizmus dogmatikus tolmácsolásának formáit és veszélyeit az eddigiekben már kielégítően megvilágítottuk. Fennáll viszont annak a veszélye, hogy nem ismerjük fel a dogmatizációs irányzatokat a jelenlegi társadalmi folyamatokban itt nálunk.

Az adott feltételek mellett a dogmatizmus a mi környezetünkben úgy jelentkezik, mint egyik legerőteljesebb kerékkötője a kongresszusi határozatok megvalósításának és az új alkotmányos elképzelések valóra váltásának társadalmi valóságunkban. Épp ezért a dogmatizmusnak ma alighanem az a leggyakoribb és legveszedelmesebb alakja, amely dogmatikusan igyekszik értelmezni a meghozott politikai elveket és döntéseket. Erre a veszélyre Veljko Vlahović is rámutatott *Revolucija i stvaralaštvo* c. könyvében, amikor megállapította: „... néha már az a benyomásunk, hogy a marxizmus mai dogmatikus magyarázói holmiféle neozozofizmust élesztettek újjá a kommunista mozgalom soraiban.”

Arról van szó tehát, hogy a dogmatikusok nem alkotó jellegűen, nem forradalmi irányvétellel vizsgálják és igyekeznek megoldani korunk társadalmi, gazdasági és politikai kérdéseit. Nem az elfogadott politikai álláspontok lényegének megvalósítására törekcszenek, mert megelégszenek a külsőségek biztosításával, anélkül, hogy tartalmukat forradalmilag megváltoztatnák. Egyik legjellegzetesebb példája ennek az olyan tmsz, amelyet ugyan szabályosan bejegyeztek a bíróságon, de amelyben a társadalmi-gazdasági viszonyok lényege gyakorlati szempontból, forradalmi értelemben mit sem változott. Erről vallanak mindazok a véleménykutatások, amelyeknek adatai szerint a dolgozók nagy része a tmsz-ban egyáltalán nem tudja, hogy mely termelési eszközök képezik a tmsz tulajdonát, s így egyikük sem lehet olyan helyzetben, hogy tudatosan rendelkezzen velük. A szervezett szubjektív erőknek (elsősorban a KSZ-nek) tehát még nagyon sokat kell tenniük avégett, hogy ezeket a problémákat az alkotmányos előírások és a kongresszusi határozatok szellemében oldjuk meg.

Egyébként minden ilyen esetben, amikor nehezen valósulnak meg a politikai álláspontok és határozatok, leginkább azzal a szólással mentgetjük magunkat, hogy „más az elmélet, és megint más a gyakorlat”. Éppen ezért tartom mai társadalmi-gazdasági fejlődésünk egyik legsarkalatosabb problémájának, hogy nem hoztuk létre a dialektikus összefüggést az elmélet és a gyakorlat között. Ezért fordul elő oly sűrűn a hazai gyakorlatban, hogy verbálisan mindenki elfogadja és támogatja a politikai döntéseket és álláspontokat, így a JK SZ X. kongresszusának határozatait is, a gyakorlatban viszont igen nehézkesen valósítjuk meg őket. Ilyenformán aligha tévedek, amikor azt állítom, hogy a politikai álláspontok és döntések megvalósítását illetően általában hiányzik vagy hiányos az alkotó jellegű hozzáállás, a cselekvő viszonyulás, a célirányos tevékenység. Ez voltaképpen a neozozofizmus jelensége, ami fékezi a forradalmi előrehaladást a szocializmusban.

2. Veljko Vlahović: *Revolucija i stvaralaštvo*. Kultura, Beograd, 1974. 32.

Ennek minden kétségen felülállóan az az oka, hogy nem alkotó jelle-
gően közelítjük meg a politikai döntéseket és álláspontokat, nem is kísé-
reljük meg az elméletet összekapcsolni a gyakorlattal, s így nem jön létre
a dialektikus kapcsolat, amire feltétlenül szükség lenne. Pedig Tito elv-
társ világosan kimondja: „... a mi gyakorlatunk és tetteink bizonyítják,
hogy voltaképpen mi a lényege a szocializmusnak: nemcsak elméleti tétel
ez, s nem állhat csupán elméletből, hanem a gyakorlatban kell megállnia
a helyét.”³ Ennélfogva az elméletet nem zárhatjuk be saját keretei közé.
Mindenképpen termékeny talajt, megfelelő ösztönzést kell találnunk a
marxista bíráló elemzéshez, s ennek alapján kell értelmet adnunk a konkr-
ét politikai álláspontoknak és döntéseknek.

Ennek tudatában nem várhatjuk be nyugodtan, hogy az első lépést a
gyakorlat tegye meg, mert ez nagymértékben növelné a praktícizmus
veszélyét. Ugyanakkor a dogmatizmustól sem kellene tartanunk, ha a
mindenkori forradalmi cselekvésben az elméletnek és a gyakorlatnak azo-
nos helyzetet biztosítanánk. Szem előtt kell tartanunk ugyanis, hogy mi a
tudományos szocializmust építjük, s ezért teljes érvényesülési lehetőséget
kell adnunk az elméletnek. A tudományos szocializmust nem építhetjük fel,
ha nem adunk kellő hangsúlyt az elméleti gondolkodásnak. Szinte azt
mondhatnánk, hogy a munkásosztály elméleti gondolkodásra való képes-
ségétől függ a tudományos szocializmus fölépítése. Ha elmarad az alkotó
jellegű elméleti munka, akkor fejlődésünk a praktícizmusba torkollik.
Erre már Engels is rámutatott *A német parasztháború* előszavában, amikor
a következőket írta: „A német munkásoknak két lényeges előnyük van a
többi európai ország munkásaival szemben. Az első az, hogy Európa leg-
elméletibb népéhez tartoznak és megőrizték azt az elméleti érzéket, ame-
lyet Németország úgynevezett »művelt« osztrályai teljesen elvesztettek. Ha
nem előzte volna meg a német filozófia, különösen Hegel filozófiája, akkor
a német tudományos szocializmus — az egyedüli tudományos szocializmus,
amely valaha is létezett — sohasem jött volna létre. Ha a munkások sora-
iban nem volna elméleti érzék, ez a tudományos szocializmus sohasem
vált volna annyira vérükké, mint ahogyan ez tényleg bekövetkezett. És
hogy ez milyen mérhetetlen előny, azt mutatja egyrészt az a mindenfajta
elmélettel szemben megnyilvánuló közöny, amely egyik legfőbb oka an-
nak, hogy az angol munkásmozgalom, az egyes szakmák nagyszerű szer-
vezettségére ellenére is, oly lassan halad előre...”⁴

Természetesen más kérdés, hogy milyennek kell lennie annak az
elméletnek, amelyet a munkásosztály felhasználhat saját forradalmi cse-
lekvésében. Úgy hiszem, ez már régóta tisztázva van: ennek az elmélet-
nek összhangban kell lennie a munkásosztály forradalmi gyakorlatával,
mert különben csak fékezne a forradalmi akciót, s a dogmatizációs törek-
véseket fejtené ki a korszerű társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok
alakulásában. Az ilyen elmélet fontosságát és nélkülözhetetlenségét Lenin
is hangsúlyozza, s külön felhívja a figyelmet arra, hogy milyen veszé-
lyeket rejt magában, amikor a dogmatizmus elleni harc nevében semmibe
vesszük az elmélet szerepét. Így tehát a maga módján Lenin is leszámol

3. Josip Broz Tito: I. m. 29.

4. Engels: *Előszó A német parasztháborúhoz*. Marx—Engels: Válogatott Művek, Buda-
pest 1949. I. kötet, 633.

mindazokkal a felfogásokkal, amelyek a gyakorlatot részesítik előnyben az elmélet elhanyagolásának árán, hiszen a következőképpen figyelmeztet a veszélyre: „Aki csak valamelyest ismeri mozgalmunk tényleges állapotát; annak látnia kell, hogy a marxizmus széles elterjedésével együttjárt az elmélet színvonalának bizonyos süllyedése. A mozgalomhoz, gyakorlati jelentősége és gyakorlati sikere folytán, nem csekély számban csatlakoztak olyanok, akik nagyon kevés, vagy éppen egyáltalán semmiféle elméleti előképzettséggel nem bírtak. Megállapítható ebből, hogy a tapintatnak mily nagyfokú hiányát árulja el a Rabócseje Djelo, amikor diadalmas gesztussal kivágja Marx mondását: »a tényleges mozgalom minden lépése fontosabb tucatnyi programnál«. E szavak ismétlése az elméleti zűrzavar idején ugyanaz, mintha egy temetési menetet látva, valaki azt kiáltaná: »Soha el ne fogyjon a munkások... Forradalmi elmélet nélkülül nem lehet forradalmi mozgalom sem. Nem lehet eléggé hangsúlyozni ezt a gondolatot olyan időben, amikor az opportunizmus divatos hirdetésével a gyakorlati tevékenység legszűkösebb formáiért való lelkesedés párosul.«⁵ Mindezt figyelembe véve Lenin azt is kimondja, hogy az élcsapat szerepét csakis a párt töltheti be, amely a haladó elméletet irányítja.

Ha sikeresen túl akarjuk haladni a dogmatizációs irányzatokat öngazgatású társadalmunkban, akkor a munkásosztály forradalmi harcát szerintem a következőképpen kellene megalapoznunk:

- bírálólag tovább kell fejleszteniünk a forradalmi elméletet;
- politikai harcot kell folytatnunk a munkásosztály konkrét hatalmi fölényéért;
- minden erőnket arra kell összpontosítanunk, hogy gyakorlatilag-gazdaságilag túlhaladjuk a termelés tőkés módját.

Ezt a feladatot Engelsnek abból az eszméjéből vezettem le, amelyet *A német parasztháború* már idézett előszavában fejtett ki, ahol ezek a megállapításai is olvashatók: „El kell ismerni, hogy a német munkások ritkán hozzáértéssel aknázták ki helyzetük előnyeit. Első ízben, amióta munkásmozgalom van, folyik a harc annak mindhárom irányában — az elméleti, a politikai és a gyakorlati-gazdasági (ellenállás a tőkéskekkel szemben) vonalon — összhangban, összefüggően és tervszerű vezetéssel. Eppen ebben az úgyszólván összpontosított támadásban rejlik a német mozgalom ereje és legyőzhetlensége.”⁶

Az elmélet bíráló jellegű, forradalmi továbbfejlesztése annyit tesz, mint elfogadni Marx módszereit a társadalmi jelenségek elemzésében. Ezek szerint tehát az elmélet nem helyezkedhet semleges álláspontra a gyakorlattal szemben. Kizárólag annak a harcnak a szolgálatában állhat, amelyet a munkásosztály folytat történelmi érdekeinek megvalósításáért. Az elmélet ilyen bíráló jellegű, forradalmi továbbfejlesztésének célja, hogy folyamatosan elvégezze az elméleti tételek szintézisét és gyakorlati alkalmazását, mert csak így törhet utat a szocialista viszonyok továbbfejlesztésének.

5. Lenin: *Mi a teendő*. Bratstvo-Jedinstvo kiadó, Újvidék 1951. 24.

6. Engels: *Előszó A német parasztháborúhoz*. Marx—Engels: Válogatott Művek, Budapest 1949. I. kötet, 634.

A munkásosztály csak úgy valósíthatja meg politikai hatalmát, ha elejét vesszük a neoszofizmus terjedésének, s ha megakadályozzuk a formalizmust a politikai irányelvek és határozatok elfogadásában (gondolok itt elsősorban a JKSZ X. kongresszusának határozataira). Ennek érdekében szervezeten kell dolgoznunk a konkrét politikai döntések és álláspontok elméleti értelmezésén, miáltal jelentősen megkönnyíthetjük gyakorlati megvalósításukat. Ez a munka tehát egyet jelentene a politikai döntések „életre keltésével”, azaz gyakorlati megvalósításuk, alkalmazásuk előkészítésével. Azt hiszem, mindannyiunk számára egészen világos, hogy társadalmi-gazdasági valóságunkban éppen ennek hiányát érezzük a legjobban. Léteznek ugyanis igen erőteljes irányzatok, amelyek az elméletet — „tisztaságának” megóvása érdekében — semleges helyzetbe akarják hozni az időszerű társadalmi-politikai és társadalmi-gazdasági problémákhoz viszonyítva. Ez az álláspont voltaképpen fékezi a forradalmi változásokat a társadalomban, s ugyanakkor, ami még szembeötlőbb, az ilyen elméletből a munkásosztálynak egy szemernyi haszna sincs. Ezért úgy gondolom, nagyon hasznos lenne olyan feltételeket létrehozni, amelyek között az elméletet, vagyis a tudást szervezeten a munkásosztály harcának közvetlen szolgálatába állíthatnánk, azoknak a céloknak a megvalósítása érdekében, amelyek a szocializmus építésének jelenlegi szakaszában állnak előttünk. A szervezettség fogalma alatt itt azt értem, hogy a lehető legnagyobb ésszerűséggel használjuk ki azokat az intellektuális erőket, amelyeket egyelőre csak az egyes munkahelyek keretében lehet hasznosítani. Ilyen szempontból természetesen a társadalmi kérdésekkel foglalkozó tudományos intézetekre és a folyóiratokra hárul a legnagyobb felelősség. Sajnos, a gyakorlatban azt tapasztaljuk, hogy ez az elképzelés nagyon nehezen valósul meg, éppen mert a teoretikusok egy része az elmélet „semlegességének” megőrzésére törekszik a mai társadalmi mozgásokhoz viszonyítva. A korszerű társadalmi problémákkal való elméleti foglalkozást ezek a teoretikusok rangon alulinak tartják s annak szükségességét hangoztatják, hogy az elméletet meg kell tisztítani a társadalom gyakorlati problémáinak minden nyomától. Ez az út természetesen nem fogadható el számunkra, hiszen ez oda vezet, hogy az elmélet elidegenedik a munkásosztálytól, tehát a gyakorlattól is, s az ilyen elmélet elkerülhetlenül öncélúvá alacsonyodik.

A cselekvés harmadik iránya a munkásosztály erejének összpontosítása a gyakorlati-gazdasági ellenállásra a tőkével és a termelés tőkés módjával szemben, ami a szocializmusban mint átmeneti időszakban még jelen van. Ennek az ellenállásnak többféle formája lehet. Egyik ilyen ellenállási forma nálunk az öngazgatási döntéshozatal folyamata, amelylyel a munkásosztály folyamatosan alázza a tőkés termelési mód alapzatát. Ezért a szervezett szubjektív erők, és mindenekfölött a Kommunista Szövetség fontos feladata, hogy megfelelő feltételeket hozzon létre az öngazgatási viszonyok fejlesztéséhez, az öngazgatási döntéshozatal erősítéséhez. Ilyen értelemben a KSZ-nek külön erőfeszítéseket kell tennie annak érdekében, hogy a dolgozó emberek képessé váljanak az öngazgatási döntéshozatalra. Ezt a döntéshozatalt emellett a gyári keretek fölé kell helyezni, föl kell emelni az egész társadalom szintjére. Csak így haladhatjuk túl a munkásosztály gyárak szerinti tagolását, s csak így szün-

tethetjük meg társadalmunkban a tőkés tenmelési mód újratermelődését. E tekintetben a küldöttségi rendszernek kell betöltenie a legjelentősebb szerepet.

Véleményem szerint szocialista társadalmunkban a mai társadalmi-gazdasági valóságot csak úgy szabadíthatjuk meg tehát a dogmatizációs irányzatoktól, ha a mondottak szerint dialektikus kapcsolatba állítjuk egymással az elméletet, a politikát és a gyakorlatot. E tényezők dialektikus kapcsolata nélkül egészen érthető, hogy az elmélet elidegenedik a gyakorlattól, s a társadalmi élet minden területén előtér a praktikizmus. Ilyen körülmények között azután nagyon nehéz áttérni „a szavakról a tettekre”, nagyon nehéz a politikai álláspontokat gyakorlatilag keresztülvinni. Ezért kell szilárd kapcsolatot létrehozni az elmélet, a politika és a gyakorlat között. Ennek elérése érdekében a társadalom minden rétegét mozgósítanunk kell a JKSZ X. kongresszusa határozatainak megvalósítása céljából, vagyis, más szóval, senkinek a semlegességét és érdektelenségét nem szabad eltűnünk ebben az együttes harcban. A semlegesség és az érdektelenség ugyanis a munkáosztály harcában, amely történelmi érdekeinek megvalósítására irányul, nem más, mint nyílt ellenállás a forradalom lendületével szemben, nem más, mint alap a dogmatizációs irányzatok fejlődéséhez szocialista társadalmunk építésének folyamatában.

NÉVANYAGUNK GYÖKEREI

Hozzászólás a Szabadka helynév körüli vitához

A Szabadka nevének eredetével foglalkozó eddig megjelent két közlemény valójában még nem nevezhető igazán vitának, de ha elgondolom, hogy egyetlenegy év alatt számtalan függőben levő problémánk egyikének tisztázása terén több történt, mint az előtte eltelt fél évszázad — vagy még több — alatt, indokoltnak tartom az előlegezett kifejezést és talán reálisnak várok számomra, hogy ez a téma, a többi paragon heverő izgalmas kérdéssel együtt, hamarosan hozzászólókra, fel dolgozókra fog találni.

A lényegét, amelyben állást óhajtok foglalni, abban látom, amit Györe Kornél fogalmazott meg a legszabatosabban. Írásának egy helyén ez olvasható: (a Szabadka helynév) „... tehát vagy magyar, vagy szláv eredetű.”¹

Amikor Virág Gábor fejtegetéseiben szembeszáll Györe Kornél módszerével és végkövetkeztetésével, ő ugyan mást bizonyít,² s igazát valószínűbbnek tartom, módszertanilag azonban — szerintem — ugyanabba a hibába esik, amelyikbe Györe Kornél és mindazok, akik eddig a most általunk is tárgyalt problémához hozzászóltak. Abba ugyanis, hogy már eleve olyan keretekbe zárkóznak, amelyek több változatú, de csak kétféle megoldást engednek meg; azt, hogy egy bizonyos helynév vagy magyar, vagy szláv eredetű lehet. Pedig a magyarok, szlávok és kunok mellett (a kunokat általában nagyon szemérmesen szoktuk emlegetni) még a besenyők, törökök és meggyőződésem szerint esetenként az avarok és a szarmaták is biztosan számításba jöhetnek a névelemzések során. Ha a Ludas-tó mellett levő hírneves Hingára gondolunk, akkor ebbe a lajstromba még talán a germánokat is fel lehetne venni.

Mindenképpen lehetetlennek tartom, hogy akkor, amikor egész sor római kori helynévszármazék él a Kárpát-medencében, a közbeeső idők alatt a magyarokon és a szlávokon kívül itt élt népek névanyaga teljesen hiányzik. A már említett Hingától eltekintve minden spekulálás nélkül egész sor olyan nevet találhatunk, amelynek eredete és jelentése még homályos vagy ismeretlen. Nem vagyok nyelvész, ezért megtörténhet, hogy tévedek, kellő magyarázatok híján azonban bátor vagyok két példával előhozakodni. Olyanokkal, amelyek ítéletem szerint még az ismeretlenek csoportjába tartoznak. Sőt, ha Györe Kornél nyomdokain haladnék, akkor a Szabadkát is besorolhatnám az egyikbe, ha ugyan valóban nem ide tartozik.

Az első a Bāt, Bat tövű helynév, amelyiknek szélesebb térségünkben több változata ismeretes. Íme egynéhány: Batina, Batida,

Bátka, Pátka, Patony, (Duna-)pataj, Batajnica, Bát, Bába, Báticasék, Bataháza, Bátmonostor, Battonya stb.

A másik a Bács, Becs tövű hely- vagy földrajzi név. Sorolom őket: Becse, Becskerek, Bečín (Beočin), Bečmen, Beška (?), Bács, Bácska, Bajcs, Bajcsa, Bócsa stb.³

Külön csoportot alkothatnának még a következő, csak közelségük miatt ilyenformán kiragadott magános nevek: Kelebia, Bajmok, Barcsak, Kukurik stb.

Lehet, hogy ezeknek némelyike az egyszerű kettős csoportosítással megmagyarázható, de hogy nem mindegyiket lehet abba a sémába beleilleszteni, az bizonyos, és az is bizonyos, hogy ezzel a módszerrel azt az úrt, amelyről korábban szoltunk, és amelyekre László Gyula a közelmúltban részben magyarázatot próbált találni,⁴ semmiképpen nem tölthetjük ki.

Pedig ez a feltöltés nemcsak elméleti szempontból lenne indokolt. Tizenöt éves régészgyakorlatom során olyan szabályszerűséget figyeltem meg (magyarázata még nagy nehézségekbe ütközik), amely pontosan ennek a most tárgyalt problémának a kontextusába illik bele. Arról van szó, hogy a Szabadkai Városi Múzeum gyűjtőterületén (és tudomásom szerint másfelé is) a szarmata települések maradványai igen nagy százalékban a korai vagy késő középkori települések helyén, illetőleg azoknak közvetlen közelében figyelhetők meg. Az előfordulási arányszám olyan nagy, hogy a hibalehetőségeket is beleszámítva nyugodtan mondhatjuk, ennek jelentősége van. Más szóval, bizonyos mértékű népességi kontinuitást kell feltételeznünk a szarmata kor és a középkor között. És ha ezt elfogadjuk (s ha egyszer be is bizonyítottuk), akkor ilyen értelemben kell névanyag-örökségünkhöz hozzájárulnunk.

Végezetül szeretnék még valamit megjegyezni. Györe Kornél és Virág Gábor nézeteinek összehangolásához olyan forrás áll kihasználhatlanul a rendelkezésünkre, amely eredetisége mellett a lehető legnagyobb mértékben autentikus is. Hogy a gyakorlatban hogyan is fest a helynévátvitel, és milyen szabályok érvényesülnek ezen a téren, ahhoz csak néhány telepés falu mai helynévanyagát kell összeszedni és átböngészni, majd levonni a tanulságot.

JEGYZETEK

1. Üzenet 1974/2.

2. Üzenet 1974/12.

3. Juhos János: *A Magyar Korona országai . . . Helységnévtára*, Budapest, 1888.
A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára 1907, Budapest, 1908.

4. László Gyula: *A »kettős honfoglalás«-ról*. *Archeológiai Értesítő*, 1970. 161.

I R O D A L O M É S F O R R A D A L O M (II.)

DÉSI ÁBEL

A FORRADALOM REALIZMUSA

1.

A forradalom realizmusa az, hogy új valóságot teremtsen, és ennek az új valóságnak a tisztelésére, átélésére és újbóli megteremtésére nevel történelmi méretekben. A forradalom realizmusa a történelem megteremtésének és emberi formáinak a valóságát és új emberi tudományát tárja fel. A forradalom realizmusa az irodalom legnagyobb témája és ihletője. Ez hát az emberi lét nagy kérdése és örök kérdezője. Kérdései emberi létünk minden csontját és idegét áthatják és változásra serkentik.

Másként kell élni, mert ezt parancsolja, ezt sugallja és serkenti, ezt követeli meg tőlünk a forradalom realizmusa. Az álmokat és meseszerű terveket le kell hozni a felhők és messzi látomások birodalmából. Az álmoknak itt a helye a mi emberi bőrünkben és emberi életet formáló gyakorlatunkban.

A forradalom realizmusa teremti meg az igazi embert. A növekedés, a nagyság, a szép és teljes világ felé kitérülő emberség igazi és újra meg újra kiteljesülő életét.

Ezért nagy téma a forradalom realizmusa.

És a nagy téma erős kezeket és erős akaratot kíván. Kitartást és örök harcot, mert újból meg újból meg kell hódítani ezt a mi világunkat, amelyet minduntalan túlnőnek az álmaink.

Ezért mondhatjuk el azt, hogy az irodalom és a forradalom kapcsolatáról és e kapcsolat történelmi értelméről írni a legfontosabb elméleti témát jelenti az író számára.

De ez a téma minduntalan a maga gyakorlati megvalósulását és újrateemtését igényli bennünk. A forradalom realizmusa ezért sohasem lehet tisztán csak elméleti kérdés. A gyakorlat elsőségét és emberi igényeit teljesíti ki és ennek a kiteljesedésnek az igazi értelmét éli bennünk alkotó kezeink világában.

Ezért mondhatjuk el azt is, hogy az írói képzelet, amely a művészi alkotásokban nyilatkozik meg, mindig is bölcsőbb és ravaszabb volt az elméletnél.

A botladozó és ügyetlenkedő elmélet legjobb mestere és vezetője ezért csak a művészi képzelet és a megvalósult alkotásként hozzánk szóló művészi alkotás lehet.

A marxizmus tanító szava a művészet és a forradalom témájában számkra csakis az lehet, hogy a művészi alkotás, a művészi gyakorlat az elsődleges és az adja meg az elmélet mértékét és értékmérő képességének a bizonylatát és osztályozását. A művészi alkotásban döntően megváltozik az elmé-

let és a gyakorlat viszonya. Itt lényegesen előrelép a művészi alkotás és önállósul a gyakorlat előtt. A művészi elmélet a maga létjogosultságát azonban csak a művészi alkotások gyakorlatában találhatja meg. A művészet létezik, s létezhet művészi elmélet nélkül is. Azért létezhet, mert művészi léte elsődleges és független minden előbbi és későbbi kritika létezésétől. A művészet elsődlegessége azt jelenti, hogy felbukkanhat már az emberi tudatnak a kezdeti, mítikus, irracionális korszakában, amikor semmilyen művészetről szóló elmélet, kritika és ítélkezés még nem jelent meg. A legprimitívebb népeknél is fellelhetjük az ének, a tánc, a mese, a rajz, a díszítőelemek művészi formáit. A művészet elméletének azonban e kezdetekhez viszonyítva nagyon hosszú és lassan kibontakozó utat kell megjárnia.

Ezért is mondhatjuk el azt, hogy az irodalom életét, fejlődését és belső tartalmát vizsgáló elméleteknek szerényen és alázatosan kell figyelniük az irodalom társadalmi és történelmi életét és fejlődését. Ő az igazi tanítómester és a példakép. Az irodalom beható tanulmányozása adhatja csak meg az irodalom életét vizsgáló elméleteknek az életszerűséget és frissiséget.

De itt is mindig tudni kell, hogy az irodalmi alkotás elsődlegessége nemcsak abban fejeződik ki, hogy történelmileg is előbb jött létre, és hogy e nélkül az elmélet nélkül és bármikor és bárhol létezni tud, hanem abban is, hogy a legszebben megfogalmazott és legokosabban végiggondolt tanulmány sem mondhat egy irodalmi műről okosabbat és fontosabbat, amit ez az irodalmi mű mond. A világirodalom nagy alkotásai, a *Fauszt*, a *Hamlet*, az *Isteni színjáték*, a *Don Quijote*, a *Bűn és bűnhődés*, a *Háború és béke* stb. stb., mind olyan eredményeket és teljes emberi tartalmat nyújtanak a legnagyobb művészi színvonalon, hogy ezt elméletileg sohasem lehet teljesen kifejezni, megmagyarázni és értékelni. A művészi alkotás a megvalósított, a beteljesült gyakorlat, a példátlan és ritka szép eredményt jelenti, a kritika, az elmélet, az irodalomtörténet pedig mindig csak elmélet marad. Tehát szárazabb, elvontabb, élettelenebb és mindig kisebb marad a művészi alkotás mögött. Ezért a kritika sohasem futhat versenyt a művészi alkotással. És amíg a művészi alkotásnak szárnyai vannak és végtelen területe a megvalósulás lehetőségei előtt, addig az elmélet mindig csak botladozva és dadogva követheti a nagy példaképet.

2.

A művész és a művészi alkotás számára az örök példaképp mindig az élet gazdagsága, vagyis az egyéni tapasztalatok, érzelmek, kételyek, lázongó és panaszkodó indulatok, a ritka öröm távoli szigetei, és az örök sóvárgás is az egyéni élet szépsége és álomszerű boldogsága felé. Formai szempontból az alkotó művész példát és serkentést nyerhet a hasonló szándékú és szellemű művészi alkotásokban.

A legnagyobb serkentést a forrongó társadalmi változások adják meg ott, ahol a dolgok gyorsan fejlődnek, változnak. Ahol minden nap valami újat hoz és sürget, ott nemcsak az emberi életet változnak, hanem az ember társadalmi és egyéni életében gyökerező gondolkodás is. Ahol az emberek másként élnek és gondolkodnak, ott ezt a megváltozott életkörülményeket a művészi alkotásban is ki akarják fejezni.

A forradalom mindig a művészi alkotás nagy serkentője, nagy létrehozója volt. De a művész nemcsak látja és átéli a forradalmat, hanem ő maga is egész emberi és művészi voltában magában hordja azt, mert a művészi alkotás lényege forradalmi jellegű, forradalmi serkentésű cselekedet. A művészi alkotás lényege, hogy valami újat, fontosat, nagyot és emberi létünkhöz mérten útmutatót hozunk létre. A művészi alkotásban ezért immanensen benne foglaltatik az, ami a forradalmak történelmi életében mint lényeg és örök serkentő, örök folytatást és változást igénylő emberi alkotóerő fejeződik ki.

A francia forradalom nagy gondolkodói és ideológusai nem érhették meg álmaik és történelmi terveik megvalósulását. De az ő könyveik jelentették azt a szellemi erjesztőt, amely sok mindent megértett és megmagyarázott a részt vevő kortársaknak és az utókornak is abból, hogy mi történt, és hogy ennek miért és hogyan kellett megtörténnie.

A forradalom radikális társadalmi változást jelent. Olyan változást, amelyben az ember társadalmi és egyéni élete gyökeresen megváltozik. De a forradalmi változás nemcsak a dolgok változását és helycseréjét jelenti, hanem olyan jelentős minőségi ugrást is, amelyet a rendes társadalmi fejlődés csak igen hosszú úton és nagy kitérőkkel tudna megvalósítani e forradalmi változások nélkül. S e forradalmi változások tartalmi lényege és mércéje mindig az ember emberi élete és emberi viszonyai voltak. A forradalom történelmi értékét és jellegét mindig az adja meg, hogy mennyiben járult hozzá az ember szabadságának, emberségének, alkotói lehetőségeinek a fejlődéséhez.

A forradalom radikálizmusát csakis az ember mércéjével mérhetjük és értelmezhetjük. Marx mondja ugyanis azt, hogy: „Radikálisnak lenni annyit jelent, mint a dolgokat gyökerükben ragadni meg, az ember gyökere pedig maga az ember.” Ebben a kérdésben, az ember emberi mértékében mérhető le a forradalom történelmi értéke és értelme az emberi lét számára.

Olyan társadalmat kell tehát kialakítani, ahol az ember megszűnik megvetett, elhagyott és kizsákmányolt lény lenni, ahol az emberi méltóság történelmi mércévé és értékévé válik és ez jelzi, ez fejezi ki és a jövőnek is ez tárja fel a távlatait és feladatait. Az ember csak itt és csak így érheti el a maga emberi létének és társadalmi életének az értelmét. Az emberi lét mindig a szabadság gyakorlatában, a lehetőségek emberi realitásában és közelségében nyeri el a maga értelmét. De ennek a teljes megvalósulása és tudatosítása csak a forradalom realizmusában teljesedik be.

A forradalmi korok mindig megszakítják az elsőtétedések, borús és ködös időszakok rossz látási viszonyait. Ekkor a dolgok a maguk teljes fényében, világosságában és igazi jelentőségben állnak előttünk. A forradalom mindig hatalmas, világtörténelmi méretekben valósfítja meg ezt a fényes és tiszta történelmi távlatot és nemcsak az emberi alkotó szellemnek, hanem a történelmi cselekvésnek is több és jobb terepet és utat biztosít a gyorsabb haladás számára.

A forradalom — a maga átformaló, mozgósító, lendületbe és cselekvésbe hozó folyamatával — tömegméretekben produkálja az aktív életnek, a cselekvő és értelmes életet kialakító embernek a típusát és fejlődési lehetőségét. A legtöbb ember ugyanis aluszékony, zsidadt és lusta állapotban éli le a maga pusztán éldegelő, vegetáló félig állati, félig növényi életét. A történelem meggyorsuló léptei, a forradalmi változások azonban felrázzák, felébresztik, lendületbe és mozgásba hozzák ezt az életformát és életéket.

Mert a kispolgári életforma legfőbb jellemvonása ez a passzivitás, ez a tehetetlenség és a dolgokat beváró, a dolgokat eltűrő, passzív szemlélet. Ez a kispolgári életforma olyan, mint a régi gyógyszeres üvegek, amelyeken mindig ott áll a felirat: HASZNÁLAT ELŐTT FELRÁZANDÓ!

A forradalom pedig hatalmas történelmi méretekben végzi ezt a felrázást, ezt a használat előtti újjáélesztést. Ez a felrázás, ez a megbolygatás teszi lehetővé, hogy a hamu alatt félenken meglapuló parázs, ez az elrejtőző és büntudattal formált lázadó és elégedetlen szellem az alkotó, teremtő, újjáformáló örök elégedetlenség, a kételkedés, a kritikailag gondolkodó, élő és cselekvő igazi emberség végre fellobbanjon, és fellángoljon a vágy a szebb és a tartalmasabb élet iránt.

Ez a felrázás teszi lehetővé, hogy az emberi öntudat ráébredjen a maga történelmi hivatására, a valóságra és ennek értelmére, és e szerint éljen és cselekedjék is.

A forradalom, az újrakezdés, a lázadás a felesleges lerombolásával kezdi meg új életét és új viszonyát a megváltozott történelmi környezetben. Ebben az új helyzetben, amikor az új távlatok és új lehetőségek szabják meg a feladatokat és történelmi szükségszerűségeket, mindig előbb jelenik meg az, amit tenni kell, mint az, hogy hogyan és mikor kell azt megtenni. És ahogyan tisztul

a jövő és a történelem kibontakozó új képe, úgy homályosodik el a múlt és a hagyomány képe is. A forradalom lángja elsősorban a kibontakozó jövő megvilágítására szolgál.

A forradalmi fejlődés kezdeti szakaszaiban mindenki a jövővel foglalkozik és igen keveset törődik a megtett úttal, a hagyományokkal, a kulturális örökséggel, az átértékelés és a történelmileg újrafogalmazott hagyományok kérdésével. Ezekben az időszakokban történik a múlt radikális tagadása, következik az éles és a néha kegyetlenül kemény fordulatok és merev megoldások sorá. A forradalmak nem véletlenül kezdődnek a templomok lerombolásával, a papok és a vallási hagyományok elvetésével.

Ezek a forradalmi fordulatok kevés érzéket mutatnak a finomabb és pontosabb értékelésre, a különválasztások és megkülönböztetések alkalmazására.

Pedig a hagyomány szó még nem tesz különbséget a források és az irányok jellege között. A hagyomány zsákjában egymás mellett ott vannak a vallási predikációk és a vallás áldozataivá vált eretnekek. Ott vannak a papi és világi hatalmasok és az ellenük lázadó forradalmi szellem megvalósítói.

Mert hagyomány lehet nemcsak a fennálló helyzet merev és minden újítástól elzárkózó társadalmi gyakorlata, hanem a művészi és tudományos újítások és forradalmi új alkotások gyakorlata is.

A forradalmárok e folyamatban nemcsak a fel-fellobbanó lángok, hirtelen feltörő robbanások és földrengések képeiben jelennek meg, hanem a hamu alatt parázsló, majd hirtelen fellobbanó lángok képeiben is. A közöttük levő hosszú némaság és mozdulatlanság időszakait mégis összeköti a forradalmi mozgalmak, a lázadások, kisebb-nagyobb radikális művészeti és tudományos jelenségek sorozata. Ezek jelentik a magányos oszlopokat, amelyekre később a hid korszakokat és tájakat átívelő acélteste épül. A reakciós legendák, a hamis és hamisító tudatok haldokló tájain mégis hidak épülnek a jövő felé.

A szolgaság és embertelenség sohasem lehet általános és történelmi érdek. Minél többen érzik a maguk szükségleteinek, a maguk történelmi érdekeinek a forradalmi változást, annál biztosabb, hogy ez egyszer meg is fog születni nemcsak a rabok képzeletében és vágyában, hanem az útni és rombolni kész ökölben, a fegyvert szorongató marokban, a továbblépni akaró, megláncolt lábokban is.

Lenin írja egy helyütt: „Ha a geometria sarktételei az emberek érdekeibe ütköznenek, minden bizonnyal megcáfolnák őket.”

A forradalom igazi jelentősége épp az, hogy az emberek igazi érdekeit, az emberségük megvalósulásának az érdekét világítja meg és tudatosítja bennük a cselekvő szenvedélyig.

A hamis hagyományok és vélt érdekek hamis tudata olyan nagy akadályt és nehézséget jelent, hogy azokat csak a legnagyobb forradalmi mozgalmak tudják megváltoztatni, mert „Valamennyi holt nemzedék hagyománya lidércnyomásként nehezedik az élők agyára” (Marx).

A forradalmi fejlődésnek, a forradalmi mozgalomnak az a célja, hogy felszabadítson bennünket a múltnak e lidércnyomása alól. E harcban a múltnak azokat a hagyományait hívja segítségül, amelyek a jövő igazi szövetségeseiként lehetnek velünk. A forradalmi mozgalmak és jelenségek hagyományainak a feltárása a történelmi fejlődés számára jól járható utat és hidat jelent. A forradalmi hagyományok feltárása és továbbfejlesztése az új történelmi öntudat megerősödését és harmonikus továbbfejlesztését jelenti. Jelentősége abban van, hogy megakadályozza azt a történelmi tudathasadást, amely a múlt és a jövő képét szétválasztja bennünk.

Pedig a forradalmi tudat, a forradalom realizmusa épp ezt a teljes és gazdag történelemképet állítja helyre. Ennek a történelemképnek az igazsága épp abban van, hogy az ellentmondások és azok gazdag és bonyolult kapcsolatai hogyan egészítik ki egymást, hogyan változtatják és hozzák létre önmaguk ellentétét és módosult másletét. A történelem folyamata mindig a legnagyobb és leggazdagabb tárháza volt az ellentmondásoknak.

A történelem nagy kérdése mindig az volt, hogy felismerjük ezekben az ellentmondásokban azt a titkos mozgató, lendítő és forrongó erőt, amely

minden változásnak a mélyén rejlik. Ez a nagy belső erő eddig mindig úgy jelent meg előttünk, mint egy kiismerhetetlen és démoni titkos erő, amelyet csak sejteni lehet, de megismerni és hasznosítani már nem.

A marxizmus legnagyobb gazdagsága és történelmi vívmánya éppen az, hogy a történelemnek ezt a titkos, belső erejét nemcsak megnevezte és gazdagon elemezte, hanem a forradalmi gyakorlatban hasznosítani is tudta. Ennek a tudatalatti titkos erőnek, a történelem dialektikájának az ismerete és alkotói felhasználása nélkül nem jöhetett volna létre sem az októberi forradalom, sem a későbbi győztes forradalmi mozgalmak sorozata.

5.

Az irodalom (mint általában minden művészet) számára ez a folytonosság, amely összekapcsolja a haladó, humanista hagyományokat és a jövő utópisztikus képét. Ezt a folytonosságot csak a reális társadalmi gyakorlat tudja történelmi folyamattá változtatni át.

Az irodalom szervezesebben kapcsolódik a kulturális hagyományokhoz, mint a történelmi fejlődés más területe. Ez annál is inkább így van, mert az irodalmi kifejezés a hosszú évszázadok folyamán kialakult és tovább fejlődött nyelvi és irodalmi formai keretek közt folyik. Egyetlen új irodalmi mozgalom sem tud oly mértékben radikális lenni, hogy túllépjen ezeken a kereteken, és elvesse az irodalmi fejlődésnek minden eddigi eredményét és hagyományát.

Ez annál is nehezebb, mert az új tartalmak néha rugalmasan és megújulva simulnak a régi tartalmakhoz. A szonett például igen régi több száz éves költői formát jelent, de számos nyelv- és formaújító forradalmár költő alkalmazta.

Ezeknek a költőknek a listája igen változatos és gazdag, és köztük éppoly nagy számban szerepelnek a forradalmárok és újítók, mint a klasszikus és akadémikusnak titulált alkotók. Mert szonettet nemcsak Valéry és Rilke írt, hanem a kommunista József Attila és Aragón, a forradalmár Pablo Neruda és Johannes Becher.

Mégis elmondhatjuk, hogy ezek közül egyik sem vált konzervatív vagy reakciós költővé azért, mert számos témáját szonettben fejezte ki. József Attila példája ékesen bizonyítja, hogy néha épp a legforradalmibb mondanivalónak adott leginkább kötött és szabályos versformát. Amikor azt írta, hogy hanyag társadalmunkra szabatos szava van, akkor nála ez azt jelentette, hogy a költői harmóniát, a szabatos és pontos kifejezést, a művészi forma zárt és önálló harmóniáját szegezte szembe a rendtelenséggel, embertelenséggel.

A fennálló társadalmi helyzet kritikája vagy védelme nincs nyelvhez és irodalmi kifejező formához kötve. Sokkal inkább kapcsolódik az alkotó művész életkorához és lázadó vagy békésen szemlélődő lelkiállathoz. Ha például a két háború közötti francia és szovjet irodalmat szemléljük, akkor mindkettőben egyformán látunk hagyományosan realista és merészen újító kísérletező irányzatokat és művészi kifejező formákat. Ez így van a húszas években és csak a sztálinizmus fénykorában szorulnak háttérbe a modern kifejezési formák. Csak ekkor válik uralkodó irányzattá egy konzervatív és az adott politikának megfelelő művészi kifejezési forma.

A társadalmi és politikai helyzet, a politikai áramlatok sokkal inkább hatnak a témaválasztásra, mint a kifejezési formákra és a költői nyelvre.

6.

Milyen lehet tehát az irodalom szerepe és a belső társadalmi élete a forradalom szolgálatában, miben lehet és kell is, hogy a forradalom szövetesége legyen?

A nagy írók művei mindig párhuzamosan olvashatók a forradalmi mozgalmak történetével. Ezt a belső rokonságot, ezt a társadalmi párhuzamot éppen úgy megérthetjük a forradalom, mint az irodalom felől. A nagy írók művei azért is lehettek a forradalom előhírnökei, mert lehetővé teszik és mindig is tehetik az ember felrázását és öntudatra ébredését. Az irodalom ezért mindig a törté-

nelem jó szövetségese, mert történelmi öntudatra nevel, mert új megvilágításba helyezi az emberiség fejlődésének a távlatait és akadályait. Az irodalom a kritikai gondolkodásra való neveléssel lehetővé teszi, hogy könnyebben felismerjük igazi társadalmi helyzetünket és az ebből származó következményeket. Ebben az értelemben teljes joggal mondhatja Lukács György a *Különosság* című könyvében, hogy a művészet az emberiség fejlődésének az öntudata.

Az irodalom történelmi hivatása, hogy kellemetlen emlékeztető és kínos öntudatra ébresztő legyen, ezért nem hagy nyugodni és elszenderülni. Arra kényszerít, hogy a kellemetlen, a kínos és a fájó igazságokkal szembenézzünk, és hogy azokat nemcsak elfogadjuk, hanem később szépnek és emberileg igaznak ismerjük el. Ez az irodalom nemcsak kellemetlen és kínos, hanem néha már-már szinte elviselhetetlenül kegyetlen is az igazság szüntelen feltárásával, az igazság elismerésére való makacs törekvésével.

De a kispolgár számára, aki megszokta, hogy kényelmesen és nyugodtan szenderegjen a langyos melegben és kegyetlenségnek tartja, ha őt ebben a boldog lustaságban, ebben a szendergésben, a feledésnek ebben az önámító álmában megbolygatják, az ilyen ébredés kínos és kellemetlen. Olyan kínos, mint amikor a boldog aluvóra rázúdítják a vödör hideg vizet. Ekkor nemcsak a káromkodások és fenyegetések jönnek, hanem a makacs ellenállás és a viszszaütás állandó gesztusai is.

A nagy irodalom a sebekre, a fájdalmakra, a megalázottságra és az embertelen helyzetre irányítja a figyelmet. Épp ezzel a mozdulatával, ezzel a módszerével jelzi a forradalom számára azt, hogy ezen a téren mi is a tenyivaló, mit kell a társadalmi változásoknak majd helyrehozniuk, mit is kell megváltoztatni, eltüntetni, lerombolni, mit kell másképp értelmezni és ápolni az emberség nevében.

Ady híres megfogalmazásában ez így szól:

*A mában élni a Jövőért,
Az újnak tenni hitet:*

A mában élni jelenti a kritikus szellemet, az éberséget, a kritikai távlatot, a bajokra, betegségekre való éles és helyes rámutatást. A holnapért való élet azt a vágyat és akaratot jelenti, hogy holnap másként akarunk élni, mint ma, és ennek a holnapi újnak, ennek a változásnak teszünk hitet.

A holnapi változások hitét és szükségességét énekli meg Radnóti Miklós immár klasszikus verse is:

*„Ember vigyázz, figyeld meg jól világot:
ez volt a múlt, emez a vad jelen, —
hordozd szivedben. Éld e rossz világot
és mindig tudd, hogy mit kell tenned érte,
hogy más legyen.”*

(Nem bírta hát...)

Az írónak is, ha hű akar maradni e hivatás nagyságához és értelméhez, őriznie kell szívében e rossz világot és úgy kell róla írnia, hogy a forradalom megvalósítói ezeket az útjelzéseket megértsék és az emberibb viszonyok felé irányítsák a társadalmi változások épülő útvonaltát.

Az irodalom szerepét ebben a társadalmi funkcióban kell felismerni és megvalósítani. De ezt csak az az irodalom teheti meg, amely felül tud emelkedni az apró-cseprő hétköznapiság látszatán és az emberi lét nagy kérdéseit a legmagasabb színvonalon és a legnagyobb társadalmi hittel és művészi kifejező erővel tudja megvalósítani.

De ennek az igénynek a megvalósítói nemcsak a legnagyobb művészek, hanem az emberi méltóságnak, a forradalmi magatartásnak is egyben a leg szebb példáit jelentik. Ilyen példa a mai távlatból Brecht és Pablo Neruda, Aragon, Déry Tibor és József Attila.

A szerény tehetségű, epigon kísérletek a legjobb szándék mellett is csak szánalmas kísérletek lesznek. Az irodalomhoz nem elég a forradalmi öntudat. Az egyik forradalmárból csak gyenge irodalmár lesz, a másiból pedig egy Ady vagy József Attilához hasonló jelenség. Ha a forradalmi magatartáshoz kiváló költői tehetség és felkészültség is járul, akkor igazán jelentős irodalmi jelenség lesz.

A legszebb és legérzékenyebb melódiát a legnagyobb művészeknek kell eljátszaniuk. Mert ha nem így van, akkor ebből is csak vásári cikornyázás lesz, nem igazi művészi alkotás gazdag dallama.

7.

Az irodalom igazi, természetes fejlődését néha épp a kritika önkényes és uralkodó fellépése gátolja legjobban. A sztálinizmus nagy korszakában a kritikus a mindentudó néptanító és a párttitkár különös ötvözete volt. E korszakban a kritikus személyében a párttitkár személye volt mindig túlsúlyban.

A párttitkár kiszabta a feladatokat, kioktatta az írókat, és végül ellenőrizte a feladatok végrehajtásának a módját is. A kritikusok szokásos módozata volt, hogy királyi többszámúban szóltak az írókhoz, akik valahol a bűntudat mélyén kuporogtak. A királyi többszámúban hozzájuk szóló mennyei hang a mondanivalót rendszerint úgy kezdte, hogy: MI ELVÁRJUK, MI MEGKÖVETELJÜK, FELADATUL SZABJUK MEG ezt és ezt vagy azt és azt. És az íróknak nem maradt más hátra, mint hogy engedelmességen, ha el akarta kerülni a kiátkozást és a hasonló megtorló intézkedéseket.

A kritika e korban ideológiai funkciót töltött be. Ez a funkció nagyon is konkrét és nagyhatalmi pozíciókból adta ki a maga rendeleteit, utasításait és irányvonalát. Az irodalomnak csak a tartalmi-politikai kérdései voltak mérvadóak. A szakmai, művészeti, formai kérdéseket csak mint egyéni rögeszméket, bűnöket és többé-kevésbé gyanús elhajlásokat tartották számon. A kritika, mivel nem ismerte a művészet művészi voltát, nem is viszonyulhatott e kérdéshez mint művészi kérdéshez. Ideológiai funkciót végzett, és ezt az ideológiai funkciót az ideológiai bizottságok aktuális állásfoglalásai, határozatai és döntései határozták meg.

A kritikus közvetítő volt a politikai fórumok és az írók közt. Szerepe az utasítások, irányelvek és döntések meghirdetése és végrehajtása volt. Ezért elsősorban csak a politikai élet aktuális feladatait és történelmi fordulatait figyelte és ebben a helyzetben a többi már nem is volt fontos.

Az író megkapta a maga feladatát, kiszabott büntetését vagy a bűnbocsánat feltételeit, és a feladatokat, mint a kisdíjknak, meg kellett oldania. A kritikus mint egy mindenható személy szólt az alárendelt viszonyban élő íróhoz. A kritika volt az irodalomnak a gyámja, tanítója és párttitkára egy személyben. Ez az új szentháromság teljesen meg is felelt ennek a módosult vallási légkörnek, ahol a kiátkozások, büntetések és bűnbocsánatok rituáléja nyerte el a maga pirosra mázolt új életét. Az irodalom a kiskorú gyerekek szerepére volt kényszerülve. A gyerekeknek pedig kötelességük, hogy a tanító bácsi utasításait és rendeleteit végrehajtsák.

Ily módon a kritika mindjobban eltávolodott az irodalomtól és egyre kevésbé értette meg azt, hogy az író másként is tud gondolkodni és írni, mint ahogyan azt tőle elvárják, mint ahogyan azt a határozatok, döntések és utasítások fogalmazványaiiban szerepel.

A szocialista realizmus elmélete is elsősorban ezt az államilag megszabott és irányított irodalmat akarta szolgálni. Ezért cseppet sem véletlen, hogy ennek az elméletnek a legnagyobb és leghangosabb szószólói az ideológusok és a szolgáléklú kritikusok táborában voltak. Az írói ösztön ezúttal is helyesen megérezte, hogy minden kívülről jövő elmélet, minden normatív és kényszerű hivatalos irányzat csak árthat a művészi alkotásnak. A művészi alkotás egyik legfontosabb jellege az, hogy a maga belső törvényszerűségei szerint alakul ki. A művészi alkotás a maga sajátos belső törvényszerűségeit ismeri csak el irányító és alkotó erőként.

Aki pedig alkot, az nem figyel sem a normákra, sem a körülötte és mögötte burjánzó különféle elméletekre.

Ennek az áramlatnak az ellenlábasaként jött létre az az igény és kívánság, hogy az irodalomnak és a kritikának egyaránt szabadabb és művészebb igényeket kell teljesítenie. Az íróknak az életet kell figyelnie és ismernie, az életet kell teljes művészi egyéniségével átélnie és alkotásaiban kifejeznie.

Az alkotó író számára az élet a normatív és a kritika és az irodalomelmélet csak utólagos, az irodalom után lépkedő Post festa jelenség lehet. A kritikának az irodalomból kell tanulnia, és így kell kialakulnia egy helyesebb és mérvadóbb irodalomtudománynak.

Ez a törekvés azzal az igénnyel jött létre, hogy helyreállítsa az egyensúlyt az élet és az irodalom közt és a tőlük mindjobban eltávolodó politikai hatalom képviselőit és azok módszereit eltávolítsa a közvetlen hatás és irányítás lehetőségétől. De ez csak egy lényegesen megváltozott és állandóan változó politikai légkörben lehetséges. A politikai tényezők sohasem mondanak le teljesen arról a lehetőségről, hogy bizonyos hatást gyakoroljanak az irodalom, a művészet és a tudomány fejlődésére. A sztálinizmus kora és az azt követő események meggyőzően bizonyítják ennek a társadalmi gyakorlatnak a fennállását.

A kritika és az irodalom e korban egyenrangú félként próbál élni és létezni egymás mellett. Ez azt jelenti, hogy sem a kritika nem akar oktatni és utasításokat adni az íróknak, sem az író nem akar elzárkózni a kritika szava előtt. Ez a helyzet a termékeny együttműködés lehetőségeit és szűkességét tárja fel az irodalom előtt.

A művészi önállóságra és a belső parancsra történő művészi alkotás igényét József Attila fogalmazta meg a legszebben:

*Az én vezérem bensőmből vezérel!
Emberék, nem vadak —
elmék vagyunk! Szívünk még vágyat érlel,
nem kartoték adat.
Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet,
Jó szóval oktasd, játszani is engedd
szép, komoly fiadat!*

(Levegőt)

József Attila ars poeticája a maga gyakorlatában magában foglalja a játéknak, a kísérletezésnek, a boldogan végzett munkának is az igényét. Ezért csak így tudja felelősségteljes hivatását betöltenie. Az igazi rendet csak a szabadság adhatja meg, amely nem parancsokat és utasításokat ad, hanem megértő, megbocsátó szóval igyekszik segíteni a művészet fejlődésén. Ezért a művészek játékait, kísérletezéseit, formai igényeit és gondjait nem tartja felesleges és mellékes dolognak, hanem a művészet belső igényének. József Attila nagy verse nem véletlenül azonosítja a levegővel a szabadságot: Szabadság nélkül nem lehet sem élni, sem dolgozni. E nélkül nincs emberi élet.

A művészi alkotás belső fejlődésének a legfontosabb létfeltétele a művészi alkotás belső szabadsága és belső, önálló szellemű igényessége. De ez csak a szabad és humanizáció jegyében fejlődő társadalomban lehetséges. Társadalmi szabadság nélkül művészi szabadság nem jöhet létre.

A művészi szabadságnak a másik lényeges alkotóeleme az, hogy az íróknak ne kelljen félnie semmilyen irodalmi program vagy recept kötelező és normatív szerepétől. Az írói alkotás lényege épp az, hogy az írók alkotás közben csak a maguk belső igényeit és művészi képzeletét igyekezzenek követni.

A művészi alkotás mindig az irodalomelmélet és a kritika előtt jár. Mindig ez az elsődleges. A kritika feladata az, hogy kövesse és elemezze ezt a művészi gyakorlatot és igyekezzék ebből levonni a maga művészi tanulságait. Húsz-harminc nagyszerű regény alapján egy jó regényelméletet lehet megírni, de száz regényelmélet sem adhat jó receptet és segítséget arra nézve, hogyan kell jó regényt írni. Az író számára néhány jó regény tanulmányozása adhat ugyan némi segítséget a formai és szerkezeti kérdésekben.

Az írónak a maga életében és munkásságában minduntalan önmagával kell szembenéznie. Ezt a szembenézést, ezt az igazságot tisztelő és megszólaltató magatartást kell minduntalan kifejeznie alkotásaiban is. Az írónak magának kell bejárnia a maga poklát és erről kell írnia, mert ez az ő élete és igazi munkája. Mindennap le kell nyelnie egy békát (az igazság keserű és üdörítő piruláit). Ez nagyon kínos és nehéz feladat, de enélkül nincs és sohasem lesz nagy irodalom. Minden igazságnak a legfájdóbb oldala épp az, amely rólunk szól. Aki nem tudja átszenvedni és átélni emberi létének keserű és fájdalmas igazságait, az nem méltó az írói hivatásra, az írói életre. Aki mindig kellemes, jó, könnyen népszerűvé váló és gyorsan eladható dolgokat gyárt, az csak ügyes kereskedő és kereskedelmi ügynök lehet.

Ennek a hivatásnak megvan a társadalmi értéke és komoly szerepe, de nem az irodalomban, hanem a kereskedelemben. Az irodalmat pedig ne keverjük össze sem az önkényes politikával, sem a kereskedelemmel, sem az önmotogató vásári komédiával és népszerűséghajhászással.

Csak ennek a szellemnek és légkörnek az ismerete és elismerése adhatja meg a kritikának is az igazi hitét és alkotói érvényét.

9.

A harmadik korszak, amelynek a kibontakozását és első jeleit napjainkban látjuk, sok új jelenséget és kritikai módszert hoz magával. Ez a kritikai irányzat és módszer az önállósulni akaró kritika hamis tudatában él és mellőzi a művészi alkotás elsődlegességét és példamutató voltát.

A strukturalista módszer kezdetei és forrásai az orosz formalista iskola hagyományaiból indulnak ki. A költői nyelvnek, a művészi kifejezésnek és a művészet belső sajátosságainak szenteli minden figyelmét és elemzőkészségét. A kezdeti szándékok és ihletések kétségtelenül érdekesek és méltóak a kritika hivatásához. De ez az érdekes módszer újabban a pusztán technikai elemzésnek egy száraz és gépesített változatával jön elő. Egy-egy irodalmi elemzés olyan, mintha nem is a művészethez értő és művészi érző és gondolkodó kritikus végezné, hanem egy elektronikus számítógép. Az irodalmi mű ebben az elemzésben teljesen elveszti irodalmi, művészi jellegét; egyéni léte és szerepe csak az, hogy adatokat adjon egy ilyen elektronikus gépi elemzés számára. Az ilyen elemzést végző kritikusok nagyon erőlködnek és törekednek arra, hogy munkájuk gépiesen hideg és száraz legyen és oly pontos, mint a jól működő elektronikus számítógépek munkája. Az ember és az emberi jelleg teljesen mellőzött jelenség lesz és a művészi jelleg is feleslegessé válik ebben az elemzésben. Az ilyen művészet és az ilyen tudomány az ember lassú halálát jósolja és sejteti meg. Márpedig ahol az ember elhalásáról van szó, ott a művészet és a művészi jelleg is értelmét veszti. Ebből kifolyólag a művészettel foglalkozó elméletek és tudományok is mellőzhetik a művészet művészi jellegét és az ennek megfelelő művészi elemzést.

A gépek dialógusa alakul ki, mert az ember és az emberi a lassú elhalást sejtetve és jelezve készülődik a távozásra.

Ugyanezzel a jelenséggel van kapcsolatban a száraz kritikai metodológia kialakulása is. Ez más irányból közelíti meg a tárgyat és módszerei is mások, de az eredménye hasonló: a művészet lassan itt is eltávozik és kihal.

Az ilyen kritikát, irodalomtörténetet és művészetelméletet többé nem érdekli a művészi alkotás. Csak magával az elmélettel foglalkozik az elméleti problémák ürügyén. A művészi alkotás mint téma és tárgy csak mellékesen bukkan fel.

A kritika itt önállósul az irodalomtól. A kritikus csak azokról a kritikai és elméleti munkákról beszél, amelyek e témával foglalkoznak. Behatóan elemzi mindezt és ismerteti őket, de hogy valójában milyen is a regény, színdarab vagy vers, amelyről szó van, az magában véve nem is érdekes és kívül is esik a vizsgálat tárgyán. Úgy használja fel a kritikai szakirodalmat, mint a rokkant a mankót. Nélküle egy lépést sem tud tenni, és nem is tudja elképzelni azt, hogy lehet-e egyáltalán egy szépirodalmi alkotásról kritikai elemzést írni hatalmas szakirodalom nélkül.

Természetesen itt a szakirodalom a fontos, ez az elsődleges, maga a szépirodalmi alkotás csak mellékes és ürügyül szolgáló dolog.

A szépirodalmi alkotást ily módon már nem is lehet megközelíteni, annyira eltorlaszolták az utat a felgyülemllett elméleti művek.

Ennek a kritikai gyakorlatnak eredményeként kezd egy olyan téves nézet kialakulni, hogy a jövőben egy Tolsztoj- vagy Stendhal-monográfia érdekesebb és fontosabb lesz, mint az említett írók művei.

Az ilyen elemzések tehát csak egy technikai leltárt adnak a problémákról és teljesen mellőzik a szépirodalmat. Emellett egy ilyen elemzést teljes sikerrel lehet elvégezni a rossz újságcikkeken is éppúgy, mint a jeles regényeken. A művészi kvalitás és művészi jelleg nem fontos, mert csak a nyersanyag és az épület váza az elemzés tárgya.

A teljes és immanens irodalmi kritika kerüli az ilyen végleteket. A marxizmus mint kritikai módszer a művészi alkotás totalitásából indul ki és ezt a totalitást a módszer teljességével és sokoldalúságával igyekszik kifejezni.

10.

Összefoglalásul a következőket jegyezzük meg:

Az irodalom és a forradalom viszonyát és helyes értelmezését mindig a dolgok lényegéből kiindulva adhatjuk meg. Kerülnünk kell a hamis végletek és az egyoldalú, kívülálló megközelítések kísértését. Az irodalom társadalmi jelenség, mert a társadalmi életben jön létre, ott fejlődik vagy sorvad el. Ezért csak a társadalmi élet egészében érthetjük meg teljesen. De a teljes megértéshez nélkülözhetetlen az elemzésnek és magyarázatnak a teljessége is, amely a társadalmi, egyéni, lélektani, esztétikai kérdéseket egyforma igény-nyel és eredménnyel elemzi és értelmezi.

Az irodalmi mű, mivel a társadalom egészéből szívja éltető nedveit, mivel a társadalom egészéből jött létre mint lényeg, mint a történelmi gondolkodással rokon művészi szintézis, a társadalom egészének az értelmét és ennek az értelemnek a lényegét van hivatva kifejezni és történelmi távlatban rögzíteni.

Az irodalmi mű csak akkor állhat a társadalmi haladás szolgálatában, ha művészi minőségében egyben méltóan képviseli irodalmi mivoltát és művészi jellegét. A méltatlan irodalmi alkotások nemcsak a maguk irodalmi jellegét és szerepét hozzák rossz hírbe, hanem a haladás és a forradalom eszméjét is, amelyet pedig szolgálni igyekeznek.

ALKOTÓMŰHELY

FEKETE ELVIRA

A SZINDBÁD VARÁZSA

Abban az elhatározásunkban, hogy Krúdy Gyula Szindbád-történeteit a meseszöveg sajátos jellege alapján vegyük részletesebb elemzés alá, Huszárik Zoltán 1971-ben készült *Szindbád* című filmalkotása szolgált ösztönzőül, amely a keleti mesevilág legendás hírű hajósát az *Ezeregyéjszakában* rögzített történetektől függetlenül Krúdy novelláinak nyomán kíséri végig kalandos útjain. A film a századelő írójának szecessziós stílusú elbeszéléseire épül tehát, azoknak a vizuális kifejezőeszközöknek a segítségével, amelyeknek a közepes hosszúságú játékfilm egy meghatározott időtartalmán belül tömörített formában sikerült visszaadniok a magyarországi irodalomvizsgálódás részéről mind ez ideig még kevésbé méltányolt krúdyos stílusjegyeket. A film ugyanis, hogy maradéktalanul hű tükrözője lehessen a Szindbád-novellák különös hangulatának, olyan költői képek kikeresésére vállalkozott, amelyek Krúdy elbeszélő és hangulatteremtő eszközeinek a legjellegzetesebbjei. A forrásmunkában csak körültekintőbb elemzés útján fellelhető ismétlések, refrénként visszatérő azonos megfogalmazásukban azonos hangulatot és mondanivalót hordozó költői képek ily módon valamivel hangsúlyosabb helyre kerültek, mintegy annak bizonyítékaul, hogy a Szindbád-novellák nemcsak filmváltozatukban, de eredeti formájukban is egy nagy és egységes Szindbád-poéma részei.

És valóban, ha a legendás hírű Szindbáddal maga az irodalmi alkotások elemzője is hajóra száll, hogy a „szerelmi emlékektől dagadó vitorlák alatt, amelyekre vidám fiatal lánykák és bánatos özvegyek szíveit hímezte a sors”, Szindbád kalandos múltjába repüljön, azonnal meggyőződhet arról, hogy járműüket csakugyan ravasz forgószél sodortatja, és hogy azoktól a parti városkáktól eltávolodni, amelyek címeres fogadóikkal, macskaköves utcáikkal, zajos piactereikkel és néma templomaikkal üdvözlik az errejárt, még a legtapasztaltabb kormányos tudásának igénybevételével is lehetetlen. A part vonzása varázserejű. És ha az utazó minden egyes kikötő láttán lehorgonyzásra szánja rá magát, elkerülhetetlenül az az érzése támad, hogy a sors különös játékot űz vele.. Szinbád távoli tengerekről érkező hajója ugyanis, fedélzetén a múlt titkaival ismerkedő tengeri vándorral, mintha mindig egy és ugyanazon város kikötőjében vonná be vitorláit, az új látnivalók helyett azzal az egyszerű ténnyel megbékítve az utast, hogy hazaérkezett, vagy legalább is egy olyan városba, ahol már járt valamikor, és amelynek utcáin nem mesébe illő csodák kínálják látványukat, hanem ismerős házak, kapualjak, ablakok, ismerős akácok, kertek, temetők. Az utazás élménye azonban így is teljes, hiszen Szinbád buzgó és elapadhatatlan forrása a szerelmi történeteknek, amelyek lehetőfinom titkaikkal még az újért és a különösért áhítózó vándor-

ban is kellemes érzésként tudják nyugtázni a hazaérkezés egyszerű gondolatát. Szindbád csodahajós, akinek vitorláit sohasem dagasztja olyan irányú szél, amely a hajót új vizekre, új partok felé vihetné, de aki útitársa számára ennek ellenére is élménnyé tudja varázsolni az egyhangú tájat; a barna hegyek, az erdők, a völgyek, a bogárlábú hidak, a fürge folyók és a folyók hátán ringatózó fehér halpénzek látványát. De Szindbád mindig újjá tudja tenni magát a kisváros hangulatát is, a medves kővíz utcák titkos csendjét, a kedves szerelmi emlékeket őrző kisvárosi cukrászdákat, fűszerboltokat és fotográfuskirakatokat, amelyek előtt szívesen időz Szindbád útitársa még akkor is, ha a képekről bájosan rámosolygó úrilányokat már éppoly jól ismeri, mint maga a hősszerelmes Szindbád. Az utazás tehát a múltját még egyszer bebarangoló Szindbád társaságában egyhangú, de csodálatos, helyesebben egyhangúságának ellenére is csodálatos, tele találkozásokkal, amelyek az első pillanatban mindig ismerteknek tűnnek, de amelyek az éles szemű látogató számára mindig tartalmazznak valami újat is azokból az élményekből és történetekből, amelyeket ezúttal elemezni szándékozunk.

A novellák részletesebb ismertetését megelőzően azonban Krúdy Szindbádjának irodalomtörténeti helyzetét sem akarnánk meghatározatlanul hagyni, sőt néhány szóban a novellafűzérnek a modern magyar filmmel és egyáltalán az avantgarde filmmel való kapcsolatát is említeni szeretnénk. Ez az utóbbi problémakör egyébként természetesen következik az általunk vizsgálatra szánt novelláknak abból a sajátos gondolat- és élményvezetéséből, amely a prózában írt poéma irodalmi vonatkozású szerepét is meghatározza. A Szindbád (Krúdy Gyula szépirói pályáján döntő fontosságú alkotás. Egyrészt azért, mert általa a mikszáthos előadasmód klasszikus jegyeivel történik végérvényes szakítás, másrészt pedig, mert vele — mint ahogyan azt Katona Béla az író pályakezdését tárgyaló munkájában is hangsúlyozza — egy olyan alkotói periódus veszi kezdetét, amely — az író diákkori novelláinak stílusát és egyéni hangvételét újraélesztve a szó művészetének mestere előtt a továbbfejlődés lehetséges útjait tárja fel. Krúdy munkásságában ez a merészen vállalt „vargabetű”, illetve visszakanyarodás a diákkor szépirói forrásához a szecessziós időszak kezdetét jelenti, vagyis azoknak az avantgarde kifejezőeszközöknek az ízelgetését és életre hívását, amelyek a későbbiek során egész irodalmunkat a modern világlátás kiteljesedése felé vitték. Írónk tehát a Szindbád-történetekben már nem a múlt század divat-elbeszélésekének bővületében él, hanem saját kifejezőképességének és meglátásainak vonzásában, ami az alkotás szempontjából az élményanyag tér- és idősfikjának rugalmas montázsolását, az álom, vágy és valóság, a múlt és jelen, a reális és irreális tudatos ötvözesét, összefűzését jelenti. Nem szükséges különösebb filmművészeti tájékozottság ahhoz, hogy a Szindbád-novellák ilyen irányú törekvésében azonnal a mai modern filmre ismerjünk, pontosabban a mai modern filmnek arra a vállalkozására, amely a jelenkor szellemének megfelelő életbrázolást az audiovizuális formanyelv keretén belül hasonló módszerekkel igyekszik megvalósítani. Nagyon érdekes, hogy amíg Eisenstein — Dickens és Puskin életművét vizsgálva — csupán az írói megérzésre és az író látásmódjára, ösztönére hivatkozva szólhatott az irodalom immanens filmszerűségéről, addig mi — a Szindbád-novellák kapcsán — ugyanezt a témát már egy tudatos alkotói program eredményeként emlegethetjük. Ahhoz ugyanis nem fér kétség, hogy Krúdy — aki a film fortélyos kifejezőerejéről és szuggesztív megjelenítő képességéről már nemcsak hallomásból tudott, hanem konkrét filmélmények alapján is — a hetedik művészet íránt érzett őszinte rajongásában az irodalom nyelvén, vagyis az adott lehetőségeken belül szándékosan kísérte meg egy elképzelésének és egy 1920-ban publikált szerény, de ötletes filmtervének megfelelően olyan művet készíteni, amely stílusában is és látásmódjában is nem annyira a klasszikus irodalom szigorú szerkezeti zártságához, mint inkább a film eszményi szépségéhez, illetve az eszményi filmképek látásmódjához áll közelebb. De hogy igazolhassuk a Krúdy-féle filmterv és a Szindbád-novellák rokonságát, vagyis azt, hogy a Szindbád-novellák hangulatuk és szerkezetük szempontjából mennyire azonosak a

Ha én filmet írnék... című terv elképzeléseivel, idézzük néhány fontosabb gondolatát a fentebb megnevezett írásnak: „Egy darab világ a mozi-fénykép, mely mint az *Ezeregyéjszakájának* a meséje elevenedik meg. Az ember álmait látja a filmen... oly hangulatképeket tudnék feldolgozni, amelynek filmmeséje a következő volna:... amikor a júniusi éjjeleken a hold aludni jár a Gellérthegyre, a Tabán útjukra engedi a látszólag céltalanul csavargó szerelmeseket, a harmonikás kiskocsmák vadszőlős udvarán kitöltötték az utolsó poharat, lassan, elgondolkozva kezdenek egymás mellett lépegetni fiatal nők és férfiak, mintha arra gondolnának, hogy életük végéig ilyen tempóban mendegélnek egymás mellett, a lelkes leánykából csendes, öreg asszonyság lesz, aki az esti harangszót olyan áhítatosan hallgatja, mint imakönyvében az öreg betűk mondasát, és a fiatal urak dörmögő, vén katonák, budai kávéházban a regénycsarnok türelmetlen olvasói... A fák, amelyek a nagymamáknak hazudtak, lengő leveleikkel, alkonyi szélben, és a sétatutak, ahol az érzékeny füvek bizonyára megérik a vér lüktetését a cipőkön át, már láttak hasonló fiatal lábakat, és a hajak, a fűrtök a sírból tértek vissza, megifjodva, lágyan, kellemetesen azon régi nagymamák fejéről, ma is kapnak harmatot a falevelekről... (Ez lenne a legszínesebb kép.)

Ilyennek szeretem és szeretném látni a mozit. Talán huszontöt év múlva.” (Kiemelés tőlem.— F.E.)

Ha Krúdy képzeletében a jövő filmje valóban ilyen formát öltött, akkor az író stílusának, gondolatvezetésének és képalkotásának ismeretében, a Szindbád-történetekről szinte biztosra vehetően állíthatjuk, hogy több szempontból is e nagyeréjű képzelet ihletésében íródtak. Nem véletlen, hogy 1917-ben — a fentebb idézett filmtervet megelőzően tehát, a Szindbád-novellák első virágkorát lezáróan — a korabeli sajtó Krúdy Gyulát a filmírók sorába léptette, nyilvánosságra hozva annak hírét is, miszerint a Corvin-gyár Krúdy *Szindbádjának* témájára hamarosan filmét kíván készíteni. A filmkészítés sajnos csak terv maradt, aminek okait elsősorban is az akkori filmtechnika kezdetlegességében kell keresnünk. A Szindbád-novellák által sugallt merész tér- és időmontázs többet igényelt annál, mint amire a tizes évek hetedik művésze vállalkozhatott. E kérdés filmi megoldását csak az 1959. év hozta meg, Alain Resnais *Szerelmem, Hiroshima* című alkotásával, amelynek legfőbb képterembő elve, vagyis a filmbeli történet bonyolult tér- és időjátéka akár a mi Krúdynk *Szindbádját* is idézhetné, amiből film — „egy kissé megkésve” — csak 1971-ben, Huszárik Zoltán rendező által készült. A *Szindbád* címet viselő Huszárik-mű az irodalmi alkotás egyetlen filmnyelvi immanenciáját sem hagyta kihasználatlanul, ami nemcsak Krúdy értékének kölcsönöz nagyobb hangsúlyt, hanem ugyanakkor azt a felfogásunkat is módosításra kényszeríti, amely az egyes művészetek korlátlan kölcsönhatásának lehetőségét vonja kétségbe.

Mi azonban ezúttal nem a Szindbád-novellák filmszerűségét szeretnénk elemezni, hanem — mint ahogyan azt már írásunk elején is említettük — a Huszárik-mű kapcsán csupán azokat a refrénként ismétlődő költői képeket és képsorokat, amelyek az irodalmi alkotásnak éppúgy alapját képezik, mint az említett filmnek.

Célunk tehát az, hogy a Szindbád-történetek képalkotásának hasonlóságát kimutassuk, de hogy ez a párhuzamosítás ne csak két vagy három novellára szorítkozzék, hanem lehetőleg valamivel többre, úgy döntötünk, hogy a műelemzés szokásos módszerétől eltérően a Szindbád-történeteket motívumrendszerük alapján fogjuk vizsgálni és elemezni. A novellák motívumait, amelyek szinte minden Szindbád-történetben változatlanul és refrénként megismétlődnek, a meseszöveg, illetve az elbeszélés mozzanatainak, fordulatainak sorrendje alapján tömörítettük rendszerekbe. Mivel Szindbád valamennyi története a múlt felidézésével indul, és folytatódik a kisvárosba utazás, a szerelmmel való találkozás, valamint a visszaérkezés élményével, a következő négy motívumrendszer felállítását tartottuk szükségesnek:

I.a visszaemlékezés,

II.az utazás és megérkezés,

III.a szerelmessel való találkozás és

IV.a távozás, illetve az elutazás motívumrendszere.

A további elemzés folyamán szándékunkban van még kitérni az egyes motívumrendszerek belső felépítésének összevetésére is, amellyel ugyancsak a novellák hasonlóságát kívánánk hangsúlyozni, valamint annak meghatározására, hogy az egyes motívumrendszerek hogyan illeszkednek bele a novellák konstrukciójába, és hogyan alakítják ki az egyébként szokványos elbeszélésforma bevezető, központi, vagy tárgyaló és befejező, illetve záró részét.

Mivel azt szeretnénk, hogy elemzésünket a Szindbád-történetek kibontakozásának természetes rendje irányítsa, első lépésünként a novellák bevezető részének vizsgálatára vállalkoztunk, vagyis annak a motívumrendszernek az ismertetésére, amelyben Szindbád a múltra emlékezik és útra kel, hogy múltjának kitörölhetetlen emlékeit felkeresse. A novellának ez a tartalmi egysége rendszerint két idősík találkozására épül, a történetek elbeszélését beindító közelebbi múltra, vagyis Szindbád öregkorára és Szindbád ifjú éveinek régmúltjára, amely a szerelmi titkok merengő hajtását hol egy rejtélyes levéllel, ismerősen csengő női hanggal vagy biztató hívással, hol pedig egy szomorkás özvegyi mosollyal keresi fel. A távoli múlt csábitása persze bűvös erejű, és Szindbád, aki mindig készségesen enged ennek a bűverőnek, és aki önfeledt izgalmában egyre mélyebbre bátorodik az emlékek titkos rengetegében, előttünk is lassan felfedi ifjú éveinek minden jelentősebb pillanatát. Így fogalmazódnak meg bennünk a kis Kárpát alatti városka élményei is Szindbád első visszaemlékezése és utazása kapcsán, így szerzünk tudomást Lenkéről, az ifjú Szindbád »egyik szent és érintetlen« szerelméről, Amáliáról, a vonzó külsejű cukrásznról, a kis virágáruslányról, aki mindig „megigézetten” sétált el hősünk asztala mellett, így kötünk ismeretséget azzal a kedves hölgyvel, akinek vadszölővel borított házfala előtt gyakran sóhajtozott szerelem után a tizenkét-tizenhárom esztendő Szindbád, és többek között azzal a kacér leányzóval is, akinek Fánika volt a neve és akinek „kerek, fehér vállát”, „nagy, mélytűzi szemeit” és „kemény nyakszirtjét” Szindbád képzeletben nemegyszer csókkal illette. A visszaemlékezés, a múltidézés minden történetben az útra kelés gondolatával zárul. Szindbád tehát kifeszített vitorlákkal elindul, hogy öregkorában még egyszer vendége lehessen e kedves szerelmi emlékek színhelyeinek, ami a novellák kezdeti részében összefutó két idősík szempontjából az öregkor, vagyis a közelebbi múlt és az ifjú évek, illetve a régmúlt további együttélését és végleges összefonódását jelenti. De mert ez a jelenség kizárólag a második és harmadik motívumrendszert jellemzi, visszatérnénk a novellák bevezető részének tárgyalásához, helyesebben azoknak a hasonlóságoknak a kimutatásához, amelyekre már elemzésünk elején is tettünk utalást.

A továbbiak során tehát, összesen három motívum állandó ismétlődésére szeretnénk felhívni a figyelmet. Elsősorban is a *közelmúlt és a régmúlt találkozásának motívumára*, amely — mint ahogyan azt már mondtunk is — mindig valamilyen apró jel, egy távolból érkező levél, hívó hang vagy mosoly ellenállhatatlan víziója kapcsán kerül be a Szindbád-történetek menetébe, majd magához az emlékhöz fűződő élmények felelevenítésének motívumára és végül az utazás gondolatának motívumára, amely hol egy részletesebb, hol pedig egy felületesebb kidolgozásban ugyan, de valamennyi novella bevezető részében, illetve első motívumrendszerében jelen van. Ezt az állításunkat az alábbi néhány szövegillusztrációval igazolni is szeretnénk. (A motívumokat a fenti felsorolás sorrendje szerint fogjuk ismertetni, ami ezúttal nem fog ütközni az elbeszélések természetes menetének rendjével, hiszen rangsorolásunkban maximálisan törekedtünk arra, hogy a motívumok finom váltakozását úgy kövessük nyomon, ahogyan azt az eredeti Krúdy-szöveg megköveteli.)

„Eős tavaszi délután — a liget fái messzire ködben, árnyban úsznak-, alkonyat felé Szindbádnak levelet hozott a posta. Hegyes, apró betűk, mint megannyi kanárikörmök a borítékon, odabévíl fehér kartonlap, aranyozott sarkokkal, amilyen papiroson a grófnők. vagy a nagyon szegény varrókisasszonyok leveleznek. A madárkakörmök e szavakat jelentték: Kedves Szindbád, harmincadik születésnapja alkalmából fogadja szerencsekívánatait Lenkének. — Szindbád kétszer-háromszor megforgatta kezében a levelet, megnézte a postabélyegzőt, egy felsővidéki városka neve a bélyegen, megnézte az aláírást, és mert nem volt feledékeny ember, egyszerre mindenre emlékezett.”

Szindbádnak és az emlékeknek ezt a találkozását a *Női arckép a kisvárosban*, vagyis a *Harmadik út* című novellában az emlékek részletesebb ismertetésének motívuma követi:

„Lenke tíz esztendő előtt, lánykorában egyik szent és érintetlen szerelme volt az ifjú Szindbádnak. Fekete szemű, fekete hajú és illatos szájú hölgy volt. De legelsőbben mégis inkább kis kezére emlékezett, amelyet esti sétákon gyakran tartott a felöltője zsebébe dugva... Szindbád később Lenke városkájából más világtájak felé vitorlázott, és csak néha-néha jelentette egy levélke, hogy Lenke még él, dolgát pontosan végzi a postán, de a régi templom felé már nem sétál stb...”

A múlt eseményeinek hosszas idézgetése az utazás enyhet adó gondolatának megvalósításával áruul:

„Szindbád, a hajós abban az időben még nagyon szeretett utazgatni. Tehát aznap este, vagy másnap — de semmi esetre sem később — vonatra ült, a hálófülkébe lefeküdt, és éjfélig csendesen aludt amaz ismeretlen, messzi városka felé utazva, ahol Lenke lakott.”

Ha ezeket a motívumokat párhuzamba állítjuk a második utazást leíró novella bevezető részének motívumaival, a hasonlóságról azonnal meggyőződhetünk.

„Szindbád, Szindbád! — mondta a Hang egy éjszakán. — Voltál-e már azon a helyen, ahol a temető a hegyoldalban van, és a temetőben valaki fekszik, akinek azt ígérted, hogy sohasem hagyod el?”

Szindbád az álomtalan álomból felébredve, megdörzsölte a szemét, és nyomban tudta, hogy kire céloz a múltból jövő hang”.

Az emlékekkel való találkozás motívuma ez, amely az előző novella mintájára a régmúlt idők egy kissé részletesebb felelevenítésével, majd ugyancsak *A harmadik út* felépítéséhez hasonlóan az útra kelés pillanatával folytatódik:

„Vitorlázott a messzi tengereken, és érintett ismeretlen szigetországokat... Volt gazdag és volt szegény. Szeretett hajadonokat és érett asszonyokat... Egyszer nőrabló volt, máskor otthon ülő családapa... Mint a messzi tengereket bejárt hajós, nem találván többé ismeretlen országokat: kifeszíti vitorláját, hogy hazájába visszatérjen — úgy indult el Szindbád keresni ifjúkori emlékeit... Útja most egy alföldi akácfas városkába vezet, ahol a temető a dombon volt, amely dombot a nagyzó kisvárosiak hegynek neveztek...”

De ez a konstrukció, az események indításának ez a formája más Szindbád-történetekben is megtalálható. Íme a *Negyedik út* bevezető szakasza:

„Szindbád a hajós, midőn közeledni érezte halálát, elhatározta, hogy még egy utolsó utazásra indul, mielőtt elhagyná a sztambul bazárt, ahol egy régi szőnyegen üldögélve, pipáját szívogatta. Eszébe jutott fiatal korából egy város... Egy kőszent áll valahol a hídon, látni lehet onnan a kis cukrászboltot... A. Marchali, mondják a töredezt betűk a boltoska felett, ahol Szindbád egykor sarkantyúját pengette, és a háromlábú biliárdasztal felett dákójára támaszkodva kecesesen, könnyedén és ábrándosan álldogált, mert a cukrásznének barna szeme volt, barna haja volt... és nemsokára útra kelt a piros tetők felé, ahol egy folyó szeli keresztül a várost, és a hídról álmódó erdőket látni.”

Vagy íme ugyanez a szakasz a *Téli út* című novellából:

„Az esti és éji órákban, midőn Szindbád a fejét az ágy párnáján elhelyezte, és a gondolatok mint búcsúzó vándormadarak, mind ritkábban, mind messzebbre szállongtak körülötte... — ebben az időben Szindbád, a hajóst magányos szobájában gyakorta felkereste egy kis fekete színész, fekete ruhában, fekete selyemharisnyában, sastollas kis kalapban, és a haja a füle mögött lágy volt, omlatag volt, de frissen fésült, mint ahogyan Szindbád a kis színésznőt egyszer, utoljára látta... Miután ezen dolgokat egynéhányszor elgondolta Szindbád, felkerekedett, útnak indult — bár a haja már szürke volt, mint a zajló Duna felett csapongó jégsirály szárnya.”

Tévednénk azonban, ha úgy vélnénk, hogy a bemutatásra kijelölt novellák fentebb idézett szakaszai az alkotó gondolatvezetésének formai hasonlóságai mellett más hasonlóságokat nem bizonyítanak. Krúdy Szindbád-történetei — ha a rokon-vonások jelenlétét akarjuk hangsúlyozni — nyelvi, stilisztikai, sőt hangulati szempontból is párhuzamosíthatók. A mondatok művészi füzére által például — amely minden novellában a múltidézés ünnepélyes jellegét tükrözi — Szindbád kalandjai kötelezően az elbeszélés bővizű medrébe terelődnek. A gondolatok a felelt emlékek parancsa szerint ömlenek formába, méltóságteljesen, de mégis azzal a lázas szenvedéllyel, amely a novellák bevezető részében éppúgy, mint a későbbi történetek elbeszélése során, a többszörösen összetett mondat szerkezetet gyakoriságát eredményezi. E novellákban a gondolatközlés legegyszerűbb formája, így a tagolatlan szöveget is csak ritka vendég, ami azt jelenti, hogy Krúdynál a múlt megjelenítésének és költői képpéalakításának az összetett mondat szerkezet az eszköze. Ennek egyszerű változatai, ha olykor be is tévednek az emlékek, felelevenített érzések végeláthatatlan áramába, élénk forgatagába, akkor is egy felszakadt sóhaj, vagy egy női név fájdalmas ismételtetésének formájában csupán a „gondolati pihenők” szerepét vállalják magukra, amelyeknél a múltban bolyongó fáradt vándor egy pillanatra megáll, kifújja magát, majd mint egy megigézett továbbindul, új élmények, új kalandok felé.

A novelláknak bágyadt, őszies és kissé melankolikus hangulatot a stiluselemek sajtósága változtatása kölcsönöz. A minőségjelző szerepében például gyakori az olyan melléknév, amely az elmúlás gondolatára asszociál, a *Téli út* című novella bevezető szakaszában, egyetlen mondat keretén belül a többször is elismételt „fekete” jelző például, vagy ugyanezen a helyen az a hasonlító határozós szerkezet, amelyben a haj minősítő jelzőjeként a „Duna felett csapongó jégsirály szárnyának” színté idéző „szürke” szó szerepel. De a hangulatfestést szolgálják a következő szavak és szókapcsolatok is: nedves, régi, templom, didergő köszent, károgó varjak, temető, kriptá, csöndes, sötétség stb. a következő elmúlásra emlékeztető gondolatokkal együtt: „Szindbád... midőn közeledni érezte halálát, elhatározta, hogy még egy utolsó utazásra indul.” (*Negyedik út*), „... Szindbád, a csodahajós igen szegény volt, elhagyatott, és beesett, sárga arcát többnyire a hold világította meg.” (*Szindbád útja a halálhoz*), „A szivgörcsök ismét kopogtattak Szindbád úrnál, és ugyanezért elhatározta, hogy megteszi végső előkészületeit a halálhoz.” (*Szindbád álma*), „Szindbád egy őszi napon elhagyta a kriptát, ahová saját akaratából elhelyezkedett, midőn önkézüleg véget vetett életének.” (*Az éji látogató*) Ezek ugyan csak refréknékként térnek vissza több elbeszélésben is.

A novellák központi, illetve tárgyaló részében, ahol az utazás és a kisvárosba érkezés, valamint az emlékekkel való találkozás motívumrendszere bontakozik ki, hasonló hangulat uralkodik, amelybe csak elvetté vegyül egy kissé élénkebb, életvidámabb hangszín egy-egy kedélyesebb, derűt kelbőbb emlékkép felelevenítések. A hangulatnak erre a kissé nosztalgikus, melankolikus jellegére, amely tehát az egész novellacikluson végigvonul, nem nehéz elfogadható magyarázatot találnunk, hiszen Krúdy, Szindbád-utazásai során mindenhol, minden városkában — mint ahogyan azt már mondtunk is — az öregkor és az ifjúság találkozását rendezte meg, ami — ha lélektani szempontból vizsgáljuk e jelenséget — már eleve

kizártta teszi a derűsebb hangulatnak és az élmények kedélyesebb megfogalmazásának lehetőségét. De magyarázható ez a hangulat magának az írónak a lelkiállapotával is, amelyről áttételesen ugyan, de mindig kellőképpen informálva vagyunk, egyszer egy keserű megjegyzés, másszor pedig egy finom szatirikus utalás által, amely rendszerint a kisváros és a kisvárosiak monoton, tartalmatlan életére vonatkozik. Krüdy nál a Szindbád-utazások leírása komoly pszichológiai megalapozottsággal történik, ami ha konkrét írói utalásokkal nem is, de a táj leírásával, a tájból kiragadott apró képek mesteri ecsetelgetésével és a szeretett nők szépségének, kedvességének és most már elérhetetlen bájuknak fájdalmas visszaidézésével bármikor igazolható. Szindbád reagálásának és magatartásának szigorú pontossággal megrajzolt anatómiája emellett még más szempontból is bizonyítható. Bizonyítható például az utazásnak és a kisvárosba érkezésnek azokkal a művészi kidolgozottságú képsoraival is, amelyekben az ifjú évek emlékei, az öreg Szindbád felett győzedelmeskedve, a múlt csodahajósát magukkal ragadják, és azokra a bűvös vidékekre viszik, ahol az öregkor bánatos pillanatai egy rövidke időre elhalványulnak, és helyükre azok a kellemes élmények lépnek, amelyek a megtört lélekre enyhét adó balzsamként szolgálnak. Az öregedő Szindbád, a múlt urának, az emlékvilág belsejébe fokozatosan haladva adja át magát. Először csak az ifjú évek egy röpké pillanatának, míg végül az egész múltnak, amelyben emléktől emlékig utazva végül is elfelejtett, régi önmagára talál.

A Szindbád-történeteknek ez a szakasza, amely az előző, bevezetőnek szerves folytatása, az utazási élmények leírásával és ismeretetésével indul, természetesen valamennyi novellában az azonos motívumok: költői képek és gondolatok állandó ismétlésével. Az író mintha ezzel is annak az észrevételünknek a helyességét szándékozná megerősíteni, hogy a vonat, a szán vagy a villámgyorsan száguldó fogat, amelyben Szindbád mellett meghúzódva, a múlt titkai felé igyekvő csodahajós úttársai vagyunk, minden alkalommal egyazon város felé röpít bennünket, egyazon szerelmi emlék és kaland világába. Az utas szeme előtt elsuhanó táj is csak az évszakokkal cserélődve változik. Hol a havas természetben utazunk, hol a nyár rekkenő hőségében, de leggyakrabban mégis a sárguló akácok lombjai alatt „pókhálós, szép őszi napokon”. A táj lényege, mint mondtuk, szinte sohasem változik. A kanyargó folyó képével mindig találkozunk [„Oldalt, az országot mentén a Poprád folyó húzódtott mély partok között...” (*Szindbád, a hajós*); „Már elérte azt a kis közcserkét is, ahol egymásra boruló fák között visz az út a folyócska felé...” (*Szindbád második útja*); „Később egy folyó tűnt fel a mélyben, amely kanyarogóra futott a töltés mellett.” (*Női arckép a kisvárosban*); „...és nemsokára útra kelt a piros tetők felé, ahol egy folyó szeli keresztül a várost...” (*A híd*); „A Poprád havas hátán kisdiákok korcsolyáztak” (*Szindbád-titka*)] de a hegyekkel és edőkkel is [„A tájon nagy barna hegyek sorakoztak... Nagy fák futamodtak el szeme előtt, amely fáknak koronája párában látszott lebegni” (*Harmadik út*); „A fennsík szélén, mint valami álombeli ország falai, emelkednek szinte merőlegesen a Kárpát sötétkek és vakító fehérségű hegyei... Balról, a folyó tulsó partjáról egy darabig sötét, szinte gyászfekete fenyőerdő kíséri a csengős szánt.” (*Szindbád, a hajós*)], sőt az erdők és folyók lakóival is [„...az országot mentén a Poprád folyó húzódtott mély partok között, mint egy másik országot, amelyen lábnymaikat hagyják a nyulak és rókák és egyéb vándorlók... a pisztránghalak a falvak alatt a jég alól kipillantanak a folyóba vágott lékeken...” (*Első utazás*); „...ezüstös íkarikák, fehér halpénzek ringatóztak a folyó hátán...” (*Harmadik út*); „Közel és távol nagy fehér hómezők, ahol pontosan lehetett látni a rókák, a nyulak és a kóbor ebek nyomait... (*Utazás éjjel*); „A hó úgy röpködött az ablakok mögött, hogy bizonyosan lehetett tudni, hogy valahol nem messzire, az országoton farkasok kullognak lehajtott fejű és egymás háta mögött a falu felé.” (*Téli út*)]. A tájnak ezt a lehetetlen rajzát — amely akaratlanul is az impresszionista akvarellek könnyed vonalvezetését juttatja eszünkbe — a kisvárosokról készített pillanatképek is megőrzik. Szindbád történetei így

terelődnek a stílus és a képpalkotás szempontjából is egységes mederbe, a novellák központi részében éppúgy, mint a novellák záró részében.

Elemzésük elején és a későbbiek során is már többször tettünk említést arról, hogy Krúdy Szindbád-történetekkel foglalkozó novellaciklusának legtöbb darabja a meseszöveg központi részében két motívumrendszerre épül: az utazás és a megérkezés, valamint az emlékek, illetve a szeretett hölgygel való találkozás motívumrendszerére. Az utazást és a megérkezést leíró költői képeket szerves együtvetartozásuk alapján soroltuk a motívumok egyazon csoportjába, és mert az útiélmények elemzésén már túl vagyunk, a történetek konstrukciójának kívánalmai szerint most a megérkezést ismertető részletek vizsgálatára is rá kell térnünk. Szindbád visszaemlékezése és útra kelésének gondolata a novellák első, bevezető részéből és az impresszionista tájrajzzal egybekötött utazás a kisváros ismertetésével folytatódik, ami Krúdynál ugyanazon képpalkotás módszerével történik.

Ha a kisvárosokról készített írói rajzokat elemeikre bontjuk, ismét elvégezhetünk egy olyan párhuzamosítást, amely a novellák rokon jellege mellett szól. Az alábbiakban néhány idézettel illusztrálni is szeretnénk azt, hogy a legtöbb novellában az emlékek színhelyei a templom, a pohos torony, a völgyben meghúzódó házikók, a piactér, a címeres fogadó, a cukrász- és fotográfusbolt, a sáros, nedves út, a temető, a fűszerbolt, a teret díszítő kőszent, a fűzesek alatt megbúvó kispad képeinek mozaik-szerű összeillesztésével rajzolódnak ki. A félreértések elkerülése végett azonban itt szükséges megjegyeznünk még azt is, hogy az imént felsorolt elbeszéléskellékeknek nem mindegyike fordul elő minden novellában. A leírás és hangulatteremtés elemei a változatosság és a színesebb meseszöveg kedvéért szinte valamennyi esetben más és más módon vegyülnek. A kisvárosoknak egyszer a templomtornyait, forgalmas piactereit és illatos fűszerboltjait csodáljuk meg, másszor pedig a fotográfuskirakókat, a titkokat őrző, nedves kapualjakat, sejtelmes ablakokat és azokat a macskaköves utcákat, amelyek Szindbádról minden alkalommal egy-egy izgalmas emléket árulnak el. De nézzük az idézeteket, amelyek mindezt beszédesebben tudják igazolni.

„Midőn ismét felpillantott, a vörös derekú tornyot már annyira utolérték, hogy Szindbád meglátta a torony havas sisakján sétáló fekete varjakat és csókokat. A keresztben, balról, egy vén fekete varjú ült, mint hajdanán... Ilyenformán érkezett meg egy napon a határszéli városkába, ahol vastag hórég alatt régi emeletes házikók húzódnak meg szorosan egymás mellett, mintha fázának a hidegben... A piactéren a kerekkes kút hónházikójában álldogál, és a pohos toronyban delet kezdené harangozni... Szindbádnak szerencséje volt a fogadóssal, akinél megszállott a Krakkói kalaphoz címzett fogadóban.” Hasonló leírással találkozunk a *Szindbád második útja* és a *Női arckép a kisvárosban* című novellában is: „A torony, mint egy nagy, barna, idegen katona nézett szembe Szindbáddal... a házikók fehér és fekete bárányokhoz hasonlítottak, amelyek a vihar előtt összebújnak... Szindbád megkerülte a templomot, és végigment a kis térségen. Igen, ott van a patika a sarkon és balról a cukrász... Aztán a folyócska susogott a lábánál, és törpe, kővér, zömök gyerekekhez hasonló füzek álldogáltak a közelben, a távolban...” (*Szindbád második útja*) „A templomnak mohos zsindegyfedele volt, és örökkön nedvesség csurgott róla. A kövek hidegen, nedvesen, fázósan kopogtak lábaik alatt... A kocsiból, amely az állomásról a fogadóba vitte, vajmi keveset látott Szindbád a városból. Egy hosszú utcán földszintes házak aludtak sorjában, mint megannyi csendes, öreg asszonyságok a templom utolsó padsorában. A sarkon bolt, fekete vasajtókkal és pipázó törökkel... Késő délután kelt fel, és céltalanul ögvelygett a piacon... A gyalogjárón sár volt, a háztetőkről nedvesség csurgott alá, a piac közepéből frissen, ragyogva, mintegy megmosakodva emelkedett ki egy piros-tetű torony. A fehér őralapokon csillogtak az aranyozott mutatók. Egy sarkon sárga ház állott, benne fűszerbolt volt az Arany oroslánhoz címezve”. (*Női arckép a kisvárosban*) A hídon című Szindbád-törté-

nét csak elvétele tartalmaz egyet-egyet a fentebb felsorolt elemekből: „Egy köszent áll valahol a hídon, látni lehet onnan a kis cukrászboltot dohányszínű függönyeivel, valamint kopott aranyos betűivel... a közelben megszólalt egy pohos toronyka harangja.”

Érdeemes megjegyeznünk, hogy az elemzett novellaciklusnak az a néhány darabja is, amelyekre a mese más módszerekkel való szövegtése miatt nem vonatkoztathattuk az általunk felállított szigorú motívumrendszereket, tartalmazznak elvétele néhányat ezekből a költői képekből. Ilyen például az *Egy régi udvarházból* című novella, amelyben az Arany bikához címzett fogadóról történik említés, vagy *A felejthetetlen bók* című, a következő rövidke félmondatával: „...ám idők múltával, midőn a toronyórán az alvó csókák és varjak a mutatón a félkört beutazták...” De történik említés címeres fogadóról a *Vörös ökörben*, az *Albert új álláshoz jut*, *A mesemondó asszony* és a *Margit nem jött el* című Szindbád-történetben is, templomról, erkélyes toronyról, temetőről és fűszerboltról pedig *A gyermek szeme*, *Az enyém*, *A zöld fátyol* és a *Síron túli bolondság* című elbeszélésben. De — mint mondtuk — ezeket a novellákat csak részleteikben állíthatjuk párhuzamba azokkal, amelyek egészükben is teljes mértékben hasonlítanak egymásra. E részletek azonban — elemzésünk szempontjából — „teljes értékűek”, azaz sohasem keltjük az olvasóban azt a benyomást, hogy e Krúdy-novellák között vannak szabályosak és rendhagyók.

Visszatérve a megérkezés motívumainak ismertetésére, szeretnénk még néhány Szindbád-történetből idézni azzal a szándékkal, hogy az egyes novellák rokonjellegéről szóló állításunkat még meggyőzőbbé tegyük. Vizsgáljuk meg tehát a *Szindbád titka* című elbeszélést, amely az általunk elemzett rokon vonásokat ekképp rendszerezi összefüggő leírásá: „A kőlosztor tornyán állanak a kopott óramutatók, mert még ma is ott ült az egyik mutatón az az öreg varjú, amely talán már Szindbád gyermekkorában foglalt ott helyet... Öreg asszonyságok üldögéltek fejkötőben és régi selyemben a lubló fotográfus képein.” A kisvárosi folyócska és a fűzek, amelyek Szindbád második útja során jelentek meg első ízben, a *Szindbád őszi útja* című novellában megismétlődnek: „A vendégségben levő kis patakot csak hosszas keresgélés után találta meg Szindbád... A hid helyén egy korhadt deszkapadló volt, és a padocska csaknem a földbe roskadt, mintha megunt volna a tétlen ácsorgást a fűzfák alatt.” A *Szindbád*, a *hajós* című novella látványos alatti szunyókáló kisvárosára pedig a *Téli út* című történetben ismerhetünk rá: „A városkát öles hó sáncoolta körül, és a hófúvásban a régi házak olyanformán zárkóztak be, mintha ellenség közeledne a város felé... A hóval vastagon fedett pohos torony környékén, ahol láthatatlanul károgtak az elrejtőzött varjak és csókák, a havak közé ázott gyalogúton végre egy orosz sapkás, rövidbundár úrihölgyet látott közeledni.” A kisváros leírását ezzel a finom fordulattal váltja fel, legtöbb esetben, a szeretett hölgygel és általa pedig a múlt emlékeivel való találkozás motívumrendszere.

Szindbád tehát, céljához érkezett, és mert a kisváros rejtett zugait, a múlt csábításától vezérelve, már bejárta, most a valamikori bájos mosolyú, szép szemű és fehér kezű leányzó, asszonyságok felkeresésére indul. A novelláknak ebben a részében, a lassan, méltóságteljesen forduló történetek során, a tájleírás helyére a rövidebb-hosszabb beszélgetési jelenetek, vagyis a történetek központi részét képező dialógusok lépnek. Az ügyetlenül röpködő szavak és felszakadt sóhajok, amelyek a beszélgetés üres pillanatait hivatottak kitölteni és tartalmasabbá tenni, e találkozásokat — nagy megdöbbenésünkre — sohasem tudják az elmélyültebb viszonyok kibontakozása felé terelni. A novellák egyébként ezeknek az izgalmas és sokszor sikertelenül végződő találkozásoknak a leírásában térnek el legjobban egymástól. A két ember szembesítésére minden történetben sor kerül, és ilyen értelemben a novellák további rokonsága és hasonlósága vitathatatlan is. Ami a teljes sikerű párhuzamosítás szempontjából problémát jelenthet, az maga a találkozás külső formasága, ami szinte novellánként változik. Csodahajósunk ugyanis egyik szerelmét ott-

honában keresi fel, vagy a régi randevűk helyén, a csendes füzek mellett, míg a másikat hol a cukrászdában, a fotográfus képein, hol pedig az alatt a városszéli ablakocska alatt, ahol gyakorta álldogált a ravasz és hűtlen Szindbád, múlthatatlan hűségre és örök szerelemre esküdözve. Emellett a szerett és az utazások során ismét felkeresett hölgyek küllemük leírása szempontjából sem egyeztethetők össze minden esetben. Egyszer koromfekete hajú és koromfekete szemű lányok felé vitorlázik Szindbád, a csodahajós, máskor viszont a szépséges kereskedőnéket, grófnékat és a „félbolond” zsidónékat keresi fel, „akik remegő ajkakkal, hitetlen mosollyal, de vágyakozó, elámúlt szívvel hallgatták, ha Szindbád jókedvében, halkított hangon, mintha csak a maga mulattatására tenné: tele hazudta a fejeket, a lelkeket, a szíveket hangulatokkal, színekkel, elgondolkozásra való szavakkal...” (Krúdy *Tájékoztatójából*). A különbség azonban csak külsőleges. A nők ugyanis — természetük és jellemük szerint — mind egyformák. Hiszékenyek, naivak, alaptalanul is reménykedésre hajlamosak, kalandkedvelők, önfeláldozók és álmodozók, ha szerelmes szavakat hallanak és biztató pillantásokat látnak. Krúdynak tulajdonítható vallomás ez a nőkről, amit a múltban bolyongó Szindbád mond ki, és amiből nem hiányzik az a halvány, de találó és céltudatos ironia sem, ami mélyebb értelmet kölcsönöz csodahajósunk múlt feletti szemlélődésének.

Krúdy, Szindbád utazásait követve, a kisvárosok szürke hangulatát is csipős megjegyzésekkel illeti, amiben félreérthetetlenül a provincia éles kritikáját kell keresnünk. „... mintha századokig aludna, ha egyszer elalszik... a régi királyok miatt, akik ... valamiért megharagudtak e helyre, és kegyes, termékeny pillantásukat levették a városkáról. Mit csináljon a városka — kérdezi kissé ironikusan az író —, ha a király többé már nem néz rá? Bánatában elalszik, és álomba merülve várja, amíg valamely királynak ismét odatéved a tekintete, hogy a városka megrázkódjon és felébredjen.” (A *hídon*)

Az általunk elemzett Szindbád-történetek, amelyek időbelileg nagyjából az 1910-es évek elejéről veszik kezdetüket, a századforduló nyomott hangulatú magyar társadalmából tehát, rendszerint a csodahajós hirtelen fordulatként bekövetkező elutazásával, távozásával zárulnak. A novelláknak egyébként szerkezetileg is ez a zárórésük, amely az emléktől való menekülés sietős szándéka miatt gyakran még a két-három mondatból álló szakasz terjedelmét sem haladják meg. A *Szindbád második útja* című novella például ekképp zárul: „A hajnali vonattal tehát elutazott. — Így is, eddig is, egyot áldoztam az emlékeknek — dörmögte a vasúti kocsiban.” Hasonló gondolatokat találunk a *Női arckép a kisvárosban* („Szindbád estére elutazott a városkából.”), A *hídon* („Nesztelenül lépkedett visszafelé a mély hóban, amerre emlékezete szerint a kocsyi az imént hozta.”) című novellában is, mintegy annak bizonyítékául, hogy a hasonlóság a történetekben ezekben a részeiben is jelen van, és jelenlétük bármikor kimutatható.

Krúdy Szindbád történeteit, amelyeknek témájára az író életének utolsó éveiben is több elbeszélés született és amelyeknek elapadhatatlan forrásához az idős Krúdy éppoly hűséggel zárandokolt többször is el, mint az őszülő Szindbád az emlékvilág mámorító forrásához, mi ezúttal kizárólag a meseszöveg motívumainak alapján vettük elemzés alá. Annak a meseszövegnek a motívumai alapján, amely a művészi metamorfózis csodálatos lehetőségeit rejti magában. Nem véletlen, hogy Huszárík Zoltán, aki e novellafüzérnek a filmművészet részéről is halhatatlanságot tudott kölcsönözni, szándékosan kereste és vállalta a megoldás útjait éppen ezekben az általunk elemzett költői motívumokban. Ezt úgy is mondhatnánk, hogy a legfrissebb avantgarde film — amelyik ihletésért ismét az egyszerű narráció ősi forrásaihoz zárandokol — előbb »fedezte fel« a Szindbád-novellák fenomenjét, mint az irodalom, vagyis előbb mondta ki azt, hogy a Szindbád — sajtáságos képalkotásával — az irodalomban olyan, mint a mesevilágban az a csodagyümölcs, amelyik ugyanazon héjalatt az alma és a körte ízét is tartalmazza.

A RAJZ SZUGGESZTIVITÁSA

Távol a nagy művelődési központoktól mellőzött és meg nem becsült képzőművészeti technika a rajz mint önálló alkotás. Különösen kiállítására kerül ritkán sor. Sokan úgy tekintenek rá, mintha befejezetlen munka lenne, vázlat, amellyel nem lehet sokat elérni. Pedig olyan lehetőségeket tartalmaz, amelyeket nem találunk meg más technikáknál, olyan sajátosságai vannak, amelyekkel nem rendelkeznek más kifejezési módok: áttetszőbb, világosan rámutat alkotójára és tükrözi annak szándékát — nem úgy, mint például az olaj, a tempera vagy a kombinált technikák.

A két legutóbbi szabadkai kiállítás alapanyagát rajzok képezték. Dudás Antal látlatán kizárólag rajzokat, Bíró Miklósné azonban néhány pasztellt és akvarellt is láthattunk.

Dudás Antal rajzkiállítása a munkásegyetemen nyílt meg április végén. A művek pedáns gondossággal, aprólékosan kidolgozott rajzok, amelyek egyfajta naiv hatásra utalnak. A kiállított, tipikus kispolgári lakásfalakra készült művek, mint a kristályüveg készítmények, szinte tévedhetetlen biztonsággal készülnek; gondos, nagy munkára utalnak és értéket is sejtetnek az azonos szemléletű néző számára. Alkotójuk főleg a falusi, paraszti világot igyekszik múltba tekintve megragadni tárgyaival, tájaival, embereivel. A baj csupán az, hogy úgy hatnak, mintha szerzőjük nem ezen a tájon született volna — hasonlítanak, de nem igaziak. A rajzokon megjelenő ember csak az ő embere, s nem a miénk, és a táj, a ház vagy a tárgy ugyanúgy csak emlékeztet arra, amit megalkotva látni szeretett volna alkotójuk. Felidézi bennünk azt a múlt századbéli és a századunk elején divatos lélektelen genre festészetet (nem stilisztikai és technikai szempontból), amely főleg csak mesterségbeli tudáson alapult, de nem tükrözte elég meggyőzően a témát. Valahogy úgy, ahogy az a kiállítás katalógusában áll: „Dudás alakjai szinte mindig általános jelleggel bírnak, s nem kötődnek konkrétan sem egy személyhez, sem bizonyos meghatározott eseményekhez, az »anya« vagy a »nagy szülők« ugyanúgy lehetnek Dudás ősei, mint ahogy lehetnek a szemlélőé is.” Ez a ridegség, sablonosság, rutin és talajtalanság jellemző legtöbb képére, rajzára. Itt nincs töprengés a hogyannal és a miérttel, itt minden előre ki van számítva, a forma kész, csak a variációkra kell gondolni. Az elmondottak ellenére azonban örvendetes, hogy Dudás újabb munkáin kevésbé érezhető Karlovaris és Wanyek hatása, viszont jelentkezik egy újabb értékromboló vonás: az egyes részek mézeskalácsosi agyondíszítése, ami egyben az eredetiség újabb elvesztésének veszélyét rejti magában.

Bíró Miklós munkái május 6-tól 31-ig voltak kiállítva a Városi Múzeum Képtárában. Rajzok, egy olaj-, néhány pasztell- és akvarellkép.

Kiállítójuk mintha áttekintést szeretett volna adni eddigi munkásságáról, bár nagyobb részt újabb művekkél mutatkozott be. Az alkotások zöme az utóbbi néhány hónap termése. Bíró rajzain, a régebbi időszakból származó, kerekéken guruló ember groteszk, ironikus figuráin keresztül az újabb és legújabb alkotásokig megtalálható a szeretet, a szerelem, a fájdalom összes ősi érzése. Jelen van egy teljes emberi érzélemlát és gondolatvilág, a napjaink emberét körülvevő szorongás és bizonytalanság feszítő érzetével. Óriási küzdelem jeleivel találkozik a szemlélő az apró vonalakban, amelyek légiessé, látomászerűvé teszik a formákat, testeket, tárgyakat és jeleket. A nézőnek gyakran olyan érzése támad, mintha egy gyerek őszinte játszadozását látná a megtévesztőnek ható rajzokon, amelyeken a témák sokasága és a gazdag szimbólumok nyomán derültté válik az első élményként átélt borongás és homály. Ezeken a rajzokon minden a szokványos, a szabályos ellen lázad, a szabad gondolat, a formák spontán alakulása nincs bezárva egy formailag elfogadott szabályrendszer kötelékébe, s távol van minden megszokott formavilág pontos, gépies átrajzolásától. Bírónak a vonalai idegszálak: rezegnek, vibrálnak, lazák és mégis biztosak; figurái együgyűek, félénkek, sajnálatra méltók és mégis mosolyt teremtők — attól függően, mit mesélnek, mit akarnak mondani. Néhány rajzát a művész szabásminta vonalrengetégebe ágyazta, amivel felfokozza dinamikájukat és megszilárdítja gondolati alapjukat (*Ikarosz zuhanása, Odüsszeusz visszatérése, Trójai ló*). Röntgenpapírra rajzolt sorozata minden bizonnyal a legérzékenyebb, legszebb és legegységibb; tiszta, könnyed, és ami nagy erénye, nem érződik az agyonrajzolás nehézsége, ami néhány korábbi rajzára jellemző.

OLVASÓNAPLÓ

KÉT KRITIKA EGY KÖNYVRŐL

CSÁTH GÉZA: *Írások az élet jó és rossz dolgairól.*

Életjel Könyvek 5. Szabadka, 1975.

EGYLÉNYEGŰ MAGATARTÁS

A magyar századforduló a liberalizmus korában érkezett, s a szellemi élet megújulását és gyors fejlődését hozta magával. A vidék is ébredezni kezdett, Nagyvárad, Szeged, Debrecen mintha még türelmetlenebbül igyekezett volna elfelejteni a táblabíróvilág álmosító légkörét. S még ott is, ahol pedig oly soká őrzik majd a zsánert, a különöset, a jellegzetest, mint Szegeden, még ott is „új szelek nyögetik az ősmagyar fákat”, és az egymás után induló napilapok hasábjain mind több és több a merészen támadó radikális írás.

Szabadka akkoriban már versenytársának érezte a Tisza menti metropolist. Lakosságának számával, kiterjedt határával, polgárainak átlagos jövedelmével megközelítette, egyes pontokon túl is haladta Szegedet. Éppen csak a nagykorúsítása hiányzott még, amit hol az iparkamarával, hol a vasúti üzletvezetőséggel igyekezett kivívni. A városiasodásban maradt el, amit aztán az építkezésben s a szecesszió túlzásaival próbált pótolni. Igyekezetében, valljuk be, kicsit parvenü volt, s feltörésében meglehetősen homogén. Nem volt egynyelvű város. Közéleti viharaiiban nemcsak váltakozó nemzedékek új és visszahúzó erői feszültek egymásnak, de a jogos nemzetiigények is megosztották a lakosság érdeklődését. Legtöbbször hevesebb harcok közepette, mint ami a kormánypartok és az ellenzék között folyt.

Ebben a szénsavas pezső légkörben Braun Henrik lapja, a Bácskai Hírlap, mint a függetlenségi párt organuma, már meglehetősen fölébe nőtt a vidéknek, s több jel arra vall, hogy a szerkesztő nem is annyira a párt érdekeit tartotta szem előtt, mint inkább korszerű, jó újságot akart csinálni. Maga köré gyűjtve a vármegye csaknem valamennyi, a szabadgondolkodáshoz közelálló írástudóját Loósz Istvántól kezdve Toncs Gusztávon át Lovászy Mártonig és Prokopy Imnéig. És a fiatalokat: Kanizsai Ferencet, Havas Emilt, Kosztolányit és Csáth Gézát, aki nem verssel jelentkezett, mint költői rokona, aki csupán a költészet mellékvágányát látta az újságrírás mesterségében.

Csáth Géza nyilvános fellépése a tárgyilagos tartózkodás jegyében történt, kritikusi minőségben, semmivel sem árulva el egyelőre a szuverén alkotót, aki majd megteremti novelláinak külön világát. A tizenhat

éves kritikus az éveit sem árulja el, s egy képkiállításról írva tökéletes biztonsággal bánik a szakkiifejezésekkel, s fölényesen mond ítéletet.

Ez a fölény és magabiztosság inkább alkati tényező Csáth Géznál, s nem a kialakult ízlés vagy a megállapodott műveltség bizonyítéka. München és az akadémizmus ellen még nincsen semmi kifogása, s Csóvíts Ilona tehetségét attól függetlenül dicséri. Ennek ellenére a „tehetséges lány” művészete aligha tett rá nagyobb hatást. Gyorsan készült újságírói munka volt a kritikája, talán húztak is belőle vagy hozzáírtak, ahogy az már újfjú újdondászok esetében akkor is szokásos lehetett. Az elismert Aczél Henrikről bizonyára maga a szerkesztő írt, ha kiállított, a kezdő festőnőt meghagyta a kezdő újságírónak, mert így kívánta a rangok értékrendje.

Szóval, újságírónak indult Csáth Géza is, mint oly sokan még a magyar irodalom nagyjai közül. Ott tanulta meg a valóság tisztelét, a szükséaváviságra épült, csupán a lényegesre szorítókozó kompozíciót, s egyszerű, sallangtalan stílus is ott alakulhatott ki a szerkesztőség sietős, mindennapi munkájában. Ő ugyan nem járt be naponta, jóllehet a Bácskai Hírlap egy 1906-os jubileumi száma őt is — de Kosztolányit is! — a „belső dolgozóztársak” között említi. Hiába írt akkor már a Magyar Szemlébe és a Budapesti Naplóba, a szabadkai redakció a magáénak vallotta.

De hát újságíró se lehetett akkoriban akárki. Az íráskészség, az általanosnál kicsit nagyobb műveltség, gyors ítéloképesség voltak az összevteví az újságírásban annak az egyszerű szónak, a tehetségnek, ami nélkül még napihíreket sem engedtek feldolgozni. Megtörtént, hogy az évek folyamán elaludtak a költői vagy elbeszélői ambíciók, s az ifjonti álmok kiskocsmák borgözös légkörében párologtak el, illetve, ami még rosszabb volt, a mindennapi munka, a családi gondok állandó szorításában váltódtek fel aprópénzre. A szakma akkor is nészvéttel és álló tisztelettel vállalta a kollegialitást. Ma komikusan fellengzős lenne a szó, hogy „eljegyezte” magát az újságírással. Pedig akkoriban igazán úgy volt, hogy az újságírás egy életre szólt, nem lehetett kacérkodni vele. Abbahagyni, szakítani vele éppoly lehetetlen volt, mint az igazi, sirig tartó szerelemmel. Csáth Géza nem is hagyta abba. Kosztolányi sem, Ady sem.

Azt viszont már elvárta a polgári józanság, hogy diplomája is legyen vagy „rendes” állandó foglalkozása, biztos kenyérkenesete az olyan fiatalnak, aki erre a nehéz és veszélyes útra tévedt. Így lett orvos Csáth Géza. Orvosi hivatását nagyon komolyan vette. Anélkül azonban, hogy ellen tudott volna állni az írás kényszerének, a furor scribendi szüntelen kísértésének. És nem lehet tudni, mi lett volna belőle, ha nem tesz eleget a polgári óhajnak, s csupán írással keresi a kenyérét, mint Kosztolányi...

Csáth Géza óriási érdemének mondják, hogy elsőnek ismerte fel Bartók Béla jelentőségét. Ugyanakkor azonban a denék, de mégiscsak középszerű Lányi Ernőről is lelkesedő cikkeket írt. És ebben nem szabad bizonytalan zenei kritériumra gyanakodni, jóllehet a fiatal Csáth Gézát sokszor ragadt el idő előtt a lelkesedés. Itt azonban, Lányi Ernő esetében valami más, de a vidéki újságírásra azóta is jellemző dolog játszott közre: a személyi közelség, a barátság, amit nem szabad semmivel sem elrontani.

Azonkívül Lányi Ernő megjelenése Szabadkán már magában véve is pezsdítően hatott. Ő volt az első bohém, aiki rendezett anyagi viszonyok között élt, de villágfiás fellépését, minden merevséget feloldó közvetlen s barátkozásra azonnal hajlandó természetét megtartotta. Miután pedig kellemes jelenség volt, kicsit cigányos, hangos, mindenkit a kelére ölelő, s mégis valamiféle dzsentris modort úgy utánozó férfi, hogy abban ugyanakkor némi könnyed ironia is érezhető volt, egy csapásra meghódította a várost. Nemcsak az asszonyok rajongtak érte, mert mutatós férfi volt, a férfiakat is elbűvölte. Még a zordon Mamuzsics Ágó polgármester is pertut ivott vele, s az ő társaságában ette meg hosszú időn át villásreggelijét az Aranybárány kirakatában.

Lányi Ernő személyi vanászáról még a harmincas évek végén is élénken éltek az emlékek és keringtek a legendák Szabadkán. Dr. Brenner

József nyugalmazott városi főügyész maga is szívesen mesélt róla, hogy családjuk mindennapos vendége volt, hogy a városban hat házi zenekart szervezett, s a szombat kivételével minden este másutt muzsikált. „A szombat este — mondta — a családomé. Olyankor minden rendes házban megfürdenek, s készülnek a vasárnapra. Ne haragudjatok, szombat este otthon maradok.”

Persze, a hat házi zenekar se mindig muzsikált. Szabadkán az ilyen „zenei esték” is remek vacsorákkal voltak egybekötve, s hajnalig töltögették a bort, úgyhogy inkább maga a zeneszerző muzsikált, legújabb dalát bemutatva, sőt mély baritonján el is énekelve. De a város zenei életét ezek a vacsorák és ivászatok mégis csodálatos mód felendítették. Úri körökben divat volt a muzsika, s elhangzott a jelszó, hogy: „Nem úmilyán, aki nem tud zongorázni!” Akkor lett onszágos hírű a zeneiskola.

Az ilyen embernek a muzsikáját is csak csodálni lehetett. Talán ki is sürgette a róla szóló újságcikkeket, ahogy naponta lármásan betoppant a Brenner-házba, s útközben kivette a középső fiú kezéből a fuvólát, végigfújta rajta pár trillát, Lacikának barackot nyomott a fejére, az érettségző diáknak meg, felsőbbrendűsége egész ragyogásával elmondta, miben is rejlik a *Tele van a város akácfavirággal* dallamának szépsége... „Hó, de remek ez a perzsaszöveg! — fordult a házigazda felé máris. — Ma vetted? Nem adod el? Minden pénzt megadok érte!”

Lányi Ernő Szabadka egész művelődési életére hatással volt. Nem a zenéjével. A lelkesedésével, amellyel mindenkit magával ragadott. S azzal a könnyed bonhómiával, amely minden merev ünnepélyességet feloldott. Jámbor Pál görögös lejtésű jambusaira már nemigen emlékeztek a szabadkaiak. Miltkó Izidor fülét azonban sértette a paraszt Pánisz lármája, Firenzébe vonult el hát, s a szalonok elegáns csevegő stílusában írt a toscanai tájról, s inkább fővárosi lapok munkatársa volt, mint a jobbára akkor induló szabadkaiaké.

Braun Henrik és Csillag Károly, a vidék modern magyar sajtójának megteremtői, politikusokra, tanárookra és fiatalokra számíthattak. Az újságírás mindennapi munkájában meg kizárólag az utóbbiakra, akik közül magasan kiemelkedett a fiatal Kosztolányi és Csáth Géza alakja. S ezek már egészen új attitűddel szóltak a városról, a világról, s a kor eseményeiről.

Lányi Ernő már említett túlárado lelkesedése mintha Csáth Gézában lobogott volna tovább. Megbízásainak is úgy tett eleget, a megrendelt cikket is úgy írta, hogy legtöbbször ez a lelkesedés erősebb, mint a hívős és mértéktartó szemlélet. Még Iványi Istvánról, a megvakult történészről is a lelkesedés hangján ír. Platz Bonifácról pedig, a hírhedt tankerületi főigazgatóról, a kitűnő és eredeti jellemzés mellett is szenvedélyesen. Ezek az írások azonban az akkori Szabadka közhangulatának is kifejezői voltak. A szegedi tankerület gyámsága legalább olyan sértő volt, mint a rettegett főigazgató embertelen viszonyulása az iskolához, a diákokhoz és az élethez.

Az újságírói alkalmazkodás nem volt idegen a fiatal Csáth Géza cikk írói vállalkozásaitól. Az olvasónak az az érzése, hogy ilyenkor a megírás bravúrával és eredetiségével kárpótolta magát. Ezt egyébként is előbbrevalónak tartotta mondandója nem egy mellékkörülmenyénél. Olyanoknál is, amelyeket mások előtérbe helyeztek! Például a társadalmi természetű jelenségeket teljesen figyelmen kívül hagyta. Mintha sem érteke, sem érdeklődése nem lett volna az ilyesmihez.

Ez a legszembetűnőbb Mikszáth Kálmán egy, a Bácskában játszódo regényéről szóló igazán érdekes esszéjében. A *Nosztty fiú esete Tóth Mari-val* kulcsregény volt, s mint ilyen társadalmi szenzáció. Adytól kezdve a fővárosi lapok utolsó riportéréig mindenki megírta. Az irodalmi pletyka azt is tudni vélte, hogy a „ravasz palóc” épp azért választotta új regénye témájának a moravicai Ungár-lány és Szemző Gyuszi házasságának történetét, mert az olvasóközönség már „meg volt dolgozva”, s a Vasárnapi Újságban, amelyben folytatásonként jelent meg másfél éven át, egy ilyen,

a közönség érdeklődését lekötő regény kellett. Ezt az érdeklődést egyébként állandóan ébren tartotta maga a regényhős, Szemző Gyuzsi, aki közben főispán lett, hogy a botrányok egész sora után rövid idő múlva leválták. 1910-ben, amikor Csáth Géza a Huszadik Században a tanulmányát megírta, már megjelentek a színes riportok is a pesti lapokban a „Szűzek istállójáról”. Szemző Gyula ugyanis istállóban rendezett íbe háremet magának, arról szóltak három hasábos címekkel a helyszíni tudósítások. Igaz, hogy az újságírók legtöbbjét ez a megkéséett bácskai rablólovag a pribékeivel véresre verette, amitől viszont még nagyobbra dagadt a szenzáció.

Nem lehet, hogy minderről Csáth Géza ne tudott volna! És nem lehet, hogy a Bácskai Hírlap szerkesztőségéig ne jutott volna el Ungár Piroska tragikus szerelmének története, ha esetleg el is hallgatták a megyei és szabadkai virilistának, Bácska egyik leggazdagabb s különcségében is legjózanabb földbirtokosának, Ungár Józsefnek „szégyenét”. Az ezernyolcszáz holdas birtok nagyobbik fele Csáth Géza szülővárosának határában terült el, s maga a földbirtokos ismert figurája volt Szabadkának. Legendák szóltak a fősvénységéről, de a ráartiságáról is. Hogy például megállította homokfutóját a Pest kávéház előtt, kihozatott egy korsó sört magának, egyet a kocsisának, amit maga a bérlő vagy a tulajdonos hozott ki, haptákban várva, amíg a „tekintetes úr” tenyerében megmelegítette és aztán kiitta a sört, miközben Sulhóf Albe, a szenzál, gyorsan beszámolt neki a sertésarak alakulásáról Bácska valamennyi jelentősebb piacán. Csáth Géza szuperlatívuszok között ír Mikszáthról, de érezhetően a másik „művészi látótér” vonzódásában, Dosztojevskij, Stendhal, Anatole France és Thomas Mann nevét emlegetve, akiknek a regénye „nem mese, hanem élmény, aminek olvasása nemcsak gyönyörűség, hanem még egy darab élet is, de ami nem riport, hanem líra”. S ebből arra kell következtetnünk, hogy szándékosan nem vett tudomást a regény bácskai vonatkozásairól. Mintha azt mondta volna magában: őt ne vesztgesse meg senki „igaz történetekkel”!

Mondjam azt, hogy a Bácska sem érdekelt, mint szellemi egység, mint egy néprajzilag körülhatárolt külön világ? Jó három évtizeddel ezelőtt megkíséreltem Csáth Gézaról s a Bácskáról mint irodalmi nevelőről írni. A vidék áttételes megjelenését véltem meglátni írásaiban, „a szellemet az anyag árnyékában”. Itt most, cikkei között ez az áttételesség egy rövid kis pesti utcai riportban bukkan fel újra. Drámájának, a *Janikának* hangulati indítását kapta ott az utcán, a Budapesti Naplónak írt riportban, a sivár pesti utcaóráról, s a boldogtalan gyerekekről, akiknek nincs hol játszaniuk. A villamos alá került Janika tragédiájára tovább érlelte benne az élet vigasztalan sivárságának élményét, s így halt meg még egyszer Janika. Ágyban, párnák között, de nem kevésbé vigasztalan módon, vakító rivaldafényben.

Az áttétel Csáth Gézánál nem tér és idő változását jelenti csupán. Az átlényegülését is a lélektani törvények permanenciájában. A novellákban s a drámákban. Cikkkel, a később írottak is, persze megmaradnak a tények és a realitás talaján. De nagyon éles határvonalat húzva Csáth Géza elbeszélői csodateremtése és újságírói munkája között. Mint cikkíró korántsem volt olyan eredeti. Legfeljebb azt mondhatjuk el róla, hogy a publicisztika akkori színvonalát a Bácskában messze meghaladta.

Ami irodalomtörténeti jelentőségükön túl is indokoltá teszi cikkeinek kiadását, az ennek a korabeli közírói teljesítménynek a megbecsülése. Szabadka művelődési viszonyairól nem sokat tudunk meg Csáth Géza cikkeiből, a város népi összetételére, ebből eredő sajátos szellemiségére meg halvány utalás sem történik sehol. De talán ez is jellemző a korra. Csáth Gézára, akit — mint fennebb már jeleztem — nem érdekelték az élet külső realitásai. Novelláiban még a napfoltok is árnyékban jelennek meg, az anyag sűrű közégén átsütve.

Irodalmi vonatkozású cikkei sokkal érdekesebbek. Mert amíg Csáth Géza a realitásnak ebben a komor légkörében lélektani rejtelmeket bogyozott, nem győzte bámulni a stilromantikuskokat. Szomoryról is, Bródyról is a legnagyobb elragadtatás hangján ír. Igaz, hogy utóbbi felé már az elme-

gyógyászat érdeklődésével fordult, Maupassant és Munkácsy mellett vele a paralizikusok triászát kialakítva, mintha valami félelmetes megérzéssel a saját sorsát látta volna bennük, Szomoryról szólva pedig azt tartotta fontosnak idézni az író vallomásáról, ami életművének tanúsága szerint neki is ars poeticája volt: „...sohasem a való életet festette.” (Az ő novelláiban a „való élet” természetesen a külszín volt. Ő mélyebbre hatolt, a lélek titkait próbálta megfejteni, miközben elbűvölte Szomorý „zengő tumultusa”).

Az „egylényegű magatartás”, amiről Dér Zoltán beszél, cikkeinek összegyűjtője és értő gondozója, kétségkívül kibontakozik ebből a kötetből, amelynek „az élet jó és rossz dolgairól” címet adták. Nem a legérdekesebb, de talán a legjellemzőbb cikkének címét kölcsön véve. Ebben a könnyed hangon írt kis elmélkedésben minden benne van, ami Csáth Gézát rövid életében oly hűségesen elkísérte. Művészet, zene, szerelem, az élet élvezete és mindezeken túl, nem nagyon üjlesztően, de óhatatlanul — a végezt.

Dér Zoltánról külön kell szólni. Szabadka múltjára vonatkozó művelődéstörténeti tevékenysége, melyet egy évtized óta oly lankadatlanul, gyakran kellő megbecsülés híján, s csaknem minden visszhang nélkül folytat, egyszer bizonyára méltó elismerésben részesül. Minthogy azonban időközben ez az ő munkássága a feladattól függetlenül is az esszéirodalomnak egy egészen különleges és finom változata lett, most már hihetően másutt, a Vajdaságtól távol is egyre többen felfigyelnek okosan elemző készségére, alaposan megokolt megállapításaira, melyeket mindig pontos és találó jelzőkkel kísér.

Az Eletjel, amely itt kiadóként szerepel, s most már művelődéstörténeti mozgalom lett, tavaly részesült megérdemelt elismerésben a Szenteleky-díjjal. Ez az elismerés Csáth Géza cikkeinek kiadásával újabb bizonyítékot kapott.

HERCEG JÁNOS

A SZELLEMI SZABADSÁGHARC ADALÉKAI

Amikor Csáth Géza 1904. június 15-én leérettségizett a szabadkai gimnáziumban, választás előtt állt: több pálya is megnyílt előtte. Apja hegedűművészt akart nevelni belőle, ő maga festőnek készült, esetleg írónak, kritikusknak; végül a budapesti orvosi egyetemre iratkozott be. Mint akkori írásaiból s a kortársi emlékezésekből tudjuk, sokoldalú, rendkívül tehetséges fiatalember volt: kitűnően muzsikált, festett, irodalmi, zenei, képzőművészeti, filozófiai kérdések iránt egyaránt érdeklődött, diákkorában publikált cikkei, karcolatai is figyelmet keltettek. Ekkor már kis sikerek álltak mögötte: megjelent egy zongoradarabja, iskolai és városi pályázatokon díjakat nyert tanulmányával, tizennygy éves korában a Bácskai Hírlapban mutatkozott be mint zenekritikus, *A kályha* című novellájáról, amelyet mint nyolcadikos gimnazista küldött el a Jövendőnek, Bródy Sándor elismerően nyilatkozott, további munkára biztatta. Csáth Géza merészen ívelő pályája — ismert okokból — kettétört, de az, amit ránk hagyott, így is jelentős, s mind teljesebb feltárása nyomán egyre gazdagabbnak, sokrétűbbnek látjuk. Elbeszéléseinek javát ismertük már (*A varázsló halála*, 1964), az *Éjszakai esztetizálás* (1971) című gyűjtemény kiadása óta zenei tárgyú tanulmányainak, kritikáinak jó részét is, a *Hamvázoszerda* (1974) színpadi munkáit

gyűjtötte kötetbe. Csáth-képünk egyre árnyaltabb: Dér Zoltán, aki *Az árny zarándoka* (1969) címmel új adatokat is feltáró kismonográfiát írt róla, most tanulmányait, cikkeit adta ki *Írások az élet jó és rossz dolgoiról* címmel.

A gyűjtemény legkorábbi írása még gimnazistakorában, 1903-ban jelent meg a Bácskai Hírlapban, tehát éppen akkoriban, amikor unoka-
fivére, Kosztolányi Dezső is munkatársa lett a lapnak. Irodalomról, művészetéről, politikáról, filozófiáról írnak mindketten, s mindketten — most már egymás mellé tehetjük, összevethetjük írásaikat — ugyanazon mohón érdeklődő, lázasan tájékozódó, a modern áramlatokra érzékeny, gondolataik kialakulatlansága ellenére is radikális álláspontonról. Témáik nem egyszer azonosak, vagy legalábbis rokonságban állnak egymással: rajongamnak a franciákért, némi ellenérzéssel beszélnek a német politikáról, sőt szellemről, kultúráról is, a vallásos családi közeg ellenére antiklerikális gondolatok tűnnek föl cikkeikben, támadják a konzervatív közoktatást, figyelemmel kísérik a hazai és külföldi modern irodalmi, művészeti jelenségeket; Bródy Sándor 1905-ös öngyilkosságakor Csáth és Kosztolányi hasonló szellemben kommentálja a fájdalmas eseményt, egyik példaképük tragikusra forduló sorsát és annak hátterét. Amikor napihírekhez, aktuális eseményekhez szólnak hozzá, szemléletüket akkor is ösztönös-tudatos, bontakozó fiatalos radikalizmusuk határozza meg: Csáth egy 1905-ös cikkében már Jászi Oszkára hivatkozik, egy másik cikkében Tisza-ellenességének ad hangot, köszönti a *Holnap* kezdeményezését, Isidora Duncan forradalmasító hatású táncművészetét, az álszent enklőcsöket megbotránkozató Prielle Kornélia—van der Hoschke-ügy kapcsán írt sorai pedig oly élesek, hogy a szerkesztő kénytelen óvatosságotól lábjegetet fűzni hozzájuk. A második reformnemdzedék kialakulásának éveivel ezek, az a korszak, amikor még nem jelent meg az *Új versek*, amikor Osvát még csak a Nyugatot előkészítő Magyar Génuszt és Figyelőt szerkeszti, nem alakult ki az új irodalom és politika vezérkara, de országszerte készülődik már: Irodalom- és művelődéstörténetünk viszonylag keveset foglalkozott ezekkel az előzményekkel; azzal, hogy egymástól többé-kevésbé elszigetelten, nemcsak Budapesten, hanem a nagyobb vidéki városokban is — Nagyváradon, Szegeden, Kolozsvárt, Szabadkán és másutt — fel-feltűnnek már azok a tehetségek és gondolatok, akik és amelyek majd a Nyugat gyűjtőmedencéjében találkoznak össze. Kosztolányi és Csáth korai cikkeinek publikálása fontos adalék ennek a folyamatnak dokumentálásához és megértéséhez: az, amit Ady, Bartók, Móricz, a modern festészet, Jászi Oszkár és köre hoz, lehetőségeiben és változataiban — egymástól persze igen sokban eltérő változatokban — nem egy műhelyben kovácsolódik ki. Csáth ifjúkori cikkei ennek a szellemi szabadságharcnak adalékai, ha mégoly szerény adalékai is.

1904 őszén került Pestre. „Másfél évig csak az anatómiának és az élet-tannak éltem — írja az *Érdekes Újság Dekameronjában*, 1913-ban. (Kár, hogy ezt a nehezen hozzáférhető, igen fontos önéletrajzot Dér Zoltán nem vette fel gyűjteményébe.) — Egy napon azonban mégis ráhatároztam magam, hogy kopogtatok a Budapesti Naplónál. Abban az időben ez a lap az ifjú magyar irodalom harcoló gályája, rohanó quadrigája volt. Vészi József és Kabos Ede szerkesztése alatt itt szereztek meg igazi formájukat Ady Endre, Bíró Lajos, Kosztolányi Dezső, Lengyel Menyhért. Vészi József és Kabos Ede, mint egyszerű, fáradhatatlan trénernek vezették a vasizmú bajnoki csapatot. Erthető tehát, hogy mint újat kereső, újat merő író ide és csakis ide vágytam. És befogadtak a csodás atléták közé... Jóllehet orvosi tanulmányaim egész nap elfoglaltak, még időt tudtam rá szakítani, hogy este a Budapesti Napló zenerreferensi teendőit is ellássam. Egy éven belül majdnem minden fővárosi napilap és hetilap megnyílt előttem.” Csáth Géza írói és újságírói működésének ez a második, az elsőnél jóval súlyosabb korszaka voltaképp mindössze kilenc évig tart — 1906-tól 1914-ig —, később csak egy-két novellája, tanulmánya, cikke jelenik meg, de így is rendkívül gazdag, termékeny időszak. Dolgozik a Budapesti Naplónak, a Nyugatnak, a Huszadik Száznak, a Magyarországnak, Szabadgondolatnak, Magyar Szemlének, Világnak, Pesti Naplónak, Életnek, Népszavának,

A Hétnek, az Esztendőnek stb. Érdeklődése tovább bővül, ajzottsága új és új területek meghódítására indítja.

Tanulmányai közül kétségkívül a zenekritikák a legjelentősebbek; jó részüket, mint említettük, Demény János kiadta már az *Éjszakai esztétizálásban*, de a szerencsés kezű Dér Zoltán is talált még néhány izgalmas írást; nemcsak olyan — rövid — cikkeket, amelyek újabb bizonyítékai Csáth korai Bartók-rajongásának („Egy ideig tagadni fogják még, hogy amit írt, tényleg muzsika és tényleg magyar zene — írja 1909-ben —, de pár esztendő alatt, mint Aduval is történt, mindenki be fog hódolni ez előtt az imponáló és valóban őseredeti géniusz előtt”), hanem rábukkant két hosszabb, összefoglaló igényű esszéjére is: az egyik egy remek Haydn-portré, a másik elvi értekezés a *Modern muzsikáról*. Az utóbbit így kezdi: „A társadalmi élet evolúciójával párhuzamos a művészetek evolúciója.” Jóformán minden esztétikai vonatkozású írásában csakugyan az foglalkoztatja, hogy a modern világ változásai, új motívumai, harmóniai és disz-harmóniai hogyan jelennek meg a modern művészet formaproblémáiban. Irodalmi tárgyú tanulmányai közül azok a legmaradandóbbak, amelyekben ezeket a kérdéseket érinti — így például kitűnő Szomorj-kritikája. Csáth Géának a kortársi irodalomban, művészetben az impresszionizmus, szimbolizmus, szecesszió az eszménye (főként 1905—1910 között) — de azok a művek, amelyek a jelképek (korrespondenciáit, a stílus hevületeit és ékítményeit, az egyéni benyomások áradását igazi szenvedélyek, s különös, egyedi, mégis egyetemes igazságokat tükröző sorsok megformálására használják fel. A stílus, sugallja, akkor csakugyan új stílus, ha nem csupán nyelvi értelemben véve az, hanem az élet addig ismeretlen tartományait csatolja a művészet birodalmához. Különösen érdeklí a erotika és irodalom, erotika és művészet átalakuló, új fajta kapcsolata; ezt a problémát helyezi Sassy Attila szecessziós rajzairól beszámoló bírálatának tengelyébe, s kitér rá a *Nosztj fiú...-ról* írt bírálatában is. Részletelemzéseit mindig pontosak, árnyaltak — de nem elégszik meg velük: gondolatmenete többnyire általános esztétikai és pszichológiai következtetésekhez vezet, erősen elméleti érdeklődésű (ami igen ritka a korabeli magyar kritikában). Ez a hajlam készteti például arra, hogy *A művészi alkotások élvezéséről* tanulmányt írjon (cikke egyébként a művészetpszichológia egyik első hazai jelentkezése). Járatos az újabb német, francia, angol tudományos irányzatokban; mindenekelőtt a lélektanban otthonos — már csak azért is, mert idegyógyásznak készül, majd az lesz —, de természetesen mint elbeszélő is érdeklí a pszichológiai kutatások, elméletek, kivált a freudizmus; a bécsi pszichológiai iskola tanításait irodalmi-művészeti tárgyú írásaiban s novelláiban hasznosítja, s — mint orvostanhallgató, majd 1909 után a Moravcsik-klinika tanársegéde — idegyógyászati témájú, népszerűsítő tanulmányokat is publikál (*Az álom, A hisztéria, A lelki betegségek helye a többi betegség között, A téboly, Mikor keletkezik az elmebetegség?* stb.). Ezek a „causerie”-k — ahogy akkoriban nevezték őket — természetes, hangon, könnyedén ismertetik a freudizmus alapelveit, az új felfedezéseket, gondolatokat, s az új lélektan elveit egyéni ötletekkel színezik. Csáth Géa későbbi tragédiájának ismeretében megrendítő tapasztalni, hogy mennyit foglalkoztatja az elmebetegség és az öngyilkosság, vissza-visszatér problematikájukhoz. Erről a tárgyról írt kései tanulmányai mélyebbek, tudományosabbak ugyan, mint a koraiak, de legszemélyesebb, leglíraibb gondolatait egy 1906-os cikkében, az *Öngyilkos művészekben* fogalmazza meg: „Mit csináljunk ezekkel a szegény emberekkel, ezekkel a hangulathajhászó bolondokkal, akik dadogva beszélnek el álomlátásaikat és lábzan írják meg az érzéseiket, és nem tudják, minek? Tulajdonképp nekik van igazuk. Az ő éleslátásuk magasabb rendű. De szenvedést jelent. Egyszerre elkezdnek szaladgálni az élet vasketrecében, és amikor látják, hogy nincs szabadulás, gödröt ásnak a ketrec földjébe, belebújnak. És meghidegülten bár — de a ketrecből kijutottak.”

Vannak, akik torzónak mondják Csáth Géa életművét — ám ha annak tekintjük, erre a korán félbeszakadt és valamennyi lehetőségét

csakugyan ki nem teljesítő oeuvre-re mindenképp alkalmazhatók Kosztolányi legkedvesebb kortárs költőjének, Rilkének sorai az archaikus Apolló-torzóról:

... *Amde porzó
fénytől sugárzik lámpaként e torzó
s nézése benne lecsavarva még
parázslík...*

Hála Dér Zoltán gyűjtőmunkájának, pontos szövegeköltselésének, most a „torzó” egy újabb tagja került elő. Ki-ki odaillesztheti a maga Csáth Géza-szobrához.

RÉZ PÁL

KRITIKUS A PORONDON

UTASI CSABA. *Tíz év után.*

Symposion Könyvek 40.

Forum, Újvidék, 1974.

Merész, mondhatnók vakmerő vállalkozás egy fiatal kritikus részéről működése első évtizedének termését így, együtt közzétenni, mint most Utasi Csaba tette. Esetében különösen, mert ő nem falazta be magát olyan tolvajnyelvbe, a szakszerűség olyan nehezen áthatolható közegébe, mint némely pályatársa, így nem számíthat arra, hogy az olvasó inkább fejet hajt tudománya előtt, csak ne kelljen elolvasnia. Azt hiszem, ilyen kegyre soha nem is számított. Benyomásait nem sterilizálta, ítéleteit erős érzelmi hangsúllyal fogalmazza, polemikus hajlamát táboron belül is szóhoz engedí, s ez, ha nem is különíti el a Symposion többi kritikásától, egyéni karakterének elég fontos vonása.

Vakmerőnek éppen azért mondtuk, mert azok a falak, melyeket a Symposion megostromolt, ma már nem állnak. A hajdani konfliktusok nyomait ugyan őrzik a vitafelek, de a tíz év előtti érvek indulatos képviselését csak akkor érezzük érdekesnek, ha időálló gondolatot mozgósítottak. Vagy akkor, ha a kritikus egyéniségének dokumentumértékű jegyeit őrzik.

Utasi Csaba kritikáit az utóbbi adottságai miatt lehet ma is figyelemmel olvasni. Nemzedéke izgalmi, régít romboló és újat kereső nyugtalanságai a kritikán belül, azt hiszem, az ő írásaiban tükröződnek a legközvetlenebbül. Az olvashatóság szempontjából ez határozott érdem. Magyarozatához hozzátartozik, hogy elméleti készültségét nem fitogtatja, bár kisebb-nagyobb kitérőkre ő is hajlamos. Idézetekkel nem terheli agyon írásait, s egyébként is számol az olvasó teherbírásával, figyelmét jobbra ismerős jelenségekre összpontosítja, s végül módszertana létével nem hivalkodik, beleoldódik a spontán véleménynyilvánítás, az érvelő tömör jellemzések folyamatába. Még arra sem vigyáz, hogy az esetleges réseket, a félreértés lehetőségeit megszüntesse. Nem aggályos, nem magyarózkodó, álláspontja tudákos körülbástyázása helyett nyílt mellel lép porondra és ingerel ellentámadásra.

Ideje megnéznünk, mindezt mi ellen és miért teszi. Ezzel egyúttal a Symposion-csoporthoz való tartozás esztétikai és irodalompolitikai tar-

talmait is jelezhetjük. „Nem, egészen mást neveltünk mi ki, egészen mást tettünk meg: a »termő por« mítoszát, a tópartiságot, a vajdasági életérzést, a szellemi röghöz kötöttséget, a csendesen melázó önelégültséget...” (163.) Ezek a sorok fejezik ki azt, ami ellenében munkálkodnak ezek a kritikák. Szerencse, hogy már a pályamódosítás fázisában ölt formát ez az interpretálás, így az első évek szélsőséges eszméit is korigálja bennük. Tagadja például, hogy magától a valóságtól, a tájtól és a néptől is elfordultak volna. Hangsúlyozza, hogy csak „a köldöknéző vajdaságiság szellemétől”. Ezzel szemben azt az irodalmat pártfogolja, amelyik szembenéz az egzisztenciális kérdésekkel. Ez az irodalom szerinte a Symposionnal kezdődik, mert még a szimpla és földhözragadt irodalom ellenében indulók sem „jutottak el korunk egzisztenciális kérdéseihg”. (159.) A részletekből kiderül, hogy érvényesnek véli ezt nemcsak Herceg Jánosra, Majtényi Mihályra és Szirmai Károlyra, de helyel-közzel Major Nándor nemzedékére is — a Csépe Imre- vagy Komáromi József Sándor-szerű írókról nem is beszélve.

Hogy korunk egzisztenciális kérdéseinek Utasi mit tart, azt elméletileg nem tisztázza. Néhol Kienkegaard-ra, máshol Camus-re hivatkozik, s ebből gyanítható, hogy az egzisztencializmust mint filozófiát is közelinek érzi. Erre vall az is, amit az abszurditás jelentőségéről tételesen is megfogalmaz: „Mindennél lényegesebb lett volna, ha a világ abszurditása élményükké válik, hiszen ez az élmény egyensúlybontó, kikölkentő, a kifulladásig ellenállásra és szembeszegülésre ösztönöz — következközéskep-pen igazán releváns mű nélküle korunkban aligha is születhetik.” (25.)

Nem osztjuk ezt a véleményt, de nem járnánk el méltányosabban, ha a marxi dialektika, a lukácsi esztétika felől gyöngéit kimutatnók. A gyakorlat során ugyanis Utasi sokkal rugalmasabb és nyitottabb, mint előbb idézett passzusában. A füle és a kritikusi erkölce jobb, mint formulái. Voltaképpen nem is teoretikus, hanem empirikus természet, s egzisztenciális érvényű költői tettnek is jobbára az otthontalanság, a tehetetlenség konzekvens megvállását minősíti, s a hazugságok, a konzolidáltság áler-kölce elleni lázadást: Végel László *Makró...-ját*, Fehér Kálmán és Domonkos István verseit. Különösen a *Kormányeltörésben* volt nagy élménye. „Micsoda dadogás, istenem, tizedszerre sem tudok betelni vele!” (125.) El is mondja, hogy miért, s indokai között legnagyobb nyomatékkal Domonkosnak azt az érdemét említi, hogy „végső kiszolgáltottságában sem lágyul el, ellenkezéleg: a groteszkké torzított nyelv segítségével a nevetés, sőt *kinevetés* felé irányítja versét”. (128.) Ez a cikk ezekkel a tanulságos sorokkal fejeződik be: „Igen, meg kéne egyszer írni már azt a hosszú-hosszú verset is, mely elejétől végéig ha-ha-hát zuhogtatna ránk — hullámnzó, végtelen nevetést. Mert alighanem csak az segíthetne-könnyít-hetne rajtunk, kiknek istene, mint érezzük nap nap után, csakugyan »félúton elveszett«.” (129.)

Azért jellemző ez a vallomás, mert világosan tükrözi, hogy Utasié mélyen átélte veszteségtudat hangolja rá az említett művekre, s a hahota, amelyet szorgalmaz, korántsem a „minden mindegy” röheje, hanem kétségbeeséssel telített. S ezt megerősíti az is, hogy megveti a „labor-versek” üres spekulációt, Major írásain a társadalmi embert kéri számon, s nincs úgy elragadtatva a „neodadaizmus”, a „pop”, a „montázsolás”, a „szürrealista fecsegés”, a „sámánkodás”, a „lehetőfinom csipkőzés” példaitól, mint nálunk sokáig illendő volt. Röviden szólva: kimondottan drámái hangoltságú kritikusk. Azt ugyan sehol sem állítja, hogy az élet, a valóság kedvezően is alakítható (ezt a marxista meggyőződést rég elkezdte a szkepszis kötelező divatja), de írásainak feszültsége, dinamizmusa, expresszivitása arra vall, hogy szerzőjük igenis nyitott küzdelemnek érzi azt, amelyikben olyan szenvedéllyel tanúskodik. Nemzedéke nagy paradoxona fejeződik ki abban, hogy az etikusk, a hívő emberséget, a jelenben élő ember bizonyosságát a művészet szempontjából korlátozó hátránynak érzik, mert „a racionálisan választott hitek leszűkítik a belső végtelent, kerítést vonnak világa köré, s minél mélyebb a hite, annál torzabb, egysíkúbb műveket eredményezhet csupán”. (108.) Ebben a szemléletben a kétség, a kiábrándultság, a „létmagány iszapjának” mélysége

a termékeny állapot. Olyan ifjak képviselésében írja ezt Utasi, akik szoros és céltudatos szövetségben vittek végbe egy irodalmi frontátörést, hittek ennek magasabb értelmében, de eredményeiket kiábrándulásuk fejleményeként kell interpretálni, mert közben ráeszméltek a valóság ellentmondásos természetére is.

De az a dogmatikus következetesség, ahogy ezt a hitellenességet Utasi képviseli, maga is arra vall, hogy a vállalkozás sodrása, az odaállás hevülete fontosabb itt, mint a filozófia. S ezt védelmére számom, abban a reményben, hogy előbb-utóbb ő is fölismeri: létezéselménye gazdagabb, erkölcsé elkötelezőbb, hogysem az igazi esztétikai értékek magyarázatában a képrombolás, a hitföladás tényeinek hangsúlyozásával beérhetné. Kétség és hit nem zárják ki egymást, s hány a példa, hogy a remény világba hatoló, fölfedező, kataritikus hatású munka forrása is lehet! Hit és illúzió nem azonos fogalmak, s az elkötelezettség is pontosabban fedné a jelenséget, például Herceg Jánosról szólva, mint a „szolgálat”.

De félreértés ne essék: nem filozófiai és terminológiai vitát akarunk kezdeményezni, hanem egy kritikus teljesítményét bíráljuk, s filozófiája ezért csak annyiban érdekel bennünket, hogy segíti-e őt a megismerésben, összhangban van-e természetével, szándékával.

Hogy az utóbbiak mennyivel dinamikusabbak, az lépten-nyomon szembeötlök. Mindenekelőtt a fölnagyító, túlélő, a dramatizáló hajlam érvényesülésében. „A megfeszített ember fájdalomának hangja szólal itt, a nyomorult és vacogó őriásé, aki anélkül, hogy akarná, lázasult aggyal egyre mélyebbre sodródik a létezés örvényeiben, egyre véresebb fintorral köp szembe annyi vélt csodát, annyi részegült elvagyódást. A mosoly vagy a hullámloccsanás tökéletesen záruló és telített, elmondhatatlan tartalmú pillanataival szemben ott tépi, marja önnön húsát a mindig kitagadott, gyalázatosan félreértett, vagy észre sem vett lény, akit a tomboló muszáj versírásra kényszerített egyszer...” És így tovább (117.)

Az a négy sor pedig, melyről a fönti jellemzés szól, Domonkos István különben csakugyan jelentős Rátkájából való, s ennyi:

A világ valamennyi költőjének minden sorát égni hagynám egy mosolyért,
egy lusta hullámloccsanás víziójáért.
Költők nincsenek!

Ítélje meg az olvasó, jogos-e ezekről a sorokról vagy Domonkos akármely művéről szólva lázasult agyról, véresebb fintorról, tépésről, marásról beszélni. Szerintünk Domonkos sokkal józanabb, keserűségében is blazírtabb, indulatai az esztétikum által átképzettebbek, mint Utasi interpretálása alapján sejteni lehetne. Ugyanez a dramatizáló hajlam érzékel „háromemeletes” szerkezetet, szuggeráló ostorcsapásszerű erőt, sorsdöntő jelentőséget, iszonyatos élethalálharcot és végül az élet képtelenségére eszméltető jelentést Fehér Kálmánnak ebben a négy sorában:

érett gyöngyvirág
a púderdobozon
Scylla és Charybdis között újra csak
libafos

Pedig „Scylla és Charybdis” már annyira elkopott sablonjai az irodalmi nyelvnek, hogy képtelenek olyan veszedelmet sejtetni, amelyről Utasi beszél, s ebben az esetben a „libafos” is csak szellemes fintor.

Van aztán ennek a dramatizáló hajlamnak másféle megnyilatkozása is: a lefokozás. Többekkel — Ács Károllyal, Fehér Ferencsel, Major Nándorral és másokkal — kapcsolatban is, de különösen Herceg Jánossal szemben érezzük ezt kirívónak, mert amellet, hogy értéket sért, *Két világ* című önéletrajzát nem aszerint ítéli meg, hogy szépírói teljesítményként mennyit ér, hanem hogy a benne ábrázolt ember milyen jellem. Az

idő és a távlat adta fölény, Herceg írói őszintesége, önszemléletének szigorú és a hitelességre törekvő ábrázolás által prezentált mozzanatokból a szerző emberi ingatagságát mutatja ki. Mintha valaki az *Egy ember élete* alapján Kassácot csavargónak, az *Ítélet nincs* Déryjét pedig feslettnek nyilvánítaná. Ha az ifjúkor egy bombasztikusan proletkultus programcikket Herceg humorral szemléli, ez elég Utasinak, hogy a „riasztó józanság” bizonyosságát lássa benne. Ezen a címen Illyést is meg lehetne róni azért, amit a *Hunok Párizsban* című művében csinált.

A „biztos belső pont” hiányának, a „legszörnyűbb Janus-arcúság”-nak a fölrovása egy kritikus írásában, aki máshol oly termékenynek állítja a „létmagány iszapját”, eleve kétségeket támaszt, de kisszerű kötözködés lenne ezen lovagolni, mikor a Herceg-könyv idéző erejű fejezetei, melyeket minden tanulmányában Utasi is hasznosít, szerzőnkben csak gyanút ébresztenek.

A dramatizáló hajlam itt már túlmutat azon, amit vele bizonyítani akartunk, hogy harcos és expanzív szellem társul itt kiábrándult filozófiákhoz: a jugoszláviai magyar irodalom egész múltját érintő szemlélet kérdésévé válik. Nem arról van szó, mintha a Herceg János könyvéhez való viszony lenne ennek a szemléletnek a próbaköve, hanem arról, hogy Utasi a „vajdasági jelleg” történelmi szerepére is rávetíti néhol a Herceg iránti ellenszenvét. Pedig társai közül ő szentelt eddig a legnagyobb figyelmet ennek a múltnak, nevezetesen a Kalangyának. Kötetében két tanulmány is tanúskodik erről. Amíg Szenteleky couleur locale-járól beszél, hajlik is a megértésre, s értékes új fölismerésekkel szolgál. Meggyőző, amikor Szirmai Károly színvonaligényét elismeri, de mikor a háború alatti Kalangyában ismét erősödni látja a „délvidéki” jelleget, ezt történetietlenül ítéli meg. Nem számol elég következetesen azzal, hogy mennyi volt ebben a védekezés azzal az „országos” szellemmel szemben, mely akkor járványszerűen terjedt, sem azzal, hogy milyenek voltak a Kalangya lehetőségei. Mindezekről bizonyára nem függetlenül még a fölszabadulás utáni „tőpartiság” vétkéért is jóval nagyobb felelősséget ró a Kalangyára, mint amennyi megilleti. Ezekre az időkre még elég jól emlékszünk, s tudjuk, hogy irodalmunk akkori állapotának okai sokkal összetettebbek. Továbbá azt is tudjuk, hogy a „vajdasági jelleg” napjainkban ismét kívánatos és fontos értékévé vált, s előzményeit az Árpád-korig igyekszik összegyűjteni és adaptálni az irodalmi tudat.

Valószínűnek látszik tehát, hogy megítélésében a történelmi érzékenységnek és helyzet tudatnak kivételes szerephez kell jutnia. Utasi irodalomtörténeti horizontja azonban nem elég széles. Korai Tömörkény-dolgozatán kívül, melyet itt is közöl, nincs olyan írása, mely a Kalangyán és mai irodalmunk határain túlmutatna. A jugoszláv irodalmak és a magyarországi irodalom is kireked ebből a képből, ami szintén elkülöníti őt a jugoszláviai magyar kritika többi művelőjétől. Még itt közölt tanulmányainak is árt ez. A Kalangya szociográfiai írásait például teljesen kiszíjelteti a nagyobb összefüggésekből.

Ezért a hiányért azonban részben kárpótol azzal, hogy mai irodalmunkat testközelből követi. Egy-egy művet a pálya egészének ismeretében és összefüggéseiben vizsgál, tudatában van a lehetőségeknek, az új fejleményt a jogos elvárás felől nézi, idegeivel is észleli azt, aminek történnie kell. Érti a táboron belüli vita szükségét is, időnként kezdeményezi is, tehát szerepe nagy lehet az érés folyamatában. A blöffök iránti ellenszenv, a társadalmiság igénye és meggyőződéssel áthatott előadása is segítheti őt ebben. Mi is ezért vitatkozunk vele őszinte megbecsüléssel.

DÉR ZOLTÁN

AZ ÉRZELMEK VÁLSÁGA MINT REGÉNYTÉMA

HOLTI MÁRIA: *Sodortatva*.

Forum, Újvidék, 1974.

Holti Mária könyve olyan problémákat tárgyal, amelyek a mai ember előtt állnak. Korunk problémáit fogalmazza tehát meg, de felvesz a kérdés, milyen eszközökkel.

Szerzőnk minden szempontból tudatosan írta meg e művét, a mondanivaló világos volt számára valószínűleg a nyitómondat leírásakor. És ez rendjén is van. Sajnos azonban a cél megvalósítása gyakran a művészi ábrázolás kárára történik, a mondanivaló túlzottan is kidomborodik, a sok apró részlet elvész, a teljességre való törekvés eleve elmarad, ugyanakkor a mondandónak a teljes világban való élményszerzés eredményeképpen kellene kibontakoznia. Erre a jelenségre példa a *Sodortatva*. De nemcsak erre, hanem arra is, hogy korunk világát nem lehet immár a klasszikus nagyepika eszközeivel ábrázolni. Szerzőnk tudatában van ennek, igyekszik mind több újszerű megjelenítési elemet alkalmazni, de ugyanakkor nem tud szabadulni az örökölt belső formáktól sem, így egy heterogén regényt írt, amely rétegeiben magában hordozza az ábrázolási lehetőségek különböző módozatait.

Az a benyomásom, hogy a *Sodortatva* írásakor Holti Máriának sokkal nagyobb nehézséget okozott a mondanivaló kifejezése, mint a tartalmi alap. Regényének külső formája klasszikus fejlődésregény, témája a hős fejlődése. A *Sodortatva* talán abban tér el a klasszikus fejlődésregénytől, hogy szerzője nem vállalkozik a teljes fejlődési vonal megrajzolására, műve inkább csak egy részlet a fejlődési folyamatból. Másrészt főleg, mondhatnánk talán azt is, hogy csak az érzelmi világ alakulását követi, csupán körvonalazza a társadalmi valóságot, úgyhogy alkotása e szempontból sem teljes. Regényét az érzelmi világra összpontosított, a fejlődést térben és időben csak részben felölelő Entwicklungsromannak minősíthetjük.

Mint minden fejlődésregényben, a cselekmény hordozója és a mondanivaló kifejezője a főhős. Jelenlétése kulcsfontosságú. Legyen további vizsgálódásunk tárgya a *Sodortatva* főhőse, Vajna. Amikor megismerkedünk vele, már készülődésben van arra, hogy elfoglalja helyét a társadalomban, hogy tisztázza kis világát. Visszatér szülővárosába, de mégis úgy érzi, „úton van”. „Úgy érzem magam, mintha vízben fulladoznék, holott tudom, a part csak karnyújtásnyira van tőlem, csak egy egészen kicsi erőnlétre lenné szükségem, hogy megmeneküljek” — mondja egyik barátjának. A bevezető részben utalásokat találunk egy-egy társadalmi jelenségre, de a későbbiek folyamán ezek mindjobban elhalványodnak és marad a hatványozott érzelmi válság, amelynek motiválását a szerző nem adja meg teljességében. Ezt mondja hőse ekkori céljairól: „Tudat alatt valami belső, biztosabb rend felé törekszik, a legteljesebb rendet szeretné, az ideális belső békét.” Konkrét elközelésről sajnos nem olvashatunk, csak arról, hogy Vajna kibillent érzelmi egyensúlyából. Állandó belső monológok fojtogatják, kisvilága nem tud kibékülni a nagyvilággal. A krízisállapot alkalmas különböző kalandokban való részvételre. Holti él is ezzel a lehetőséggel: hősét végigvonultatja egy eseménysorozaton, amelynek emberformáló szerepe, ha már fejlődésregényről van szó, sajnos nem egészen világos. A főhőst az ironó által kiválasztott örvény sodorja. A regény végén Vajna valamilyenfajta névbe ér, és ekkor így emlékszik vissza vergődésére: „Elkalandozott. Megfojtják ezek a belső monológok, ezek juttatják sodrásba. Ha egészen tárgyilagos, tisztán látja: akkor is sodrásban él, ha nem hagyatkozik egészen a körülményeire, hanem megpróbál velük szembeállni, akkor is valami ellenőrizhetetlen külső sodrás viszi-vezeti életét; ezért van, hogy egész eddigi

élete nem más, mint stílusteremtések sorozata, amiben egyetlenegy belső ritmust is képtelen felfedezni. Ezért van, hogy örök komplexussá lombozódott benne a gondolat: a saját maga által emelt, de elkerülhetetlen sorompókkal rekesztette magát kívül az egyetlen világon, ahol úgy élnek, járnak-kelnek, cselekszenek az emberek, mint a történelem-könyvekben, nagy filmekben; ahol úgy peregnek a dialógusok, mint a jó drámai színpadon; ahol mindenki megépíti a maga dokumentálható várát, nem elefántcsontból, de vasból, üvegből, acélból és betonból. Holott legbensőbb kívánsága a közösséghez való tartozás, ugyanolyan becsületos odaadással, ahogyan egyetlen emberhez akar tartozni." Véleményem szerint Vajna érzelmi vívódása nem jelent tudatformálást is, hiszen a mű végén szinte ugyanaz az ember áll előttünk, mint az elején: megmarad asszociális és apolitikus lénynek, beilleszkedik a társadalom szabta keretek közé, nem mondhatjuk azt, hogy lemondott céljairól, hiszen ilyenekről nem is tudunk. Egyszerűen Anna iránti szerelmének kibontakozása és beteljesülése megszünteti érzelmi válságát, a sodrás megszűnik, illetve a regény befejeződik.

Holti Mária e művének alapgonddalata az egyéni boldogság keresése és megelégedése. Ki kell azonban hangsúlyozni, hogy csak az érzelmi boldogságról szól, a társadalmi mozzanatot mellőzése nagyon is érezhető. Az ember valójában akkor boldog, ha mind a maga kisvilágában, mind a társadalmi nagyvilágban harmonikusan él. Az utóbbi összetevőről szerzőnk nem beszél művében. Ezzel korántsem akarom azt állítani, hogy könyve érzélgős, de hogy lényegében az érzelmi élet megjelenítésén van a súlypont, az tagadhatatlan. A regény végén derül ki, hogy Vajna nem lázadó („Én nem vagyok a lázadók közül való” — mondja ő maga), egyszerűen az érzelmek harmóniáját kereső kisember.

A tartalomban mutatkozó fenti hiányosságok (az érzelmi élet túltengése, a társadalmi háttér vázlatos megjelenítése) magukkal vonták a belső formában fellelhető hiányosságokat is. A lényeg az, hogy Holti Mária a nagyepikai ábrázolási mó-

dot, mert az képezi a belső forma vázát, újszerű megjelenítő eszközökkel igyekezik frissíteni. Ilyen eszköz a belső asszociációs monológ, amely a korszerű próza igen gyakran alkalmazott eleme. Sajnos azonban az író igen sűrűn „beavatkozik” hősének gondolatmenetébe és olyan eszméket ültet a fejébe, vagy mondat vele, amelyek eredete egyszerűen nem motivált, vagy nem lehetnek Vajna tudatának termékei. A tudatalatti is szerepet kap mint ábrázolási eszköz. Gondoljunk itt elsősorban az álmokra, amelyek talán irracionális reakciók a mai világra. Ezeknek az álmoknak hasonló regénybeli funkciójuk van, mint Dosztojevskijnél. Vajna gyermekkori eszméletvesztése önkéntelenül az érzelmeivel küzdő Miskin herceg epilepsziás rohamait juttatja eszembe.

Holti Mária nyilvánvalóan nagy harcot folytatott az anyaggal mondanivalója megfogalmazásakor. Az önálló életre törekvő regényanyagot igyekezik szorosan összefogni és az eseményeket megfelelő irányba terelni. Sajnos e törekvése nem jár mindig sikerrel. Azt hiszem, elegendő emlékeztetni a Vajna és Anna közötti dialógusok mesterkélt hangvételére vagy az élményeknek az író által sumházására. Például Vajna rövid ideig egy fényképésznél dolgozott. Szerzőnk röviden leírja tennivalóját, munkakörét, majd leszögezi, hogy e korszak eredményeképpen hősünk megtanult rendszeresen dolgozni, a munka örömet jelentett számára. Elhisszük, hogy ez valójában így történt, de erről az író nem győz meg bennünket, mivel hiányzik a munka és a vele kapcsolatos élmények beható és árnyalt ábrázolása. Az élményanyag emberformáló összegezését az olvasónak kell elvégeznie, nem pedig az írónak.

Az az érzésem, hogy e regény megírása Holti Mária számára túl nagy feladatot jelentett. Az egyéni hangon írt mű nem mőtt fel az általa kijelölt feladathoz. Rövid időszakot felölve és talán nem a legszerencsésebben tömörítve, egy igen olvasmányos és részben modern regényt alkotott. Külön ki kell emelni nyelvi értékeit: mondatszerkesztése világos, könnyedén és magabiztosan bánik a magyar nyelvvel,

mintegy illusztrálva annak hajlékonyságát, és hogy nagyon alkalmas modern művek írására. Ez kétség-telenül egyik nagy pozitívuma a regénynek. Dicséretet érdemel vég-eredményben maga a vállalkozás is. Korunkban nagyon kevés a fejlődés-regény, az írók talán úgy érzik, nem alkalmas kifejezési forma, más formákkal kísérleteznek. Holti Mária jó pszichológusnak is bizonyult: Vajna érzelmi válságának ábrázolá- sa meggyőző, végződése egy-egy mozzanatának meglevenítése jó tollú megfigyelőre vall.

Az említett fogvatékokoságok el- lenére tehát érdemes felfigyelni e műre. Regényirodalmunk most van

kibontakozóban, íróink nemcsak a tartalmi mondanivalóval, hanem a belső formával is küzdenek. A kísérletezések kora ez, amikor az örökölt formák bomlóban vannak és mindjobban meghonosodnak a modern megjelenítő eszközök. En- nek a kornak és folyamatnak termé- ke a *Sodortatva*. Szerzője a társadal- mi valóságot eléggé mellőzi, hősé- nek érzelmi életére összpontosít, a klasszikus nagyepika eszközeit igyekszik felfrissíteni újszerű ele- mekkel. Holti Mária regénye nem éri el novelláinak a szintjét, de még így is feltétlenül figyelmet ér- demel. További írói fejlődését fo- kozott érdeklődéssel kísérhetjük.

VARGA ISTVÁN

ÉRTHETŐ CÉLZÁSOK

DOMONKOS ISTVÁN: *Redőny*.

Symposion Könyvek 43.

Forum, Újvidék, 1974.

A helyszínen, a helyszíni tapaszta- latok alapján a látott, megtörtént dolgokról és eseményekről riportsze- rű hitelességgel beszámoló Domon- kos-kötetről szólunk.

Szerzőnk nem éri be a tények egyszerű közlésével, hanem okokat tár fel, következtetéseket von le, mert tartja magát a műfaj követel- ményéhez: „...a riport csak arról akarja ésszerűen meggyőzni olvasóit, hogy helyes következtetéseket vont le a tényekből.” (Lukács György: *A művészet és az objektív igazság*. Bu- dapest, 1975.) Jól tudja, a riportnak tipikus esetekkel kell foglalkoznia, hogy a következtetéseket helyesen támasszák alá és világítsák meg. Amint azt a nagy teoretikus mon- dotta idézett művében: „Az egyén- nek és az egyéni sorsnak kell tipi- kusnak látszania, vagyis az osztály- szerű vonásokat mint egyénieket kell tartalmaznia.”

A „terep kijelölésében”, a típus keresésében azonban szubjektív. A *Figuræ Veneris* című riportjában

így jelöli meg kutatóterületét: „Min- denütt a jómód jelei. (...) Mi ke- resnivalója lehet egy magamfajta riporternek egy ilyen faluban?” Már távozni készül, amikor rátalál arra, amit keresett: rozoga, alacsony, ab- laktalan, roggvart házat lát. „Az ilyenfajta házakhoz én úgy vonzó- dom...” Hogy? Exresszív mondat ez, a mondat befejezetlensége elle- nére is.

A riport kötöttséget jelent, vagy- is a valóságot az igazságnak meg- felelően összefolyamatában reprodu- kálja. A valósághoz semmit nem ad hozzá, csak a hatást fokozza. Ennek a fokozásnak következtében „bizo- nyos tartalom erősen próbára tes- zli... [a szavak] teherbíró képes- ségét...” (A 36. *Velencei Biennale*)

A fokozás elemei:

a) *Ellentétek*. Szembetűnő ez mindjárt az első riportban, a *Redőnyben*: „Odakinn nulla fok körül a hőmérséklet (újságból tudom), itt a szobában pedig huszonkettő. A fi-

atalemben kezében ásó [aki kint van], az enyémben toll" [aki a meleg szobában ül].

b) Az egyes megállapítások többszöri leírása. Például a *Hát így...* című riportban a kötelemes ember életének elbeszélése közben utal soványságára, amit nem a munka következményeként tud, ez a többszöri leírás azonban a megállapítás ellenkezőjét érzékelteti.

c) A mondatok tartalmi ellentéte. Az előbb említett riportban a mester életének nyomorát meséli és ezután ez következik: „Az ötvenegyes esztendő volt a legnehezebb életemben, abban az évben mindent lepörkölt a fagy. Különbben nincs panaszkodnivalóm. (...) Szerettem a gyerekeimet, egyáltalán nem volt nehéz őket felnevelni." Holott az igazság ennek az ellenkezője, nehéz volt őket felnevelni, ez következne az előzőkből.

A riport érzelmeinkre apellál, keresi a megindító, tipikus eseteket. „A tulajdonképpen riport ugyanis lehetővé teszi, hogy eleve, hatékonyan és átütő erővel ábrázolják a valóság egy részletét, az összefolyamatnak és összefüggéseinek felismerése nélkül is." (Lukács György: I. m.) Ha a valóságból kiválasztott részletek tipikusak, akkor az írások meggyőzőek, mint a jelen kötet darabjai, amelyek a riport és a riportalany szempontjából három csoportba oszthatók:

I. A riport alanya elbeszél, elmond valamit. Például a *Rózsika hazajött* című írásban az édesanya panaszkodik, hogy lányuk, aki Angliában tanult, hazajött, és most szállási lakásukat kicsinek, egészségtelennek, bűdösnek találja. Vagy pedig a riportert közli a riportalanyok levelét (*Édes Fiam!, Kedves Mama!*); a levelek Németországban dolgozó levelei.

II. A riport két szerkezeti egységre bontható. Az egyik, a riportert közlése, mintegy bevezeti a má-

sodik részt, ahol a riportalanyval beszélget (*Fiurae Veneris*); először a faluról ír, annak kőházairól, majd egy viskóról. Ide megy be, annak reményében, hogy nyomortanyára lett. Eddig tart az első rész. Megszólítja a gazdát, kezdődik a második rész.

III. Tisztán riporteri közlés. Ez jellemző tárlatvezetési írásaira, például A 36. *Velencei Biennaléra*. Ezekben bírálatot is mond a festők és műveik bemutatása során. Minősíti korát a *Kedves Dobó Tihamér!* című riportban: „A »lusta lelkek« ideje köszöntött ránk, (...) A zavaros lelkeké a művészetben. Az éretlen, a tisztátlan, az ügyeskedő, az oktondi, a becsvágyó, a hebeburgya lelkeké, a tusbolondoké, a kaparászóké, a pénzahajászoké."

Domonkos nem húzza le a „redőnyöket", hanem kimegy, elmegy az erkélyről és szobájából, hogy többet lásson. Keresni megy, tipikus eseteket: a társadalom megvetetteit (szellemi elmaradottakat, cigányokat, medvetáncoltatókat, csavargókat), a Nyugat-Németországban dolgozó családjának sokféle problémája érdekli, a falusi, vidéki életkörülményeket, művészek, költők életét tanulmányozza. Tehát az élet érdekli, mert mindennek „az élet az oka, az élet, mely mindenbe beleüti az orrát: elhervasztja az orgonát, el. Elbújdosik (...) az ember, de hiába. Az élet megtalálja. Elébed áll, és zsírszódát önt a szemedbe." (*Vissza a föld sarába.*) Az élet és a kép egyenrangúak. Az élet olyan, mint a kép, melynek „keretét tágitani lehet" a téma bővítésével. A hurokat meg lehet feszíteni, de csak bizonyos mértékig: a túlfeszítés halált okoz.

Minden riportjában érthetővé válik a célzás, amelyre a címadó írásában utal: „Te, aki ezt olvasod, nagyon is jól érted a célzást. Hogyne értenéd, amikor annyira nyilvánvaló, mire irányul."

FRANYÓ ZSUZSANNA

E TÁJ NEM ISMERI A SÚLYTALAN DÍSZEKET

BÖNDÖR PÁL: *Karszt.*
Symposion Könyvek 39.
Forum, Újvidék, 1974.

Ahogy az utolsó vers elolvasásával bezárul a kör, amely a kötet 48 versének pontjaiból tevődik össze, s a horizont arbronsára feszül a kék ég, bura alá Böndör Pál költészetének légköre — a magaslati levegő valamiféleképp Lubarda festményeinek szín- és formavilágával telítődik. Nemcsak a kötet címe váltja ki a gondolatársítás visszhangját, hanem a nyelvi és képi kifejezés rokonsága is. Ugyanaz a szikár, dísztelen ábrázolási mód, amely mintegy a motívumot engedni szóhoz jutni, a maga mivoltában papírra vagy vászonra segíteni, nem kiegészíteni, nem megváltoztatni, nem színeznii, sem szépitni.

*Eső veri a sziklákat, mállik
a betűkről az ékezet. Sehol
egy fűszál. Kőházak. A táj
nem ismeri a súlytalan díszeket.*

*Tömondatokban beszél a szél.
Kavicsként a szó
a szikláknak. Jelszók nélkül
visszhangzik odébb a világnak.*

(karszt)

Mint egymás mellé húzott, párhuzamos, merőleges vonalak a gondolatok. Közöttük látszólag semmi kapocs. Az elvont és a konkrét viszonyát az olvasó hivatott megállapítani: a kötőszavakat kitenni. Együttműködés költő és olvasó között.

Öt alcím, vagy kulcsszó köré csoportosulnak a versek: *Szeles idő; Szereposztás, szöveggyűjtemény; Műveletek; Edzéslehetőségek; Karc.* Az alcímek nem mindig a legjelentősebb költemény címével azonosak, hanem megjelölik a „zászlóalj” jellegét: *Szeles idő, Műveletek, Karc.*

Az olvasót tanácsolanná tehetik az idegen nyelvű címek, amelyeknek magyarázatát sajnos hiába reméltem a könyv végén: *in parantesi, fuge magna, „Ich bin ein Dichter”, au courant, ex abrupto.* Talán

mégis kellene magyarázat. Ez persze nem a költőnek, hanem a szerkesztőnek a dolga. Hány nyelv ismerete is szükséges a megfejtéshez? Pedig csak hevenyészett a válogatás, hiányzanak belőle az idegen személynevek is, melyeknek vonatkozása mindenképpen fontos, ha már címbe, versbe kerültek.

*Ennél a pontnál,
a jelszó, amely ide vezetett,
legyen az én titkom,
vége, vége, vége
valaminek.*

[12 vége (x)]

Csupa ismeretlen. Csak a pont, ahol áll, nem. Ahonnan jön és a jelszó, amely oda vezette, titok. Tehát az egyedül ismert ponton valami ismeretlen, kifürkészhetetlen véget ér. A további fejtegetés, magyarázat fölösleges. A költő újra az olvasó közreműködésére számít.

A *Karc* gyűjtőcím alatt a parsorosok kaptak helyet. A szó és a mondat itt főszereplővé lép elő:

a.) *Hófedte kert! — ne
csodálkozz vissza lúdbőr-
ző mondatomra.*

(haiku)

b.) *A huzat becsapja az ajtót,
kettévágta a mondatot.*

(küzsködés mondattal)

c.) *Gyűjtsd meg a szavad,
éjjenek a körülmények!*

(gyűjtsd)

Közben az első idézett háromsorosnál a vers „skulalakja” is megroppan. Ahogy beszakad a friss jég és egy szilánk a láb elé pattan, úgy röppen át az új sor kezdetére az egy szótag. Miért? — kérde. Miért ne? — kérdez vissza a költő. A szó nem tabu. Határai nem sérthetetlenek. Különösen nem a költő számára, aki nemcsak drótként hajlítja a nyelvet, gondolatainak arbeszkjeit követve, hanem alá is

rendeli magát, képzeletét a nyelv nyújtotta véges lehetőségeknek.

A verscsoportok közein pedig fekete alapon cikázik a villágos és ritka vagy egyre sűrűbb, összetettebb vonalvezetésű, drótgubancokra emlékeztető illusztráció.

A kötet leghosszabb verse az *Edzéslehetőségek*. Es a hosszú, a leghosszabb vers hova vezet? A modern élet nyüzsgő szövevényébe, amelyben lényegbevágóan fontos szálai a triviális fonalait keresztezik. A történések gyors egymásutánja is inkább nevezhető rohanásnak valami felé. Az *Edzéslehetőségek*: a különböző szinteken és hullámhosszakon viharzó „csonttörő élet” még a mély lélegzés, tizórás alvás és ötszöri evés ellenére is előbb-utóbb a végbe tonkollik, a „harcosok” eredetére való tekintet nélkül. A logika helyenként tótágast áll: meg kell szorozni a bögréket, tényérokat, lábasokat; megsárgult csipkefüggő-

nyöket ragozni; az üzenetek viszont a mosdó ikékitős vizébe toccsannak. Collage bizarr elemeit vehetjük szemügyre, ha közelebb lépünk, de az egész összhatása sem marad el.

Ez a napsújtotta vidék, amelybe Böndör Pál kötete betekintést nyújt, józanságában szinte kegyetlen, szenttelen, velőkig ható. Seholy egy fa lágyabb kontúrja. Pedig az olvasó szinte vágyik lombja alá. Olyan jó a 85. oldalról ezt a két „érzelmes” sort beszippantani, forrás vízének illata talán:

*Érzem a kövek és bogarak szagát,
a letaposott fűszálakat egyenként.*

(*érzelem*)

Szabad-e ezt a lakonikus vallomást egy újabb kötet előfutárjának tekinteni? Az érzelem ilyen implicit megnyilatkozását palackpostának?

VIRÁG ÁGNES

SZOBROKBAN ÉLŐ MARADANDÓSÁG

Baranyi Károly élete és művei.

Forum. Újvidék, 1974.

Vannak könyvek, melyeknek megjelenése ünnepet és egyben ajándékot is jelent. A szerző, az olvasó számára is egyaránt. (Most azokra gondolok, akik igazán szeretik a könyvet!) Az ember már ilyen előlegezett tisztelettel, valami belső melegséggel veszi kezébe, s így is lapozgatja, mert tudja, hogy ez, amit olvas, az ismeretekben, élményekben való gazdagodásán túl az Időnek is szól, hogy a távolabbi jövőben is hírt adjon egy küzdelmes kor roppant erőfeszítéseinek maradandó eredményeiről.

Ezért az ilyen mű a számadásnak egyik legszebb és legértékesebb közlési formája.

Baranyi Károly szobrászművész életének nyolcvanadik évében érte az a minden röpké kritikát, terjedelmesebb méltatást felülmúló, s egy-egy retrospektív tárlat sikerénél is tartósabb elismerés, hogy életrajzával együtt díszes kiadásban megjelent műveinek albuma, amely alkotói pályájának kiemelkedő munkáit színes és fekete-fehér reprodukciókban megőrökíti. Igen, ez már régi, s szerte a világon érvényben lévő gyakorlat: az írónak alkonyodó éveig kell várnia, mire műveinek gyűjteményes kiadása megjelenik (ha ugyan még életében erre sor kerül), a képzőművésznek pedig egy ilyen kivételes értékű mű-

re, amelyet a művészetkedvelő, az igazi művészetbarát saját képei, szobrai, könyvei között őrizgetve bármikor a kezébe vehet és föllapozgathat, emlékezze a műterem szelid csöndjére, vagy a nagy tárlatok forró légkörére, amelyet ki-ki a befogadásának mélységeihez mérten hordoz magában. De általános érvényű jelentőségéből sem a jelen, sem a jövő számára a látszólagos könyvtári némaság nem von le semmit, hiszen Baranyi Károly művésze életünkkel egybeforrva ma is, holnap is úgy él, mint ötvenegynéhány esztendővel ezelőtt.

Erről a kötet elején olvasható életrajz sokkal szemléletesebben és sokkal közvetlenebb hangon beszél. A nagy életrajzok szerencsés találkozója az, hogy az alkotó művész életpályájáról élettársa, Baranyiné Markov Zlata művésznő írta ezt a lírai szövevű kétszereplős curriculum vitaét. Ezért szinte drámába kívánkozó tartalmi mélysége és ritkán fellelhető hitelle van ennek a valomásnak, hiszen aki vall, mindmáig hű kísérője annak az alkotónak, akiről női lelkéből áradó finom megérezésekkel csipkeszerűen „kikézi-munkázott” sorai szólnak. Ha — nem is tudom hanyadszori átolvására után — az életrajzi adatokra gondolok, s azokra az évekkig tartó kutatásokra, melyeket hasonló munkák megírása előtt magam is végeztem, belém vág a kérdés: kitél is kaphatnánk Baranyi Károlyról hívebb biográfiát? Életútjának hullámzásairól — küzdelmeiről, vergődéseiről, a makacs anyag megszelídítéséről, megformálásáról —, kísérleteiről és az új szerűség állandó kereséséről kitél kaphatnánk a legintimebb részleteiben is megbízhatóbb leírást, mint a művész művésznő feleségétől.

Különleges élmény ennek az igen szerény, lágy hangvételű életrajznak az olvasása. Vibrál benne a fény és az árny, árad a mosoly, megcsillan az alig elrejtendő könny; simán csöngedezik, s az alkotó bármelyik életszakaszáról van szó, az érzelmesség hőfoka csak annyira szövédik bele, amennyit egy ilyen kompozíciójú biográfia műfaji követelményei megengednek. Bár Zlata asszony a szobrászművész munkatársa is, nem egy művének ihle-

tője is, mégis milyen fátyolszerűen a háttérben tud maradni...

„Öt évet töltöttünk az ómátyásföldi madárdalok, kellemes, szép környezetben; itt már mind a ketten dolgoztunk. Ott ismertem meg a munka zenéjét, az agyag földobását, formázását, a márvány és a kő pattogását, apró ütögetéseit, a szobor faragását.

Károly heves vérmérsékletű volt, gyorsan járt, evett, dolgozott, de a munkájában elkülönült a világtól, kezében az ész és az érzés úgy összpontosult, hogy nem hallott, nem látott mást, csak azt csinálta kitartóan, amit az ész és az érzés diktált. Csapta az agyagot, és gyors mozdulatokkal határozottan rajzolta bele a formákat... Behunyt szemmel is éreztem, hogy a mű melyik részén dolgozik, különösen ha márványt faragott.”

Az egyes korszakaikat átívelőn nem egy fejezetében érezzük ezt a megnyilatkozását, s azt a hihetetlenek tetsző kitartó lelkesedést, amely az idős művészpárból a fiatalabbakat is lendületbe sodró hévvel árad:

„Baranyi most tovább tervezi szobrait, a legmegfelelőbb arányokban lépést tartva az építészettel és technikával, parkokba, terekre, szabad mezőkre az autósutrádak mentén. A mai életünkben és környezetünkben csak a ritmikus és dinamikus formavilággal lehet feladatokat korszerűen megoldani, ezért Károly ezen az úton halad.”

Egy ilyen — derűre ború, borúra derűvel teli — életút megismé- nése után az olvasó tűnődéseiből felocsúdvá fokozottabb érdeklődéssel lapozgatja tovább ezt a könyvet.

A bevezetőből kicsengő lírai hang utolsó ütemét a költő veszi át, ez előbbihez simuló poétikus hangon. Pap József *Egy szoborra* című költeményének tömör, kicsiszolt sorai úgy hatnak, mintha Baranyi Károly műhelyében vésőt ragadva kőbe véste volna őket: keskeny gránit- oszlopba, amely *Exegi monumentum*ként áll bevezetőül a kötet második része előtt.

A természetnek és az életnek a képei ezek, akár a plakettek, akár a portrék, tanulmányfejek, szobrok,

szoborcsoportok reprodukcióit nézzük. Már az első színes reprodukció — az *Ádám és Éva* című szobor — időben is, térben is hosszú ideig fogva tartó képzetátránszításokat ébreszt fel a nézőben. Madáchi kép ez? Nem! Baranyi Károly víziója, amely nem egyszer évezredek át-ugorva bibliai, mitológiai alakokat idéz — mint a világot mindenre elszántan átröpülni kész *Ikarosz* —, vagy tanulmányfejei közül a nagy csaták vérmezőit visszaidéző *Albán fej*, a zord *Tanulmányfej* és a sziklakemény arcvonású, harcra induló *Katona*. Megejtő, hogy a Mester kezevonásai milyen drámai erővel érvényesülnek ezeken az arcokon. Hosszas elmerengés után az a meggyőződés szilárdul meg most újra és jobban, hogy Baranyi minden idegszálával átérzi a világot.

Ezt nem csupán maradandó értékű tanulmányfejei árulják el — most, ezekben a remek reprodukciókban még tartósabban —, hanem kompozícióiban, szoborcsoportjaiban is ez az erő jut kifejezésre — *Szűcs parasztlak*, *Ritmus*, *Fejek* —, akárcsak a témavilágához oly közel álló állatok lebilincselő erejű meg-

formálásában (*Oroszlán*, *Bölcény*, *Lófej*, *Kakas* és *A nagy hal megeszi a kis halat*).

Baranyi Károly azok közé a kiforrott szobrászművészek közé tartozik, akik egy széles skálába bevehető minden technikában otthonosan mozognak. Legyen az kő, fa, vas, bádoglemez, pozdorjalemez, samott vagy csak gipsz; ujjai nyomán a vonalak pánhuzamosa, találkozás, kereszteződése, a hajlatokban drámaian kemény vagy líraian lágy ívelése az ember, a természet láttán a lélek és az élet oly sokféle rezdülését fejezik ki, mint amennyit egy színekben gazdag kavics a fényektől izzó keresztmetszetében, az érzések végtelen skáláját kifejező egyetlen tekintetben (a *Katona*), vagy a kettémetszett fa évgyűrűiben, a pozdorjalemez szemcséiben, a samott érdes anyagszerűségében.

Igen! Az alkotó művész még nyolcvanesztendőskorában is az új felé tör. Szeretné meglelni a maga helyét a holnap parkjaiban, mezőin és terein, mert úgy érzi, hogy „...bizni kell abban a virágban is, amit kéz helyett traverz tart.”

LÉVAY ENDRE

LEGSZÜKSÉGESEBB SZAVAINK GYŰJTEMÉNYE

SÁROSI KÁROLY: *A magyar nyelv alapszótára*.

Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, Újvidék, 1974.

A szerző *Tanuljunk magyarul!* című tanítói kézikönyveinek, illetve tankönyveinek kiegészítéseként jelent meg *A magyar nyelv alapszótára*. Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány területén fokozatosan tért hódít a környezet nyelvének elsajátítása, vagyis önigazgatású szocialista társadalmunk népeinek és nemzetiségeinek az a törekvése, hogy egymás nyelvén keresztül megismerjék egymás szokásait, hagyományait, irodalmát, egyszóval kultúrá-

ját. A magyar nyelvnek mint nem anyanyelvnek a tanítása elsősorban Vajdaság általános iskoláinak szerbhorvát tannyelvű tagozataiban terjedt el.

A *magyar nyelv alapszótárának* elkészítéséhez elsősorban szógyakorlási alap kutatásokra volt szükség. Sárosi Károly megvizsgálta a héttől tizenéves gyermekek írásbeli és szóbeli kommunikációjának leggyakoribb szavait (A Tartományi Tankönyvkiadó Intézet Közlönye, Újvi-

dék, 1972, 17. szám), ezeket egybevetette bizonyos szóstatisztikai munkák eredményeivel (Nemes Zoltán: *Szóstatisztika egymillió szótágot felölelő újságszövegek alapján*, Budapest, 1941; Nemes Zoltán: *A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai*, Szeged, 1933; Cser János: *A magyar gyermekek szókincse, Gyakorisági és korszótár*, Budapest, 1939 stb.), ugyanakkor már meglévő más nyelvű minimális szótárakra is alapozott. A módszertani szakirodalomból főleg Fülei—Szántó Endre és Szentgyörgyvári Artúr műveit használta fel.

A magyar nyelv alapszótára pontosan meghatározza a leggyakoribb szavakat és frazeológiai egységeket, vagyis azokat a lexikai elemeket, amelyek többféle beszédhelyzetben is felhasználhatók. A szavak válogatásakor igen körültekintően kellett eljárni, mivel a tanterv csupán a nyolc év alatt elsajátítandó szavak mennyiségét (1900 lexikai egység az előirányzott tárgykörökből) határozza meg.

A szótár összeállításakor a legnagyobb relatív frekvenciával rendelkező és az általános iskolai tanulók írásbeli és szóbeli közlésében leggyakrabban előforduló szavakon kívül figyelembe kellett venni a tárgykör, a beszédhelyzet, a fonológiai-fonetikai szempont, a szavak hangulati-stilisztikai értéke által meghatározott szavakat is, melyek a nyelvoktatásban és a társalgásban nélkülözhetetlenek.

A funkcionális nyelvtan a szavakat nyelvtani szerepük szerint általában két csoportba osztja. A szókincs nagyobbik felét a fogalomjelölő, tartalmas szavak (igék, főnevek, melléknévek és ezek származéka) alkotják. A többi szó viszonyjelölő, funkcionális, a mondat megszerkesztésében vesz részt (igekötők, névutók, névelők és kötőszók). A viszonyszókon kívül a határozószók, bizonyos melléknévek, számnévek, névmások és igék is részt vesznek a mondatszerkesztésben. A szótár ezeket a szavakat a viszonyjelölő szavakkal együtt *A leggyakoribb struktúraszók* címmel külön ki is emeli.

A tulajdonképpeni Magyar—szerbhorvát alapszótár a leggyakoribb frazeológiai egységekkel a színeket, a számokat, a napok és hónapok neveit, az országok, földrészek és népek neveit, az óravezetés leggyakoribb kifejezéseit és a leggyakoribb személyneveket tartalmazó fejezetek után következik. A betűrendes szótári részben a magyar szavak mellett szerbhorvát nyelvű értelmezés található. A szavak szótári alakja azonos a magyar és a szerbhorvát szótárakban használatos szóalakokkal. A minimális szótár csupán abban tér el az általánosan elfogadott szótárszerkesztési alapelvektől, hogy önálló hangként szerepelteti az *á*-t és az *é*-t, elsősorban azért, hogy a magyar nyelvet célnyelvként tanulók számára megkönnyítse ezeknek a hangoknak az elsajátítását.

A kontrasztivitás elve alapján a szerző egybeveti a leggyakrabban előforduló magyar és szerbhorvát frazeológiai egységeket. Erre azért van szükség, mert a magyar igék és névszók nagy részének más a vonzata, mint a szerbhorvát igéknek és névszóknek. Rendkívül hasznos a magyar és a szerbhorvát szólások és közmondások egybevetése. (Ég a kezében a munka = Posao mu ide od ruke. Éhes, mint a farkas. = Biti gladan kao vuk. Előbb gondolkozz, aztán beszélj! = Ispeci pa reci! Úgy él, mint hal a vízben. = Živi kao bubreg u loju. Ki mint veti ágyát, úgy alusza álmát. = Kako prostreš, onako ćeš i ležati. Az alma nem esik messze a fájától. = Kakav otac, takav sin. Ki korán kel, aranyat lel. = Ko rano rani, dve sreće gradi. stb.), mert szemléletességével elősegítheti a tanulóknál a két nyelv közötti különbségek tudatosítását.

A magyar nyelv alapszótára nemcsak azért jelentős, mert azt a szókincsminimumot tartalmazza, amely alapján eredményesen tanítható a magyar nyelv mint célnyelv az általános iskolában, hanem azért is, mert a tanulóknál kívül a nyelvtanárok, a tankönyvszerkesztők, az anyanyelvet oktató tanárok, a lektorok, a fordítók, az újságírók stb. is értékes adatokat szerezhetnek belőle.

MOLNÁR CS. LÁSZLÓ

EGY ÉLET ÉS EGY KORSZAK ÖSSZEGEZÉSE

MILOŠ CRNJANSKI: *London regénye.*

Forum, Újvidék és Magvető, Budapest, 1975.

Hosszú életútja során Miloš Crnjanski, túl nyolcvanadik életévén, elérkezettnek látta az időt, hogy tapasztalatait összefoglalva megírja élete nagy regényét, megpróbáltatásait, s ezek közül a legnagyobbat: azt a negyedszázadot, amelyet hazájától távol és attól elszakadtan Londonban töltött. S ezzel együtt Európa egy egész korszakának regényét is, bolyongásait és megpróbáltatásait egy emberöltőn át. Crnjanskit egész írói pályáján végigkísérte a hazájából hajdan kitelepült, örökös vándorlásra kényszerült szerb nép sorsa — s végül saját sorsa is. Seobe c. regényének első részét még a húszas évek végén írta meg (magyarul 1941-ben jelent meg *Örökös vándorlás* címen az Egyetemi Nyomda kiadásában Budapesten), majd második és terjedelmesebb, befejező részét jó harminc évvel később. Ebben a kétkötetes regényében az Oroszországba kitelepült szerb grancsárok sorsát, lassú szétszóródását és folyamatos felszívódásának tragédiáját írta meg művészi színvonalon. A hajdani Magyarország határőrvidékein letelepített szerbek sorsa valóban az örökös vándorlás volt Európa harcterein, a szerb grancsárok, akik az óhaza felszabadításában reménykedtek, Európa legkülönbözőbb csataterein hullatták vérüket a Habsburg-dinasztia érdekeiért. Nem csoda hát, ha a XVIII. században egyre vágyakozóbb pillantásokat vetettek az „édes pravoszláviát” megtestesítő „Matuska Moszkva” felé és a század második felében egyre nagyobb tömegek kekkedtek útra, hogy Oroszországban letelepedjenek. S mi lett a sorsuk? Ugyanazt a feladatot kellett teljesíteniük, mint amit a Habsburgok alatt, csak éppen a cáizmus érdekeiért vérezték el, s míg az egykori Magyarországon a beolvadás veszélye nem volt közvetlen, az Oroszországban kialakult szerb falvak már a múlt század végéig felszívódtak. Emléküket legfeljebb neveik őrzik.

A második világháborúban azután most már Crnjanski életében következett be az, ami élete első felében népének sorsával kapcsolatban gyötörte: Crnjanski, aki a királyi Jugoszlávia diplomáciájában, a római nagykövetségen teljesített szolgálatot, hazája lerohanása után külföldön maradt, sőt a később kialakuló szocialista Jugoszláviát is megtagadta és sorsa a hontalanság, a kirekesztettség, a népetől való teljes elszakadás lett. A több mint két évtizedes hontalanság éveiben aztán benne is, akárcsak annyi más sors társának lelkeiben, megindult a felőrlődés folyamata és az a meggyőződés, hogy „rossz lóra tett”; az író olyan művészetet gyakorol, amely nyelvének, alkotói eszközeinek szerkesztése és a hontalanság pályájának még akkor is teljes csődjét és végét jelenti, ha netalántán művei valamilyen más nyelven jelennek meg; a hazában maradt népetől kell elszakadnia, sőt mi több: megtagadnia. És ez az, amire Miloš Crnjanski nem volt képes: több mint két évtizedes emigráció után visszatért hazájába, Belgrádba, és ott írta meg életének másik nagy prózai főművét, a *London regényét*, amely magyarul most jelent meg az újdéki Forum és a budapesti Magvető közös kiadásában.

Ez a műve azonban áttételes; Crnjanski nem a hontalanságba szakadt szerb emigráns életét és egyéni tragédiáját írja meg; főhőse, Nikolaj Rodionovics Rjepnin, az egykori orosz hercegi leszármazott, aki az idegenben már kezdettől fogva nem használja, sőt tagadja hercegi címét. Az első világháborúban először Bruszilov, majd az ellenforradalmi Denikin vezérkarában „praporcsik” és a Denikin-féle ellenforradalmi hadsereg leveretése után Kercsből indul el kálváriás útjára, amely több mint két évtizeden át Görögországon keresztül először Csehszlovákiába, majd Olaszországba, Portugáliába és Párizsba vezet, hogy Franciaország lerohanásakor Lon-

donban találjon menedéket. Azzal, hogy Crnjanski regényének főhőse (és minden más szereplője) orosz és lengyel, a szerb író még magasabb, világszintre emeli az egész regényt és főhőse személyén és jellemén át mutatja ki, hogy az orosz forradalom diadala, majd a Szovjetunió, a Vörös Hadsereg végleges győzelme voltaképpen a cárizmus ellen fegyvert ragadott orosz nép győzelme és az orosz forradalmi gondolat beteljesülése volt, ami ellen harcolni *hazaárulás*. Mindebből pedig logikusan következik a szerb, vagy ha úgy tetszik, jugoszláv író kimondatlan, de a szövegen forrón átsütő vallomása, hogy a királyi Jugoszlávia összeomlása, majd a szerb, szlovén, makedón stb. délszláv népek kommunistáinak több mint négyéves harca a fasizmus ellen, voltaképpen a délszláv népek vegső győzelmét jelenti, s a szerb író hazatérése a szocialista Jugoszláviába olyan folyamat végeredménye, amely számára az egyetlen logikus és lehetséges megoldás, ha életben akar maradni. Még akkor is ezt jelenti, ha Rjepnin, az örökké hazavagyódó, mégiscsak orosz arisztokrata, a saját egyéni életében már más kiutat nem talál: a halált, az öngyilkosságot, ami a regény végén be is következik.

A regény cselekménye, ha a gyökerek az első világháború végéig nyúlnak is vissza, voltaképpen a második világháborút követő években kezdődik, amikor Rjepnin, aki lassanként teljesen elidegenedik mind az Angliában még visszamaradt lengyelektől, mind a cáristák komitétjától, éppen szókimondása folytán csak nyomorog, nem tud elhelyezkedni és egyre mélyebbre süllyed. Feleségével, a negyvenes éveiben járó Nadjával boldog házasságot él ugyan, de az asszony meddő marad, s úgy érzi, ez az oka annak, hogy férje, az ekkor ötvenhárom éves Rjepnin egyre inkább a teljes csalódás, az életuntság jeleit mutatja. Az asszony, a tábornoklány, bábuk varrásából és eladásából tengeti életét, egyébként a családhiányzókat már mind eladogatták, amikor Rjepninnek végül sikerül egy előkelő londoni cipő- és bőrárúüzletben péntárosként elhelyezkednie. Rjepnin azt szeretné, ha a felesége New Yorkba menne, ahol

nagynénje él, s ott megmenekülhet a koldusbot réme elől, s ezt az ideiglenes válást Rjepnin arra használná fel, hogy véget vessen életének és szabaddá tegye feleségét. A végleges összeomlás akkor kezdődik, amikor Rjepnin egy kis angliai fürdőhelyre megy, ahol kétételes szabadságát tölti és ott egy nagyobb orosz társasággal kerül össze. Itt végleg kiábrándul honfitársaiból, akiknek egész élete — akárcsak az akkori London közép- és felső osztályának élete is — a szexen alapul (Mindennek gyökere a szexben van, mondja néki egy fiatal londoni lány), és a társaság hölgytagjai, mint éhes kis női csukák vetik rá magukat a feleség nélkül nyaraló Rjepninre, Az asszony, aki most is szerelmes férjébe, azért távolítja el magától Rjepnint, hogy az egyik londoni kórházban egy egész jelentéktelen műtét árán visszanyerje fogamzóképeségét (ezzel szeretné az életuntságtól elterelni férjét), de az igazi cíkről egyetlen szót sem szól a diszkrétan *nem* érdeklődő férjének. Viszont, amikor Rjepnin nem sokkal később ezt az utolsó szalmazsálát, a szerény keresetet biztosító állást is elveszíti, szintén egyetlen szót sem szól a feleségének, aki harmadkézből tudja meg a valóságot. Végül az asszony megkapja a New York-i, három hónapra szóló beutazási engedélyt és elindul Amerikába, de nem mondja meg férjének, hogy a műtét után sikerült másállapotban maradnia, s ezzel az újabb hallgatással voltaképpen elindítja férjét a halál felé vezető útra. Ezt később sem írja meg férjének, aki, ezvedül maradva, minden hivatást feléget maga mögött. Az asszony távozása után Paneva grófnő istállójában kap állást, de egyre szabadabban fejti ki a grófnő és emigránstársai előtt is azt a véleményét, hogy — ha tehetné — legszívesebben Szentpétervárra, szülővárosába szeretne visszatérni, mert látja, hogy a második világháborúban igenis az orosz nép győzött. Ez a megyőződés először akkor alakult ki benne, amidőn a nagy moszkvai győzelmi parádét látja a moziban. „Igen, a lépés, a lépés ugyanaz”, ahogy a csapatok felvonulnak, ugyanaz, mint az ő fiatalkorában volt, a halhatatlan orosz katonaszellem, amely annak idején Napóleont is

legyőzte. Végeredményben — annak ellenére, hogy a nyugati hatalmak, tehát az angolok és amerikaiak évekig engedték, sőt előmozdították, hogy a Vörös Hadsereg minél több vért veszítsen — még mindig nem hagytak fel azokkal az álmokkal, hogy a „vörösöket” le lehet verni. Egyik orosz barátjától (aki végül is öngyilkos lesz) egy, a mai Lenin-grádót ábrázoló dús albumot kap, s abban találkozik az Auróra cirkálóval, amelyik gyermekkorában a csuzimai ütközetből is győztesen került ki, és amelyik a nagy orosz szocialista forradalmat is elindítja. Ez a cirkáló egyre inkább kísérti, hogy haza kellene térnie szülővárosába, ahonnan az életbe elindult; haza kellene térni, még ha százszor is lehetetlen. Ebben a kötetben látja a Téli palota előtt diadalmasan felvonuló vörös zászlókat, „amelyek az Oroszországért folytatott háborúban sem szegényültek meg”, „csak a szerepek cserélődtek fel”. „Nem sértődnek meg még azon sem, ha őt magát agyonlőnek”, amint ezt egykor, Krimben a vörösök akarták vele tenni. S az Auróra dicsőségéről írva, ez az orosz emigráns, élete vége felé így gondolkodik:

„Csuzima után ez a cirkáló sokkal nagyobb csata megvívására maradt vissza Oroszországnak.” S ő (Rjepnin) nem maradt vele; Kercsből a levett fehér hadsereg szegényét vitte magával. Ők Oroszország ellen verkedtek, s nem tudták, hogy Anglia és Amerika, a franciák és olaszok, a románok és görögök öltöztetik mundérba őket. Szétszórdták, mint a szemét, az egész világon. „Hamarosan szegyénten ki fognak halni, noha mindazt, amit vétkeztek, az egykori Oroszország egykori Petrogradja iránti szeretetből tették.” „Da, zdrasztvuest, Aurora!”

Igen, élete vége felé eddig a felismerésig jut el az emigráns Rjepnin, megtagadja a londoni cári komitét, megtagadja saját múltját,

sőt, innen már csak egy lépés az, amit az amerikai nagykövetségen tesz, amikor azért hivatják be, mert felesége és az amerikai nagynéni kérése megérkezik, hogy Rjepnin is megkapja a beutazási engedélyt és kérdéseket tesznek fel neki, hogy mi a véleménye a mai Oroszországról. Ekkor Rjepnin azt mondja az amerikai tisztviselőnek, ő csak azt kéri, hogy a felesége New Yorkban maradhasson, ami azonban őt illeti, ha tehetné, szívesen visszatérne Oroszországba. (Értsd: a Szovjetunióba.)

S ettől kezdve már logikusan következik az illogikus vég; egy este, amikor lengyel barátja ideiglenesen üresen maradt lakásából elindul, hogy „Párizsba, onnan pedig Algériába, az idegenlégióba utazzék”, Rjepnin csak egy kavicsokkal alaposan megtömött hátizsákot visz magával. Doverbe utazik, melyet jól ismer, a sötétségben előid egy csónakot, kivez a tengerre, s amikor már eléggé eltávolodott a parttól, a hátizsákot a vállára kapcsolja, feláll a kormányra és főbe lövi magát. Semmi nyom nem marad utána, eltűnik a hullámokban.

Felesége (megszületik-e a negyedszázadig várt gyermek vagy nem???) hiába várja; a regény főhőse többé nem jelentkezik. De kétségtelen, hogy egy olyan világ tűnt el vele, amely nem térhet többé vissza. Soha többé.

Crnjanski azonban, a regény szerzője, aki maga is olyan sokat foglalkozik írásaiban az öngyilkosság gondolatával (az ember nem halhat meg úgy, mint egy beteg macska), hetvenéves korában visszatért hazájába, s megírta az emigráció nagy regényét. Vagy tán inkább: lírai vallomását a hontalankok sorsáról, saját életéről.

A regényíró és a költő egyetlen tusakodása ez a mű önmagával. Mindenképpen maradandó alkotás.

A fordítás Ács Károly elmélyedő, gondos munkája.

CSUKA ZOLTÁN

IVÁNYI ISTVÁN

VISSZAEMLEKEZÉSEIM ÉLETEM FOLYÁSÁRA

(Önéletrajz)

Ez a röpke életrajz — amely egyben nagyon szerény hangú, őszinte és igaz vallomás — Szabadka szellemtörténetének első jelentős szárnypróbálgatását tárja elénk. Egy ilyen határtalanul önzetlen, az áldozatos munkától még a legmostohább körülmények között sem visszariadó lélek egyszerűbb hangvétellel talán nem is tudta volna megírni élete történetét.

Ritka érték ez a szerény kis könyvecske, mert intim fejezeteiből nem csupán Szabadka város története írójának életrajzával ismerkedhetünk meg, hanem apró, részletekbe is bocsátkozó fejezetei mögül kirajzolódik a századforduló előtti és a századforduló kisvárosi polgári társadalmának életrajza is. Iványi István talán éppen azért írta meg egy tanár mindennapjait, hogy ezekben a kortörténeti képekben — ha nem is elmélyülő elemzéssel, csak a társadalmi osztályok határvonalait érintve — fölfedje azt a filiszteri közönnyt, a dzsentri vagy parvenü köröknek azt a közönységét és zárkózottságát, amely a szellemi élet kibontakozásának szinte megkövesedett akadályá volt.

Iványi István nem riadt vissza ezektől az elháríthatatlannak látszó akadályoktól. A kezdeményezések embere volt. Mindig újabb és újabb vállalkozásokkal igyekezett feltörni a természetlenné minősített szabadkai ugart, mert hitte, hogy ebben a felszínes jóléttől tespedő városban is lehet emberi összefogással olyan testületeket létrehozni, melyeknek nem a kártyacsata és a dárídó a kiélési formájuk, hanem az, hogy széles és szabad munkaterületeket biztosítsanak a művelődési tevékenységek számára. Ezek közé a kezdeményezések közé tartozott a kaszinó, a közkönyvtár, a történelmi társulat, a monográfiai bizottság, a szabad liceum, amelyeknek megalapítását a teljes embert követelő tanári munka mellett is elsőként ő javasolta a város vezetőinek, s volt annyi ereje hozzá, hogy a gáncsoskodások és abban a korban a mi vidékünket annyira jellemző nemtörődömség ellenére is megvalósítsa terveit. Egy élet árán annyi értékes adatot gyűjtött össze, amennyit előtte itt senki nem tudott fölmutatni.

Kár, hogy korán bekövetkezett vaksága megszakította tevékenységének, terveinek azt a sokat ígérő sorát, melynek folyamán a még érintetlen szellemi, közművelődési területeket akarta feldolgozni Szabadka és a környező városok, helységek számára intelemnek. Mert itt csak kemény, küzdelmes munkával lehetett a nyomtatott betűnek, a könyvnek, a folyóiratnak befogadó és minden törekvésében támogató olvasóközönséget toborozni.

Egy élet így — még mielőtt minden vállalkozását valóra váltva teljesen befejeződött volna — élve kihuny. Önéletrajza csendes elhallgatással zárul, de életműve annál termékenyítőbben élt tovább, és munkatársainak jóvoltából a szellemi élet itt is otthonra talált és európai hírű költőket, írókat, kritikusokat nevelt az irodalomnak.

A 68 oldalas, 16 értékes dokumentumot közlő könyv előfizetési ára 5, bolti ára pedig 6 dinár.

MEGJELENT AZ ÉLETJEL KÖNYVEK 5. KÖTETE

CSÁTH GÉZA

ÍRÁSOK AZ ÉLET JÓ ÉS ROSSZ DOLGAIRÓL

(Kritikák, cikkek, karcolatok)

Mikor Csáth Géza novelláinak gyűjteménye, *A varázsló halála* 1964-ben megjelent, az olvasó épp csak gyaníthatta, hogy e különös elbeszélések szerzője más műnemekben is fontosat alkotott. Illés Endre nagyhatású előszava is figyelmeztetett erre. Arra, hogy Csáth Géza Bartók megértésében, a modern képzőművészet tendenciáinak fölismérésében is megelőzte kortársait.

Ezt a figyelmeztető »előrebecslést« azóta olyan kötetek igazolták mint a drámákat tartalmazó *Hamvazószerda* és zenei cikkeinek gyűjteménye, az *Ejszakai esztétizálás*. Ezek a könyvek nemcsak igazolták a várakozást, hanem új kíváncsiságot is szítottak, hiszen aki ennyi területen otthonos, arról joggal föltételezhető, hogy más kísérleteiben is figyelemre méltót alkotott. Bekövetkezett, ami jelentékeny művek utóéletében általában történni szokott: napirendre került a teljes mű megismerésének igénye.

S a kutatás, mely egyben-másban meg is előzte ezt az igényt, ismét gazdag anyagra bukkant. Van ebben az anyagban, ami talán csak arra jó, hogy a mű egészének hézagait kiegészítse, hogy egy-egy vonást a szerző arcképén biztosabban lehessen általa kirajzolni. A lelet zöme azonban önmagában is értékes és méltó ahhoz a tehetséghez, melyet a novellákból és a zenei tárgyú cikkekből ismerünk. Jelentőség dolgában persze nem érnek föl a legjobb elbeszélésekhez, de a természettudományos szemlélet, az orvosi-kultúra és a korszerű világnézet összeforrottsága folytán így is lényegesen fölülmúlják a kor átlagpublicisztikáját, s abban sajátos jelleget képviselnek.

Sajátos réteget alkotnak az életművön belül is, mert közvetlenebbül tükrözik Csáth napi gondjait, az aktualitást. E tulajdonságaik révén lehetnek hasznosak az író esztétikai szemléletét motiváló tényezők kutatói számára, s forrásul szolgálnak az egykori Szabadka kulturális életének megismeréséhez is. A Nyugat-nemzedék eszméi, igényei szembesülnek itt a korabeli Szabadka viszonyaival. A klasszikussá távolodó művészt a mindennapok áramában láttatják ezek az írások, képet adnak műveltségének terjedelméről. Olyan képességekről is, melyek talán még az író őszinte tisztelőit is meg fogják lepni. Annyi bizonyos, a torzóban maradt élet szomorú tényével szemben ezek a cikkek egy teljességre törekvő alkotót reprezentálnak. Művészt, aki a művészetben inneni tényekkel, problémákkal szoros kapcsolatban élt, a kor eleven sodrásában, cselekvő részeseként annak a történelmi folyamatnak, melynek emberi titkait íróként kutatta.

A több mint hetven írást tartalmazó, 340 oldalas, vászonkötésű könyv előfizetési ára 30, bolti ára pedig 38 dinár.